ДІТИ МОРОЗУ

У ЛІСАХ ПІВНОЧІ

Проминувши останні миршаві деревця і рідкий чагарник, втомлений подорожанин потрапить у саме серце пустелі. Здавалося б, скнара Північ не потерпить нічого живого, проте є тут великі ліси, широкі й веселі простори. Та люди про це тільки-тільки дізнаються. Лише вряди-годи заходили сюди мандрівники, але досі ще ніхто з них звідси не повернувся, щоб розповісти про ці землі світові.

Це справді лихий край, безплідна пустеля під Полярним колом, похмура й невесела батьківщина пижмового бика і сухореброго тундрового вовка. Такою знайшов цю країпу Евері Ван-Брант; безрадісні, непривітні, безлісі простори, де тільки нужденний обрісник та мох ледве вкривають землю. Але коли він, нарешті, дістався тих місць, що їх позначають на карті білими плямами, то побачив багатющі глицеві ліси, які нікому навіть не снилися, і надибав на такі племена ескімосів, про існування яких ніхто ніколи й не здогадувався. Він давно мав на меті (до цього вабило його і славолюбство) знищити ці білі плями на карті, позначити на них гори, ущелини, водні басейни і хвилясті лінії річок; тому з подвійною втіхою думав він про недвозначно реальні ліси та тубільні селища в цім краю.

Евері Ван-Брант, або точніше професор геологічного інституту Е. Ван-Брант, був помічник начальника експедиції і начальник окремого її загону. Відійшовши з своїми людьми вбік, миль на п'ятсот понад притокою Телону проти води, він несподівано натрапив на одне з невідомих селищ. Він ішов попереду, а за ним, насилу пересуваючи ноги, плентались восьмеро человік. Двоє були франко-канадські провідники, а решта — кремезні індіяни племені крі з Манітоба-вей. Лише він один був чистий англосакс, і кров, бурхливо переливаючись у жилах, кликала його йти за традиціями предків. Йому здавалося, що

поруч нього тіні Клайва й Гастінгса, Дрейка й Релея, Генгеста й Горси[55].

Він аж тремтів від радісного збудження, що от він перший із людей своєї раси вступає в це далеке північне селище. Його супутники помітили, що він, ніби скинувши з себе втому, прискорив ходу.

Коли мандрівники підходили до селища, воно зовсім спорожніло. Уся людність вийшла напроти них: попереду йшли чоловіки з луками й списами напоготові, а позаду наполошено тулилися жінки та діти. Ван-Брант підніс угору правицю — знак миру, зрозумілий усім народам. Тубільці відповіли тим самим. Та нараз із натовпу вибіг якийсь чоловік в оленячих шкурах і, простигши Ван-Брантові руку, вигукнув звичне: "Здорові були!" Його темно-бронзове засмагле обличчя геть заросло бородою, але Ван-Брант, на превелике своє розчарування, пізнав у ньому людину білої раси.

— Хто ви? — спитав він, стискаючи простягнену руку. — Андре?[56]

А хто це Андре? — спитав і собі незнайомець.

Ван-Брант уважно на нього подивився.

— Можу заприсягтись, ви тут уже давненько!

— П'ять років, — відповів чоловік, і промінь гордості спалахнув у нього в очах. — Але ходім, поговоримо.

— Нехай стануть табором поруч, — додав він, перехопивши погляд, що Брант кинув на своїх товаришів. — Старий Тантлач подбає про них. Ходім.

Повернувшись, він швидко попростував до селища. Ван-Брант пішов за ним слідом. Безладно розкидані вігвами були обтягнені лосячими

шкурами, і їх, мабуть, ставили там, де зручніше, бо грунт навкруги був дуже нерівний. Ван-Брант оглянув пильним оком оселі й одразу прикинув:

— Двісті чоловік, не рахуючи дітей, — сказав він. Бородань кивнув головою.

— Так, близько того. А ось тут і я живу… трохи збоку. Як бачите, тут менше людей. Сідайте… коли ваші люди зварять щось їсти, то й я з вами попоїм. А чай — я вже забув, який він і на смак… П'ять років — і ні разу не покуштував, навіть і запаху не чув… І тютюн є? Дякую… І люлька?.. Добре!.. Тепер тільки б сірника. Побачимо, чи це зілля не розпахтілося…

Він обережно, як справжній лісовик, черкнув сірником, заслонив полум'я так, ніби воно було єдине в світі, втягнув у себе дим, задумливо затримав його і помалу, смакуючи, випустив крізь стулені губи. Обличчя йому ніби полагідніло. Він одхилився назад, очі його трохи притуманіли. Безмірно задоволений, він глибоко зітхнув і раптом сказав:

Боже! До чого ж смачнюще!

Ван-Брант співчутливо притакнув головою.

— П'ять років, кажете?

— П'ять років. — Чоловік знову зітхнув, — Вам, звичайно, хочеться знати, як це трапилось. Історія досить дивна… але розповідати, власне, нема про що. Я прийшов з Едмонтона полювати на пижмового бика. Тут з нами — зі мною, Пайком та іншими, — скоїлося нещастя: голод, незгоди — звичайна річ. Товариші мої погинули, я без харчів, без нічого… Я єдиний вижив і доповз, мало не рачки, сюди, до Тантлача.

— П'ять років, — пробурмотів Ван-Брант, ніби згадуючи, що було пять років тому.

— П'ять років минуло в лютому. На початку травня я вже перебрався через Велике Невільниче озеро.

То ви — Ферфакс? — перебив його Ван-Брант.

Чоловік кивнув головою.

— Чекайте, дайте мені згадати... Джон... Ви — Джон Ферфакс!

— Звідки ви знаєте? — ліниво спитав чоловік, увесь поринувши в пускання калачиків диму.

— У газетах про це тільки й писалось тоді. Преванш...

— Преванш! — Ферфакс вирівнявся і відразу пожвавішав. — Ми загубили його в Курних горах.

— Так, але він звідти вибрався.

Ферфакс відхилився назад, і знову заходився пускати дим калачиками.

— Я радий це чути, — задумливо сказав він. — Упертий був чолов'яга, коли забирав собі щось у голову. То він живий? Ну, я радий.

П'ять років... Слова ці невідступно стриміли у мозкові Ван-Бранта, і перед очима, як живий, постав образ Емілі Саутвейт. П'ять років...

Низько над землею з криком летіла зграя диких гусей. Завваживши селище, вони раптом повернули на північ, проти тьмяного сонця. Ван-Брант недовго міг простежити за ними. Він вийняв годинника — перша година ночі. На півночі хмари були ніби закривавлені. Густо-червоне сонячне проміння кидало на чорні ліси якесь лиховісне світло. Повітря

було напрочуд тихе й непорушне, здавалося, не ворухнеться ані голка на соснині. Найтихіші звуки з селища чути було чітко й виразно, як сигнал сурми. Індіяни і французи-провідники, піддаючись чарам цієї дивної тиші, перемовлялися впівголоса. Навіть кухар, і той мимохіть менше гримотів казанком та сковородою. Десь плакала дитина, а з глибини лісу срібною струною бриніло тужливе жіноче голосіння: о-о-о-о-га-га-га-га-га-га а-а-а о-о-о-о-а-га-га-га-а!

Ван-Брант відчув, як дрижаки побігли у нього по тілу, і збуджено потер руки.

— Отже, вони вважали мене мертвим? — тихо запитав його співбесідник.

— Авжеж! Ви не повертались, і ваші приятелі…

— Не забарились про мене забути, — доказав Ферфакс з хрипким задирливим сміхом.

— А чому ви не вернулися?

— Трохи через те, що не було бажання, а трохи через незалежні від мене обставини. Бачите, коли я познайомився з Тантлачем, він лежав з поламаною ногою. Справа була кепська. Я дав раду нозі і вилікував його. Але й сам я дуже знемігся, отже, мусив перше набратися сил, а тоді вже куди рушати. Я був першою білою людиною, яку він побачив, і йому здалося, що я надзвичайний мудрець. Та й справді, я показав таки багато корисного його племені. Між іншим, я навчив їх воєнної тактики, і вони звоювали чотири сусідніх племені, — їхніх селищ ви ще не бачили, — і Тантлач став правити всім цим краєм. Зрозуміла річ, вони цінували мене дуже високо, так що, коли я, нарешті, вирішив піти від них, вони й слухати про це не хотіли, їхня гостинність дійшла до того, що вони приставили до мене двох людей, які день і ніч стежили за мною. Тантлач запропонував мені винагороду, — тобто деякою мірою

винагороду, — а оскільки мені було байдуже — лишатись чи піти, то я й лишився.

Я знав вашого брата у Фрейбурзі[57]. Я Ван-Брант.

Ферфакс рвійно нахилився вперед і потиснув йому руку.

— То ви давній приятель Біллі? Бідолаха Біллі! Він часто розповідав мені про вас.

— Чудне місце для зустрічі, правда? — додав він, обвівши поглядом первісний краєвид. Хвилину прислухався він до тужливих нот жіночого голосіння. — Її чоловік потрапив у лапи до ведмедя, і вона тяжко сумує за ним, — пояснив він.

— Звіряче життя! — бридливо зауважив Ван-Брант. — Я гадаю, що після п'яти років такого животіння цивілізація здасться вам особливо привабливою. Що ви на це скажете?

— Не знаю, — обличчя у Ферфакса збайдужіло. — Вони все ж таки чесний народ і живуть, як самі вміють. І потім вони надзвичайно прості, немудровані. Почуття у них не дрібниться на тисячу й одне витончене переживання. Вони люблять, бояться, ненавидять, гніваються, тішаться щастям — у найпростішому, звичайному і нехибному розумінні цих слів. Може, це й звіряче життя, проте жити так легко. Ніяких залицянь, ніяких зальотів. Коли вас уподобала жінка, вона просто скаже вам про це, коли вона зненавидить вас, то теж скаже про це. Ви можете побити її, коли вам спаде на думку, але справа в тому, що вона напевно знає, чого ви хочете, а ви знаєте, чого вона хоче. Ніяких помилок, ніяких непорозумінь. Після гарячкової нашої цивілізації це навіть принадно. Розумієте?

— Ні, це зовсім непогане життя, — додав він, помовчавши. — Досить добре, як на мене, і я лишусь тут.

Ван-Брант задумливо схилив голову, і легенька посмішка з'явилась йому на устах. Ніяких залицянь, ніяких зальотів, ніяких непорозумінь!.. Ферфакс також нелегко переживав, що Емілі Саутвейт якось "потрапила в лапи до ведмедя". І він був зовсім не такий уже поганий ведмідь, цей Карлтон Саутвейт.

— Але ж ви підете зі мною, — упевнено промовив Ван-Брант.

— Ні, не піду.

— Підете!

— Тут вельми легко живеться, кажу ж вам, — переконано правив своєї Ферфакс. — Я розумію все, і мене розуміють. Зима й літо мелькають тут, як сонячне світло миготить крізь частокіл, коли йдеш повз нього, і зміни року — це наче плями світла й тіні, і час минає, і життя минає, а тоді... тужливе голосіння в лісі і морок. Ось послухайте!

Він підняв руку. Серед тиші й мовчання срібною струною тяглась і тремтіла жіноча туга. Ферфакс тихо підхопив той голос:

— О-о-о-о-о-га-га-а-га-а-а-а-а! О-о-о-о-о-а-а-га-а І — співав він. — Хіба ви не чуєте? Хіба ви не бачите? Голосять жінки! Похоронні співи! Моє волосся сиве й довге, як у патріарха. Мої шкури так пишно обвивають моє тіло, і мій мисливський спис поруч мене. Хто може сказати, що це погано?

Ван-Брант холодно поглянув на нього.

— Ферфаксе, ви страшенний дурень! Хоча правда, п'ять років такого життя можуть приголомшити хоч кого. Стан вашого здоров'я дуже поганий. Крім того, Карлтон Саутвейт помер...

Ван-Брант не поспішаючи натоптав собі люльку і запалив її, не перестаючи непомітно і з цікавістю стежити за своїм співрозмовником. У першу мить очі Ферфаксові блиснули, він стиснув кулаки, підвівся був, а тоді м'язи послабли, і він глибоко задумався. Майкл, кухар, дав знак, що вечеря готова, але Ван-Брант також знаком наказав йому зачекати. Важка мовчанка зависла над ними. Ван-Брант внюхувався в лісові запахи: відгонило цвіллю, гнилим зіллям і живицею з шишок та глиці, смачно тягло димом від вогнищ. Ферфакс двічі поглянув на нього мовчки, потім, нарешті, спитав:

— А... Емілі?..

Три роки, як овдовіла, і все ще вдова.

Знову довга мовчанка, яку перервав Ферфакс.

— Мабуть, ви маєте слушність, Ван-Бранте. Я піду з вами, — сказав він з простодушною усмішкою.

— Я знав, що ви підете, — Ван-Брант поклав йому руку на плече. — Звісно, наперед нічого не можна сказати, але я собі уявляю... в її становищі... її не раз сватали...

— Коли ви рушаєте? — перепинив його Ферфакс.

— А от нехай тільки мої люди трохи виспляться. До речі, час вечеряти. Майкл уже гнівається.

Після вечері, коли індіяни й провідники позагортались у свої укривала і захропли, обидва чоловіки все сиділи коло вогню, що ледве жеврів. Треба було погомоніти багато де про що: про війну, політику, нові винаходи, про всякі події, про спільних приятелів, про весілля, про похорони — про цілі п'ять років історії, адже Ферфакс жадав знати все.

— Отже, іспанський флот у Сантьяго[58] загнано в глухий кут, — розповідав Ван-Брант, коли враз легкою ходою до них підійшла молода жінка. Спинившись біля Ферфакса, вона хапливо зазирнула йому в лице, а тоді перевела тривожний погляд на Ван-Бранта.

— Ватагова, Тантлачева, донька, тобто королівна, — пояснив Ферфакс, зашарівшись. — Коротко кажучи, одна з винагород, що змусили мене лишитись. Тум, це Ван-Брант, мій приятель.

Ван-Брант простяг руку, але молода жінка не поворухнулась і не змінила свого суворого вигляду. Не пом'якшала жодна рисочка, не здригнулась жодна лінія на її обличчі. Вона дивилась йому просто в очі гострим допитливим поглядом.

— Що вона розуміє! — засміявся Ферфакс. — Вперше її знайомлять з людиною… Ну, то, як ви кажете, іспанський флот опинився в глухому куті у Сантьяго?

Тум сіла на землю поруч свого чоловіка, нерухома, як бронзова статуя, тільки палкі очі запитливо перебігали з одного обличчя на друге. І під цим настирливим поглядом Евері Ван-Брант мимоволі став нервуватися. Йому здавалося, що ці чорні очі пропікають його, і саме посеред докладної розповіді про бій він затнувся, заплутався і не зразу згадав, про що був провадив мову. Ферфакс сидів, обійнявши руками коліна і забувши про люльку. Він увесь поринув у те, що розповідав Ван-Брант, і підганяв його, коли той зупинявся або затримувався. Світ, що він його вважав зовсім забутим, знову поставав перед ним.

Минула година, друга. Ферфакс неохоче звівся на ноги.

— То ви кажете, що Кронье[59] приперли до стіни?.. Почекайте трошки, я тільки збігаю на хвилинку до Тантлача. Він вас чекатиме. Стрінетеся з ним після сніданку… Гаразд?

Він зник між соснами. Ван-Брант пильно подивився в гарячі очі молодої жінки. П'ять років, думав він, а їй тепер не більш як двадцять! Дивне створіння! Ніс, як у кожної ескімоски, мусив би бути тільки маленький натяк на плескуватий ніс, а дивіться: він навіть орлиний, з делікатно окресленими чутливими ніздрями, неначе в якої леді світлішої раси… Безперечно, Евері Ван-Бранте, тут звідкись домішка індіянської крові. Але тобі, Евері Ван-Бранте, однак, нічого так нервуватися, вона ж тебе не з'їсть, вона тільки жінка, та ще й непогана жінка. Скорше східний, аніж тубільний тип. Очі великі, досить широко посаджені, трошки тільки нагадують монгольську розкосість. Тум, ви аномалія. Ви не на своєму місці серед цих ескімосів, хоч би ваш батько й був ескімос. Звідки була ваша мати? Або ваша баба? Тум, ви красуня, застигла холодна маленька красуня, і в жилах ваших клекотить лава Аляски… будь ласка, не дивіться на мене так.

Він засміявся і підвівся на ноги. Її пильний погляд бентежив його. До мішків з харчами підлазив собака. Ван-Брант намірився прогнати його і, поки повернеться Ферфакс, поскладати мішки в безпечнішому місці. Тум спинила його порухом руки і встала, все так само пильно дивлячись на нього.

— Ти? — спитала вона тією мовою, що майже не різниться від Гренландії аж до миса Барроу. — Ти?

На її промовистому обличчі можна було прочитати всі запитання, які були в цьому короткому "ти" — і хто він такий, і чого він тут, і що він має до її чоловіка, — одне слово, все.

Брат, — відповів він тією самою мовою, широким рухом показуючи на південь, — ми брати, твій чоловік і я…

Вона похитала головою…

— Недобре, що ти сюди прийшов…

— От переночую і піду.

— А мій чоловік? — палко, з тремтінням у голосі спитала вона.

Ван-Брант знизав плечима. Глибоко десь заворушилось почуття сорому за щось і за когось, і підіймався гнів на Ферфакса. Він глянув на молоду дикунку й відчув, як хвиля гарячої крові залляла його лице. Вона була просто жінка — це й усе. Жінка!.. Давня історія, що вічно повторюється, стара, як сама Єва, і юна, як промінь першого кохання...

— Мій чоловік! Мій чоловік! — палко повторювала вона. Лице їй потемніло, а з очей дивилось на нього кохання Одвічної Жінки, жінки-самиці, що не знає милосердя.

— Тум, — почав він по-англійському, поважним тоном, — ти народилась у північних лісах і живилася тільки рибою та м'ясом, боролася з холодом і голодом і весь час жила найпростішим життям. Але є багато речей далеко не таких простих — ти їх не розумієш і ніколи не зрозумієш. Ти не знаєш туги за далекою домівкою, ти не розумієш, що значить тужити за коханою жінкою. А та жінка вродлива, Тум, у неї благородна краса. Ти була дружиною цьому чоловікові, ти віддавала йому всю себе, але цього дуже мало і це дуже примітивно. Занадто мало й примітивно для людини з іншого світу. Його ти ніколи не розуміла і не можеш розуміти. Так повинно бути. Ти тримала його в своїх обіймах, але ніколи не володіла серцем цього чужинця, що дивився на кожну пору року, як на плями світла й тіні, і думав про жахливий кінець. Мрія, невловима мрія — ось чим був він для тебе. Ти розкривала обійми перед образом і стискала тінь; ти віддавалася людині, але ділила ложе з примарою людини. Так за прадавніх часів було з дочками смертних, коли вони припадали до вподоби богам. А проте ж, Тум, повір, що не хотів би я бути на місці Джона Ферфакса, якому колись безсонними ночами ввижатиметься не золотаве, сонячне волосся жінки, що спить поруч нього, а темні коси подруги, покинутої в лісах Півночі.

Тум не розуміла, що він казав, але слухала з такою напруженою увагою, неначе від його слів залежало ціле її життя. Почувши ім'я свого чоловіка, вона викрикнула по-ескімоському:

— Так! Так! Ферфакс! Мій чоловік!

— Дурненька, бідолашна дівчина! Як він міг бути твоїм чоловіком?

Але вона не могла зрозуміти англійської мови, і їй здалося, що він глузує з неї. Очі її спалахнули німою, несамовитою люттю жінки-самиці, і була мить, коли Ван-Брант подумав, що вона от-от, наче пантера, кинеться на нього.

Він вилаявся подумки і дивився, як поволі гнівне полум'я збігало з її лиця, і воно все засвітилось тихим благанням. Жінка поступилась перед силою і мудро озброїлася своєю кволістю.

— Він мій чоловік, — лагідно сказала вона. — Я ніколи не знала іншого, і ніколи того не буде, щоб я зазнала іншого. І не може він піти від мене.

— Та хто ж каже, що він піде? — гостро запитав Ван-Брапт, гніваючись і водночас бентежачись.

— Ти повинен сказати йому, щоб він не йшов від мене, — ніжно, з риданням у голосі, благала вона.

Ван-Брант сердито віджбурнув ногою головешку й сів.

— Ти повинен сказати йому. Він мій чоловік. Перед усіма жінками він мій чоловік. Ти великий, ти дужий! А я — дивись — я дуже квола. Бачиш, я коло твоїх ніг. Ти мусиш зробити це для мене. Ти мусиш!

— Устань! — грубо шарпонувши, він поставив її на ноги і сам підвівся. — Ти жінка. Не личить тобі ані валятися в болоті, ані біля ніг якогось мужчини.

— Він мій чоловік.

— Нехай бог простить усім чоловікам! — вихопилося у Ван-Бранта.

— Він мій чоловік, — благально повторила вона, усе тим самим голосом.

— Він мій брат, — відповів Ван-Брант.

— Мій батько — ватаг Тантлач. Під його рукою п'ять селищ. Я накажу шукати скрізь і знайти тобі дівчину до вподоби. Ти можеш лишитися тут і жити з твоїм братом у достатках.

— Я тільки переночую і піду.

— А мій чоловік?

— Ось твій чоловік іде, чуєш?

За похмурими темними соснами пролунав Ферфаксів голос — він щось весело приспівував.

Як ясний день тьмяніє в туманнім морі, так від його співу примерхло обличчя жінки.

— Це мова його народу! — скрикнула вона. — Мова його народу!

Вона повернулась вільним рухом молодої гнучкої тварини і зникла в лісі.

— Домовився про все, — сказав, підійшовши, Фер-факс. — Його королівська величність прийме вас завтра після сніданку.

— Ви йому сказали? — спитав Ван-Брант.

— Ні, і не скажу, аж доки будемо готові їхати. Ван-Брант з важким почуттям подивився на своїх поснулих супутників.

— Я буду радий, коли ми відійдемо звідси на сотню миль, — сказав він.

Тум підняла шкуряну запону, що закривала вхід у батьків вігвам. Два чоловіки сиділи з ним, і всі троє з цікавістю подивилися на неї. Лице її нічого не виявляло. Вона спокійно увійшла і, не промовивши й слова, сіла. Тантлач тарабанив кісточками пальців по спису, який лежав у нього на колінах, і злінька дивився на сонячний промінь, що пробивався крізь дірку в шкурі і довгою ясною доріжкою розрізав темряву житла. Праворуч біля нього сидів Чугенгет, шаман. Обоє були вже діди, і в очах їхніх знати було втому від довгих років. Перед ними сидів юнак Кін, улюбленець усього племені. У нього були жваві, поривчасті рухи, а чорні очі допитливо і визивно перебігали з обличчя на обличчя.

Усі мовчали. Коли не коли чувся гомін із селища, і здалеку ледве долинали тонкі голоси хлопчаків, що десь там сварилися. Собака просунув голову у вігвам, по-вовчому зблиснувши очима. З вискалених білих іклів капала піна. Він загарчав, але, злякавшись нерухомих людських постатей, нахилив голову і поліз назад. Тантлач байдужно зпркнув на дочку.

— Ну, як твій чоловік? Як у вас із ним?

— Він співає чужих пісень, — відповіла Тум, — і його обличчя вже не таке.

— Так. Каже він що-небудь?

— Ні, але на його обличчі з'явився новий вираз, і нові думки в очах. Він сидить коло вогню разом з прибульцем, і вони розмовляють і розмовляють, і розмова їхня не має кінця.

Чугенгет щось зашепотів на вухо своєму господареві, а Кін увесь нахилився вперед.

— З далекого краю до нього лине поклик, — сказала Тум, — він сидить, і слухає, і відповідає піснею на своїй рідній мові.

Чугенгет знову щось зашепотів, і Кін знову нахилився вперед. А Тум замовкла, чекаючи, коли батько дасть їй знак, що вона може говорити далі.

— О Тантлачу, ти знаєш, що й дикі гуси, і лебеді, і маленькі качки виводяться тут на нашому пониззі. Ти знаєш також, що вони тікають перед морозами в невідомі краї, але ти знаєш і те, що вони завжди вертають назад, коли в нашім краю починає світити сонце і водяні шляхи визволяються з-під криги. Вони завжди вертають туди, де народились, щоби жити далі. Земля кличе їх, і вони прилітають. Є чужий край, що кличе мого чоловіка, той край, де він народився і куди він хоче йти на цей поклик. Але він мій чоловік! Перед усіма жінками він мій чоловік!

— Чи добре це, Тантлачу, чи добре? — спитав Чугенгет, і щось подібне до погрози було в його мові,

— Так, це добре! — відважно крикнув Кін. — Земля кличе своїх дітей. Усі землі кличуть до себе своїх дітей. Як вона кличе диких гусей, лебедів і маленьких качок, так вона кличе тепер цього чужинця, що забарився в нас і тепер повинен іти. Є ще другий поклик — поклик роду. Гусак парується з гускою, а лебідь не парується з маленькою качкою.

Недобре, коли лебідь парується з маленькою качкою. І недобре, коли чужинці беруть собі жінок з наших селищ. Тому я й кажу, що чужинець повинен іти до свого роду, в свою країну.

— Він мій чоловік, — відповіла Тум, — і він велика людина.

— Так, він велика людина! — Чугенгет враз підвів голову, частина колишньої сили на мить, здавалось, вернулася до нього. — Він велика людина. Він вклав силу в твою руку, Тантлачу, він дав тобі владу. По всій нашій землі твоє ім'я наганяє страх. Тебе бояться і тебе шанують. Він дуже мудрий, і його мудрість дає нам чимало користі. Ми багато що йому завдячуємо: він навчив нас воєнних хитрощів, навчив, як боронити наше селище, як розсипатися в лісі; навчив, як провадити раду й обеззброювати ворогів словом, як скріплювати обіцянку присягою. Він навчив нас полювати дичину, ставити пастки, зберігати харчі, лікувати хворих і поранених у бою або на полюванні. На сьогодні ти, Тантлачу, був би кульгавим дідом, якби чужинець не прийшов тоді до нас і не допоміг тобі. І завжди, коли ми були непевні в чому, то йшли до нього, і він своєю мудрістю все робив зрозумілим для нас. Але й ще колись ми можемо бути непевні в чому, і знову потребуватимем його мудрості, отже, ми не можемо дозволити, щоб він пішов од нас. Недобре, коли ми відпустимо його.

Тантлач усе тарабанив по спису, нічим не виявляючи, що він чув бодай слово.

Тум дарма намагалась щось прочитати на його обличчі, і Чугенгет зігнувся і враз осів, неначе на нього знову наліг увесь тягар його років,

— Ніхто не вбиває для мене дичини! — Кін із силою вдарив себе по широких грудях. — Я сам її вбиваю для себе. Я відчуваю радість життя, коли вбиваю дичину. Коли я повзу по снігу до великого лося, я відчуваю радість; коли щосили натягаю лука і пускаю стрілу просто йому в серце, я відчуваю радість. М'ясо, що забив інший, не буває таке солодке, як те,

що я сам забив. Я радію з життя, радію з своєї сили і спритності, радію, що я сам усе роблю для себе. Для чого інакше варто було б жити? Нащо мені життя, коли я не маю радості в собі самому і в тому, що я сам роблю? Тільки через те, що я відчуваю цю радість, я йду полювати й ловити рибу, а через те, що я йду полювати й ловити рибу, зростає і моя сила, і моя спритність. Чоловік, що сидить вдома біля вогню, не буде ні сильний, ні спритний. Він не буде щасливий, коли їстиме дичину, вбиту моєю рукою, і життя його не буде радісне. Він не живе. І тому я кажу: добре, коли Чужинець піде від нас. З його мудрості ми не станемо мудріші. І ми не прагнемо бути спритні, хоч він спритніший за нас. Коли треба буде, хай краще підем до нього. Ми їмо дичину, яку він убиває для нас, але вона нам не смакує. За його силу нас шанують, але нам це не додає радості. Ми не живемо, коли він нам дає засоби до життя. Ми гладшаємо і на жінок переводимось, ми боїмось праці і забуваємо, як треба щось робити для себе. О Тантлачу, нехай ця людина йде від нас, щоб ми знову стали чоловіками. Я — Кін, я — чоловік, і я сам собі вбиваю дичину.

Тантлач зиркнув на нього очима, що в них була, здавалось, порожнеча вічності. Кін дивився на нього, дожидаючи відповіді, але уста старого ватага не поворухнулись. Він обернувся до дочки.

— Раз давши щось, не можна його взяти назад, — швидко мовила вона. — Я була ще дівчинка, коли цей Чужинець, що тепер мій чоловік, прийшов до нас. Я не знала чоловіків, не знала їхніх звичаїв, у моїм серці було повно дитячих мрій і забав, коли ти, Тантлачу, ти, і ніхто інший, покликав мене до себе і віддав у обійми Чужинцеві. Ти, і ніхто інший, Тантлачу. І як ти мене віддав цьому чоловікові, так і його віддав ти мені. Він мій чоловік. Він спав у моїх обіймах, і його не можна взяти з моїх обіймів.

— Добре було б, о Тантлачу, — хутко озвався Кін, кинувши промовистий погляд на Тум, — добре було б завжди пам'ятати, що, раз давши щось, не можна його взяти назад.

Чугенгет випростався.

— У тобі говорить твоя молодість, Кіне. А ми з тобою, о Тантлачу, старі люди, і ми це розуміємо. І ми колись дивилися в жіночі очі і відчували, що кров стає гарячою від дивних бажань. Але час вихолодив її, ми навчилися бути мудрими на радах і спокійними, проте ми знаємо, що палке серце легко розпалюється, і воно необачне в своїх вчинках. Ми знаємо, що ти поблажливими очима дивився на Кіна і що Тум ти обіцяв йому ще тоді, коли вона була дитиною. Але настали інші часи, прибув Чужинець, і, задля добра всіх, ми мудро вирішили зламати обіцянку. Тум відібрали від Кіна.

Старий шаман спинився і глянув просто в очі молодому ескімосові.

— І нехай тобі буде відомо, що це я, Чугенгет, порадив зламати обіцянку.

— І що я не взяв іншої жінки на своє ложе, — сказав Кін. — Я сам зробив собі огнище, сам варив собі їсти і скреготів зубами в самоті.

Чугенгет подав знак рукою, що він ще не скінчив.

— Я стара людина, і розум — джерело моїх слів. Добре бути дужим і мати владу. А ще краще зректися влади, коли це приведе до чогось доброго. За тих давніх часів я сидів по праву руку від тебе, о Тантлачу! Мій голос лунав на раді, і моєї поради слухали всі. Я був дужий і мав владу. Після Тантлача я був перша людина. Але прибув Чужинець, і я побачив, що він спритний, мудрий і великий. Він був мудріший і величніший, ніж я, і через те й користі від нього було більше, ніж від мене. Твої вуха завжди були відкриті для мене, Тантлачу, ти прислухався до моїх слів і дав Чужинцеві владу, місце й доньку свою Тум. Настали нові часи і новий лад. Добробут прийшов до нашого плем'я, і воно й далі так буде, коли Чужинець лишиться серед нас. О Тантлачу, старі ми з тобою, і ти, і я. І це клопіт голови, а не серця.

Прислухайся до моїх слів, Тантлачу! Прислухайся до моїх слів! Нехай Чужинець лишиться!

Запала довга мовчанка. Старий ватаг розмірковував і зважував усе, сидячи, неначе якийсь бог; Чугенгет, здавалося, увесь поринув у далеке минуле; Кін жадливо дивився на молоду жінку, а вона не помічала його і не спускала ока з батькового обличчя. Відхиливши шкуру коло входу, знову з'явився собака і, набравшись сміливості, уповз у вігвам. Він з цікавістю обнюхував звислу руку Тум, визивно нащулив вуха до Чугенгета і сів на задні лапи перед Тантлачем. Спис із гуркотом покотився на підлогу, собака, перелякано заскавучавши, скочив убік, клацнув зубами й другим стрибком виметнувся з вігваму.

Тантлач помалу переводив пильні очі з одного обличчя на інше, довго вдивлявся в кожне. Тоді суворо і владно підвів голову і проголосив свій рішенець холодним рівним тоном:

— Чужинець лишається. Зібрати мисливців. Послати гінця в сусіднє селище, щоб прийшли всі вояки. Прибульця я не хочу бачити. Ти, Чугенгете, перемовиш із ним. Скажи йому, хай іде геть зараз же, коли хоче йти мирно. А якщо дійде до бою — вбивайте, вбивайте всіх до одного. Але мій наказ усім: ніякої шкоди нашому Чужинцеві, чоловікові моєї дочки. Я сказав.

Чугенгет підвівся і, похитуючись, вийшов геть. За ним вийшла Тум. Коли Кін нахилився, щоб і собі вийти, голос Тантлачів спинив його:

— Кіне, ти чув мої слова, і це добре. Чужинець лишається. Ніякого лиха не повинно з ним трапитись...

Ескімоси, яких Ферфакс навчив воєнної науки, не кидалися вперед з дикими вигуками. Навпаки, вони виявили велику стриманість і самовладу і помалу, мовчки пересувалися від одного захистку до іншого. Індіяни й канадці залягли на березі річки. Вузький відкритий

простір перед ними давав їм деяку перевагу. Вони не бачили нічого і тільки вухом ловили непевні звуки, але почували, що ліс вирує життям, і вгадували наближення невидимого ворога.

— От прокляття! — пробурчав Ферфакс— Вони ще й не нюхали пороху, а я навчив їх користуватися ним!

Еверi Ван-Брант засміявся, вибив люльку і дбайливо заховав її разом з кисетом, потім вийняв ножа з піхов, що висіли у нього при боці.

— А ось почекайте, ми відкинемо передні лави й зіб'ємо їм трохи пиху.

— Але вони підуть розстрільнею, якщо не забули моєї науки.

— Нічого... Ми покропимо їх з гвинтівок. Усе буде гаразд... За першу кров зайва порція тютюну, Луне!

Лун, один з індіян, націлився у виставлене плече, влучна куля вдарила і показала власникові його, що він викритий.

— Аби тільки викликати їх на відкритий напад, — бурмотів Ферфакс, — аби тільки на відкритий напад.

Із-за далекого дерева вигулькнула голова. Ван-Брант одним пострілом повалив ескімоса на землю. Той упав у передсмертних корчах. Майкл поклав третього. Ферфакс і інші також стріляли в кожного ворога, що тільки витикався, і в кущі, тільки де ворухнеться. П'ятеро ескімосів, що перебігали невеличку галявину, так і не перебігли її, а ліворуч, де захист був ненадійний, їх убили більше десятка. Але вони з похмурим спокоєм поставилися до своїх втрат і обережно й розважливо просувалися далі вперед, не поспішаючи і не затримуючись.

Минуло хвилин з десять. Вони підійшли вже зовсім близько, коли раптом наступ припинився. Настала зловісна, загрозлива тиша. Враз налетів легенький вранішній вітерець. Ліс і хащі зашелестіли, переливаючись зеленими й золотими тінями. Бліде ранкове сонце кинуло на землю довгі ясні смуги, поруч із ними простяглися такі самі довгі тіні. Один поранений підвів голову і насилу поповз через низину. Майкл націлився в нього, але не вистрелив. Свист пронісся невидимою лінією з лівого боку на правий, і хмара стріл звилася в повітря.

— Готуйсь! — скомандував Ван-Брант з металевою ноткою в голосі. — Вогонь!..

Ліс заворушився. Ворог одночасно з усіх боків перейшов у наступ. У відповідь на його дике виття рушниці грізно й люто гаркнули. Смерть настигала ескімосів на бігу, вони падали, але здіймалася нова невтримна ревуча хвиля їхніх братів і перекочувалась далі. У передніх лавах, разом з тими, що наступали, бігла Тум, Вона була простоволоса, розмахувала руками і мчала між дерев, перескакуючи через корчі. Ферфакс не пізнав її, націлився і мало вже не потис на гачка.

— Жінка! Не стріляйте! — скрикнув нараз він. — Дивіться, вона без зброї!

Ні індіяни, ні Майкл, ні його товариш-канадець не почули Ферфакса. Не розібрав його слів і Ван-Брант, усе випускаючи кулю за кулею. Тум, не зачеплена пострілами, бігла тепер за високим, одягненим у шкури мисливцем. Ферфакс поклав двох, що бігли обабіч неї, і націлився в мисливця. Але той, мабуть, упізнав його, звернув убік і простромив списом Майкла. Тум обхопила свого чоловіка рукою за шию і, напівобернувшись, криком і рухами розділила тих, що нападали. З обох боків промчали десятки людей. Здригаючись із жаху, глибоко схвильований, Ферфакс хвилину, неначе в якомусь дикому екстазі, дивився на неї, на її бронзову красу. Дивні, безсмертні привиди поставали йому перед очима. У мозкові промайнули уривки давніх філософських теорій і нової етики, їх заступили інші образи, напрочуд

яскраві й зовсім невідповідні одні одним — сцени полювання, чорний, похмурий ліс, безмежна снігова пустеля, — потім веселі вогні бальної зали, миготіли довгі галереї і аудиторії, виблискували ряди пробірок і тяглися полиці з книжками, стукотіли машини, ревла вулиця, згадувались рядки забутих пісень, обличчя коханих жінок і давніх товаришів, самітний струмок на дні глибокої ущелини, розбитий човен на березі моря, осяяні місячним світлом поля і пишні долини, пахощі сіна…

Мисливець, якому куля влучила межи очі, підскочив у повітрі і на повному розгоні мертвий упав на землю. Ферфакс опам'ятався. Його товариші, ті, котрі ще були живі, далеко відступили. З-поза дерев долинади хижі вигуки: "Гія, гія!" — це кричали вояки, що оточили, й убивали їх своїми кістяними списами. Зойки мрущих різали Ферфакса, як ножем. Він знав, що бій скінчився, що їх переможено, але традиції раси, вірність товаришам гнали його туди, ген за ті дерева, щоб хоч умерти разом з ними.

— Мій мужу! Мій мужу! — кричала Тум. — Ти в безпеці!

Він хотів вирватись, але вона всією вагою повисла на ньому й не давала йому йти.

— Не треба, не треба, вони вже мертві, а життя таке гарне!

Вона міцно обхопила чоловіка руками за шию, а ноги її переплелися з його ногами. Він не так ступив, спіткнувся, похитнувся, силкуючись утриматись, спіткнувся ще раз і впав на землю. Він вдарився головою об корінь і, оглушений, мліючи, усе ще безсило боровся з жінкою. Падаючи, вона почула свист близької стріли і, як щитом, захистила його своїм тілом, міцно обійнявши його руками і припавши лицем і губами йому до шиї.

І тоді з густого чагарника, що ріс ступнів за двадцять від них, підвівся Кін. Він уважно подивився навколо себе. Бій промчав. Вдалині завмер останній зойк. Кіна ніхто не міг бачити. Він поклав стрілу на тятиву і поглянув на чоловіка й жінку. Між її рукою й грудьми біліло чужинцеве тіло. Кін відтягнув тятиву й прицілився. Щоб було більше певності, він примірився двічі, а потім спокійно пустив стрілу з кістяним кінчиком у біле тіло чоловіка, що здавалося ще білішим в обіймах смуглявої жінки.

ЗАКОН ЖИТТЯ

Старий Коскуш жадібно прислухався. Дарма що очі йому давно вже потьмарились, проте вуха чули гостро, і найтихіший звук доходив до його свідомості, яка ще жевріла за зморщеним чолом, хоча він уже не бачив того, що було навколо. А, це верескливий голос Сит-Кум-Ту-Га! Це вона так кляне собак і лупцює їх, запрягаючи в санки. Сит-Кум-Ту-Га — дочка його дочки, але вона занадто заклопотана, щоб гаяти час на свого старого безсилого діда, що один сидить на снігу, забутий і безпорадний. Треба згортати табір, перед ними далека дорога, а короткий день не стоїть. Її кличе життя, обов'язки життя, а не смерті. А він був зовсім поруч зі смертю.

Ця думка на хвилину жахнула старого. Він простяг тремтячу руку й намацав біля себе купку сухого хмизу. Впевнившись, що купка справді лежить, він заховав руку під облізле хутро і знову став прислухатися. Зашаруділи сухі, напівмерзлі шкури — це розбирали вігвам ватага і зв'язували все, аби легше було пакувати. Ватаг — його син. Він старшина плем'я, високий, сильний і відважний мисливець. Він кричить на жінок, щоб проворніше складали речі. Старий Коскуш напружено слухав. Це ж він востаннє чує цей голос! Ось розбирають вігвам Джігоу. Ось — вігвам Тускена. Сім, вісім, дев'ять. Ще тільки шаманів вігвам стоїть. О, це вже вони й коло нього заходились. Йому чути, як шаман щось бурчить, складаючи речі на санки. Заплакала дитина, а мати вгамовує її ніжним, горловим голосом.

"Маленька Ку-Ті, — подумав старий, — вередлива дитина й квола. Мабуть, вона скоро помре. Тоді в замерзлій тундрі випалять яму, поховають її і накидають зверху купу каміння, щоб росомахи не розгребли. Так, але що з того? Ну, нехай ще кілька років, то з повним шлунком, то з порожнім. Але ж, зрештою, однаково чекає смерть, ненажерна вічно, голодніша за всіх їх".

А це що? А, це чоловіки запрягають санки і туго затягують посторонки. Він слухає — він ніколи вже більше цього не почує. Ляснули батоги по собачих спинах — чути, як заскавучали собаки. Вони страшенно не люблять працювати, тягти санки! Ну — рушили! Санки одні за одними посуваються, і скрип полозків завмирає в тиші. Нема. Вони вийшли з його життя, і в останню, найтяжчу годину він залишився сам… Та ні, ось заскрипів сніг під мокасинами… Коло нього стоїть людина. На голову пестливо лягла рука. Його син зробив йому таку ласку. Старий Коскуш згадав інших старих людей — їхні сини не вертались до них, коли плем'я рушало в дорогу. Його син вернувся. Старий поринув думками в далеке минуле, але синів голос ізбудив його до дійсності.

— Тобі добре? — спитав.

І старий відповів:

— Добре.

— Ось коло тебе хмиз, — казав далі син, — вогонь добре горить. Ранок сірий, і мороз пересідається. Скоро буде сніг. Он уже падає.

— Так, уже падає.

— Люди поспішають. Клунки важкі, а животи попідтягало — їсти нічого. Дорога далека, і вони швидко йдуть. Я теж іду. Тобі добре?

— Добре. Я — наче той осінній листок, що ледве тримається на гілці. Тільки звійне вітер — і я злечу. Голос у мене став як у старої баби. Очі вже не показують дороги ногам, а ноги важкі, і я зморився. Все добре.

Він покірно схилив голову і сидів так, доки перестав рипіти сніг синові під ногами. Тоді квапливо простяг руку до хмизу. Тільки цей хмиз тепер відділяв його од вічності, що зяяла над ним. Тепер його життя вимірялось оберемком хмизу… Ці ломачки одна по одній будуть підтримувати вогонь, і так само крок по крокові смерть буде скрадатися до нього. І коли останнє поліно віддасть, згорівши, своє тепло, почне свою роботу мороз. Перше заклякнуть ноги, тоді руки. Поволі задубіє і все тіло. Голова схилиться на коліна, і він помре. Це зовсім легко. Усі люди повинні вмерти.

Коскуш не скаржився. Таке життя — і воно справедливе. Він народився серед природи, серед природи прожив свій вік, і закон цей для нього не новий. Закон усього живого. Природа не милує живих істот. Вона не дбає за окремі одиниці — вона цікавиться усім родом людським. Це були найглибші абстракції, які міг сприйняти Коскушів дикунський розум, але він їх твердо затямив. Приклади цього він бачив скрізь у житті. У дереві шумує сік, на ньому розпукуються зелені бруньки, а потім спадає жовтий лист. Оце й усе. Один обов'язок поклала природа на кожну живу істоту. Хто не виконає його, той загине, а хто виконає, — також загине. Природа байдужа. Багато є таких, що скоряються, і вся суть у покорі, а не в тих, що скоряються, і сама тільки покора живе і живе вічно. Плем'я Коскушеве дуже давнє. Коли він ще був малим хлопцем, то чув, як діди оповідали про своїх дідів. Отже, справедливо, що плем'я живе, воно вимагає покори від своїх людей, навіть тих, що жили за далеких часів і тепер спочивають у своїх забутих могилах. На них не треба зважати, вони — тільки одиниці. Кожен з них проходить, як хмарка на літньому небі. Природа байдужа. На життя вона поклала один обов'язок, дала один закон. Обов'язок життя — продовжувати рід, а смерть — його закон. Як любо дивитись на молоду дівчину, повногруду й сильну, у неї блискучі очі й легка хода. Проте їй ще треба виконати свій обов'язок. Її очі виблискують ще більше, хода

стає жвавіша, поводження нерівне: раз вона сміливо поглядає на хлопців, раз засоромиться, і бентега її передається їм. А дівчина стає ще гарніша й привабливіша, і нарешті якийсь ловець, не в силі стримуватись, бере її до себе, щоб вона варила йому їсти, працювала на нього і приводила дітей. Починаються діти — і врода її марніє. Ноги вона насилу волочить, очі її тьмяніють і гаснуть — тільки малі діти радісно гладять поморщене лице старої баби, що сидить коло вогнища. Вона вже свій обов'язок виконала. Ще часина мине. Перший голод чи перший довгий перехід — і її так само, як оце його, покинуть серед снігів саму, з маленькою купкою шиголля. Такий закон життя.

Він обережно підклав суху гілку в огонь і знову поринув у свої думи. Скрізь однаково, для всього живого один закон. Комарі гинуть від першого морозу. Маленька білочка ховається і помирає. Кролик на старість стає важкий і незграбний і не може втекти від своїх ворогів. Навіть ведмідь з роками сліпне, стає дражливий і неповороткий, і зграя надокучливих гавкітливих собак легко його перемагає. Старий згадав, як одної зими на верхоріччі Клондайку він так само покинув свого батька. Це було за рік перед тим, як прибув місіонер із своїми книгами і скринькою, повною ліків. Не раз Коскуш облизував губи, згадуючи про цю скриньку з ліками, але тепер у нього в роті було сухо. З усіх ліків найсмачніші були ті, що "вбивали біль". Проте з цим місіонером був чималий клопіт, бо сам він м'яса не здобував, а їсти любив добре, і мисливці нарікали на нього. Він застудився, переходячи через річку коло Мейо. Потім собаки розгребли його могилу й перегризлися за кістки.

Коскуш підклав ще хмизу до вогню і заглибився в думки про давніше минуле. Був час Великого Голоду. Старі люди з порожніми животами тулились до вогнища і розповідали про стародавні часи, коли Юкон три зими поспіль вільно котив свої води, а три літа лежав скутий кригою. Під час отого голоду померла його матір. Лососів не було в те літо, і люди не могли діждатись зими, сподіваючись, що прийдуть олені. Настала зима, та олені не прийшли. Ще такого ніколи не було, навіть старі не пам'ятали такого на своїм віку. Але олені не прийшли, і це був сьомий голодний рік, і кролики перестали плодитись, і від собак лишилися самі

тільки кістяки. І серед довгої зимової темряви скиглили й мерли діти, і жінки, і старі люди. І серед цілого плем'я не в кожному десятку лишився один, щоб привітати сонце, коли воно повернулося навесні. Ото був справдешній голод!

Але він пам'ятає й інші часи, часи багатства й достатків. М'яса було стільки, що воно псувалося. Собаки так погладшали, що не могли бігати; то були часи, коли мисливці не займали дичини. Жінки стали плодючі, і у вігвамах вовтузились і повзали хлопчики й дівчатка. Тоді відживали давні чвари, чоловіки ставали задирливі, переходили через вододіл на південь, щоб убивати ворогів з плем'я пеллі, і на захід, щоб посидіти біля погаслих вогнищ плем'я танана. Старий згадав, як ще малим хлопчиком, за часів багатства й достатків, він бачив, як вовки порвали лося. Разом з ним лежав тоді на снігу Зінг-Ха. Той самий Зінг-Ха, що став потім найспритніший мисливець. Кінець кінцем він упав в ополонку на Юконі. Його знайшли через місяць, йому пощастило наполовину вилізти з води, і так він примерз до криги.

А тепер про лося. Того дня він і Зінг-Ха пішли на берег струмка і стали там гратися в лови, наслідуючи своїх батьків. На повороті вони натрапили на свіжий лосів слід, а поруч було багато вовчих слідів.

— Старий, — сказав Зінг-Ха: він краще на слідах розумівся, — старий, відстав від табуна. Вовки відрізали його від братів і тепер уже не випустять.

Так воно й було, так вони завше робили. І день і ніч вони гарчатимуть на нього, кусатимуть його за морду і не дадуть йому спокою аж до самого кінця. На цей кінець варто було подивитися!

Кров їм зайнялася в жилах, і вони швидко побігли наслідці. Навіть він, Коскуш, не такий уже кмітливий і впраівний ловець, міг би йти по сліду з заплющеними очима, такий той слід був виразний. Вони бігли ще гарячою стежкою гонитви і на кожному кроці читали свіжонаписану

темну трагедію. Ось вони прийшли на те місце, де лось був спинився. Навколо на відстані у три людські зрости сніг було потоптано й покопано. Посередині глибокі сліди лосевих копит, а круг них скрізь легші вовчі сліди. Скраю були зовсім свіжі відбитки цілих вовчих тіл, видно було, що декотрі лежали й спочивали, поки їхні брати мучили жертву. В одному місці валялись чисто обгризені свіжі кістки — мабуть, бідолашна тварина, оскаженівши, вдарила одного з своїх переслідників, і його затовкли на смерть.

Знову вони спинили свої лижви. Ось тут величезна тварина одчайдушно боронилася. Лось двічі падав, це знати було по снігу, і двічі підводився й струшував з себе ворогів. Він уже давно виконав свій обов'язок перед природою — проте життя йому було дороге. Зінг-Ха казав, що дуже рідко буває, щоб лось, раз упавши, підвівся знову, як оцей. Шаман побачив би в цьому якусь призвістку й чудо.

Ось вони прийшли на те місце, де лось хотів був вибратись на високий берег і втекти в чагарник. Проте вовки його наздогнали. Він став дибки, а потім повалився на землю і, падаючи, задушив своїм тілом двох вовків, глибоко вдавивши їх у сніг. Мабуть, жертва була вже геть знесилена, бо мертвих вовків не зайнято. Вони проминули одне за одним ще два місця битви. Слід уже був зрошений кров'ю, а хода великої тварини ставала нерівна й коротка. І ось вони почули перші звуки бойовиська. Це не було гарчання погоні, це був короткий, уривчастий гавкіт, коли зуби вже хапають здобич. Зінг-Ха повз по снігу проти вітру, а за ним і Коскуш, той самий Коскуш, якому судилося колись стати ватагом свого плем'я. Вони відхилили нижнє гілля молодої ялинки і зацікавлено видивились. Те, що вони побачили, було кінцем.

Ця картина, як і всі враження його молодості, стояла така яскрава перед ним, що його пригаслі очі пильнували той кінець з таким самим захопленням, як і за тих далеких часів. Коскуш здивувався. Адже потім, ставши ватагом і головою ради, він чинив такі справи, що пеллі проклинали його ім'я. А що вже казати про білого чужинця, якого він убив ножем у відкритому двобої!

Довго він так сидів, роздумуючи про дні своєї молодості. Вогонь став пригасати, а мороз усе дужчав. Він підкинув зразу дві ломачки і виміряв своє життя тими, що лишилися. Коли б Сит-Кум-Ту-Га згадала була про свого старого діда і назбирала більший оберемок, то його життя на кілька годин ще б задлялося… Хіба ж це так було важко? Але вона завжди була недбайлива, а відтоді як Бобер, син сина Зінг-Ха, вперше спинив на ній погляд, вона й зовсім перестала шанувати своїх предків. Так, але що з того? А він хіба не був такий самий змолоду?

Коскуш прислухався до тиші. Може, синове серце пом'якшає, і він повернеться з собаками, щоб узяти старого батька з собою туди, де великі табуни ситих оленів?

Він напружив слух. Його стомлений мозок на мить спочинув. Тихо. Безгомінно. Тільки він дихає серед цього величного мовчання. Як самотньо! Але що це? Дрижаки побігли спиною. Зовсім близько прорізало тишу знайоме довге квиління. Перед його невидющими очима постав образ лося — старого, дебелого лося з гіллястими рогами. У нього порвані, закривавлені боки, скуйовджена грива — але він б'ється до останнього. Навколо сірі постаті, очі, як ті жарини, з висолоплених язиків стікає піна. Невблаганне коло вужчає, аж доки стає однією темною плямою на втоптаному снігу…

Холодна морда тицьнулася йому в щоку, і цей доторк вернув старого до дійсності. Його рука простяглася до вогню й витягла звідти головешку. Звір відступив, зборений споконвічним страхом перед людиною, і жалібно, протяжно заквилив, кличучи своїх братів. І вони озвались голодним виттям і, скрадаючись знишка, оточили старого тісним колом. Коскуш прислухався, потім почав махати головешкою. Звірі перестали пирхати, тільки гарчали і не розбігались. Ось один намагається пролізти вперед, он другий, третій… і жаден не відступає… Чого йому ще чіплятись за життя? — думає він, а тоді кидає головешку в сніг. Вона засичала і згасла. Коло вовків тривожно загарчало, але тримається тісно. Знову побачив Коскуш останню битву старого

дебелого лося і втомлено схилив голову на коліна. Що ж? Хіба це не закон життя?

БРЕХУН НАМ-БОК

— Байдарка!.. Хіба не бачите?.. Дивіться!.. Ну, звісно, байдарка, а в ній людина! І не вміє веслувати як слід.

Стара Баск-Ва-Ван стала на коліна. Уся трясучися з кволості й хвилювання, вона пильно подивилася на море.

— Нам-Бок завжди веслував незграбно, — бурмотіла вона, щось пригадуючи. Вона заслонила очі рукою від сонця і вдивлялась у поверхню води, що блищала, як розтоплене срібло. — Нам-Бок був завжди незграбний, я пам'ятаю…

Жінки й діти голосно засміялись. У їхньому сміхові було незлобиве глузування. Баск-Ва-Ван зрозуміла й замовкла, тільки губи її ворушилися.

Кугах підвів сиву голову від роботи — він різьбив на кістці — і глянув у той бік, куди дивилася стара. Справді, до берега наближалась маленька байдарка, хоч іноді хвилі й збивали її з курсу. Чоловік на човні старанно працював веслами, але виявляв більше сили, ніж уміння, і байдарку повертало то в один бік, то в другий. Кугах знову схилив голову над роботою. Між колінами він тримав моржеве ікло і старанно різьбив на ньому спинний плавець якоїсь чудернацької риби — такої, що ніколи не плавала ні в якому морі.

— Це, напевно, різьбяр із сусіднього селища, — сказав він, помовчавши, — Він іде сюди, щоб порадитись зі мною, як різьбити візерунки на кістках. Він неберучкий, цей чоловік. Він ніколи не второпає, як це треба робити.

— Це Нам-Бок, — роздратовано скрикнула стара Баск-Ва-Ван. — Невже ж я не знаю свого сина? Кажу вам, і ще раз кажу, що це Нам-Бок!

— Ти кажеш таке щоліта, — почала вмовляти її одна жінка. — Щороку, як море визволяється з-під криги, ти цілими днями сидиш і чекаєш. Тільки-но з'явиться який човен, ти одразу кричиш: "Це Нам-Бок!" Нам-Бок давно вже вмер, о Баск-Ва-Ван, а мертві назад не вертаються. Не може бути, щоб вони верталися.

— Нам-Боку! — вигукнула стара так голосно, що всі здригнулись і обернулися до неї.

Вона ледве підвелась на ноги й зашкутильгала вниз, до берега. Дорогою вона наткнулася на маля, що лежало на сонечку. Воно закричало. Мати заспокоїла дитину і вилаяла стару, але та не звернула уваги. Поперед неї до берега бігли діти, а коли байдарка підпливла зовсім близько і човняр, незграбно махнувши веслом, трохи не перекинув човна, жінки також пішли за старою. Кугах кинув ікло; важко спираючись на палицю, він поплентався й собі туди ж, а за ним по двоє та по троє рушили інші чоловіки.

Байдарка повернулася боком до берега — прибій був би перекинув її, але якийсь голий хлопчик кинувся в воду, схопив човна за ніс і витяг на берег. Чоловік підвівся і запитливо оглянув мешканців селища, що стояли перед ним. Строката куфайка, брудна і приношена, вільно звисала з його широких плечей; шия була обмотана червоною хусткою, які носять матроси; рибальська шапка на коротко підстриженій голові, штани з ряднини та важкі чоботи довершували його абияке вбрання.

Проте на простих рибалок з дельти Великого Юкону він справив надзвичайне враження. Ціле життя у них перед очима було саме тільки Берінгове море і за весь цей час вони бачили тільки двох білих людей: одного, що переписував людність, та другого — священика-єзуїта, що заблукав у ці краї. Плем'я рибалок було бідне, у землі їхній не було

золота, і не мали вони дорогих хутр, через те білі давали їм спокій. До того ж Юкон тисячоліттями зносив сюди гірські породи з усієї Аляски, і судна тут сідали на мілину, навіть і берега не побачивши. Отож цей берег з численними затоками та архіпелагами багнистих островів обминали кораблі білих людей, і рибалки й гадки не мали, що всі ці речі існують на світі.

Різьбяр Кугах злякано відступив, перечепився ногою за свою палицю і впав.

— Нам-Бок! — крикнув він, намагаючись зіп'ятися на ноги. — Нам-Бок, якого поглинуло море, повернувся до нас.

Чоловіки й жінки метнулися назад, діти заснували у них під ногами. Один тільки Опі-Кван не розгубився, як і личило ватажкові селища. Ступивши крок наперед, він довго й пильно вдивлявся в прибульця.

— Так, це Нам-Бок, — сказав він урешті переконаним голосом.

Жінки з переляку заверещали і відступили ще далі. Чоловік у байдарці нерішуче поворушив губами. Видко було, як у нього стискалося горло від невимовлених слів.

— Ла, ла, це Нам-Бок, — хрипко зашемрала стара Баск-Ва-Ван, зазираючи прибульцеві в обличчя. — Я завжди казала, що Нам-Бок повернеться.

— Так, Нам-Бок повернувся, — промовив нарешті сам Нам-Бок. Він перекинув ногу через борт байдарки і стояв одною в човні, а другою на березі. Він шукав давно забутих слів, і горло у нього знову стиснулось. Коли ці слова знайшлися кінець кінцем, вони пролунали дивно: вимовляючи горлові звуки, він якось прицмокував.

— Вітаю вас, о братове! — сказав він. — Привіт вам, о братове тих часів, коли я ще не пішов від вас із ходовим вітром.

Він обома ногами став на пісок, але Опі-Кван подав знак рукою, щоб Нам-Бок повернувся назад у байдарку.

Ти вмер, Нам-Боку, — сказав він.

Нам-Бок засміявся:

— Подивись, який я гладкий!

— Мерці, правда, не бувають гладкі, — згодився Опі-Кван, — і тобі, видно, добре жилося. Але все це дивно. Ще не було такого чоловіка, що пішов би з ходовим вітром і повернувся після багатьох років.

— Я повернувся, — просто сказав Нам-Бок.

— Може, ти тінь, мандрівна тінь Нам-Бока? Тіні вертаються.

— Я голодний, а тіні не їдять.

Але Опі-Кван ще вагався і збентежено тер собі чоло. Нам-Бок також був збентежений; він поглянув на рибалок, що стояли перед ним і ні в чиїх очах не побачив зичливості. Чоловіки й жінки тихенько перешіптувались, діти полохливо ховалися за спини старших, собаки, наїжившись, попідгинали хвости й підозріливо нюхали повітря.

— Я породила тебе, Нам-Боку, і вигодувала своїми грудьми, коли ти був маленький, — мовила Баск-Ва-Ван, підступаючи ближче, — і хоч ти тінь, хоч не тінь — я дам тобі їсти.

Нам-Бок рушив був до неї, але юрба злякано і загрозливо загомоніла. Він спинився, вигукнув щось незнайомою мовою, — чи не "а ч-чорт!" і додав:

— Я не тінь, я людина.

— На світі є багато таємниць, — промовив Опі-Кван не то сам до себе, не то звертаючись до своїх земляків. — Ось ми живемо, а за мить нас немає. Коли людина може обернутися тінню, то чому б і тінь не могла обернутися людиною? Нам-Бок був — і його нема. Це відомо. Але ми не знаємо, чи це тінь Нам-Бока перед нами, чи сам Нам-Бок.

Нам-Бок відкашлявся і відповів так:

— Колись давно батько твого батька, Опі-Кване, пішов геть, і минуло чимало років, перше ніж він повернувся. Але його не прогнали від вогнища. Кажуть... — він значливо замовк. Усі жадібно чекали його дальших слів. — ... кажуть, — вів далі Нам-Бок, обережно скеровуючи удар, — що Сіпсіп, його жінка, подарувала йому двох синів після того, як він повернувся.

— Але його погнав з дому не вітер, — відказав Опі-Кван. — Він пішов геть у глиб країни, і це річ природна, бо людина може ходити скрізь по землі скільки завгодно.

— Так само й по морю. Але справа не в тому. Кажуть... наче батько твого батька розповідав, що він бачив різну дивовижу.

— Авжеж, він про це розповідав.

— Я також маю розповісти вам багато дивного, — хитро сказав Нам-Бок, і побачивши їхнє вагання, додав: — І подарунки в мене є.

Він витяг з байдарки велику хустку, — надзвичайно тонку та барвисту, — і накинув її матері на плечі. Жінки аж скрикнули від захоплення. Стара Баск-Ва-Ван м'яла в руках розкішний дарунок, гладила його рукою, зовсім по-дитячому щось мугикаючи собі під ніс.

— Він має що розповісти, — пробубонів Кугах.

— І подарунки в нього є, — додала одна з жінок.

Опі-Кван знав, що люди тепер не всидять на місці з цікавості, та й самому йому кортіло послухати про нечувані дивовижні речі.

— Вилов був щасливий, — міркував він, — і жиру в нас досхочу. Ходімо, Нам-Боку, ми почастуємо тебе.

Два чоловіки підняли байдарку на плечі і понесли її до вогнища. Нам-Бок ішов поруч з Опі-Кваном, а весь натовп услід за ними; декілька жінок забарилися на хвилинку: їм закортіло помацати руками дивну хустку.

Під час обіду розмовляли мало, але син старої Баск-Ва-Ван не раз ловив на собі допитливі погляди. Це його трохи бентежило. Не через те, що він був дуже скромний, а тому, що запах тюленячої ситі відбивав йому апетит і він боявся, щоб цього не помітили.

— Їж! Ти голодний, — наказував Опі-Кван, і Нам-Бок примружив очі і встромив руку в величезний горщик із смердючою рибою.

— Ла, ла, не соромся. Цей рік тюлені добре ловилися, а дужий чоловік завжди голодний. — Баск-Ва-Ван умочила в сить один противнющий на вигляд шматок лососини і ніжно простягла своєму синові.

Почуваючи, що шлунок його далеко вже не такий витривалий, як колись, Нам-Бок у розпачі покинув їсти, набив люльку і заходився палити. Його сусіди голосно плямкали і поглядали на нього. Мало хто з них міг похвалитися знайомством з цим коштовним зіллям. Іноді вони діставали його — потроху і дуже поганого — в ескімосів, що жили на північ від них. Кугах, сидячи поруч Нам-Бока, натякнув, що він не від того, аби й собі хоч раз затягнутися, і, все ще жуючи, масними губами вп'явся в бурштиновий мундштук. Нам-Бок схопився рукою за живіт і відхилив люльку, що йому віддавав Кугах. Нехай він лишить її собі, він з самого початку збирався подарувати люльку саме йому. Люди облизували пальці і хвалили Нам-Бока за таку щедрість.

Опі-Кван звівся на ноги.

— Тепер, о Нам-Боку, ми попоїли і послухаємо про ті дивовижні речі, що ти бачив.

Рибалки заплескали в долоні і, взявши в руки кожен якусь роботу, наготувалися слухати. Чоловіки оздоблювали списи та різьбили на кістках, жінки шкребли жир з котикових шкур і м'яли їх у руках або шили одежу нитками з сухих жил. Нам-Бок дивився на цю картину, але не знаходив у ній принадності. Блукаючи довгі роки, він увесь час мріяв побачити її знову і тепер був розчарований. Злиденне, жалюгідне животіння, думав він, хіба можна порівняти його з тим життям, до якого він звик? Але він дещо розповість їм, хоч трохи зніме полуду з очей, — і від цієї думки очі йому заблищали.

— Братове, — почав він трохи згорда, як людина, що наміряється говорити про власні звитяги, — це було пізнього літа, в один з тих років, що вже давно минули. Погода стояла така сама, якої ми оце сподіваємось нині. Всі ви запам'ятали той день. Чайки літали низько. З берега віяв сильний вітер. Я незабаром побачив, що не подолаю його, зав'язав покришку байдарки, щоб не заливала вода, і так цілісіньку ніч змагався з бурею. А вранці землі вже не було видно, сама тільки вода навколо. Береговий вітер міцно тримав мене і відносив усе далі. Три

рази ніч змінювалась на день, але землі не було видно, і вітер не відпускав мене.

Коли настав четвертий день, я був як божевільний. З голоду я не міг утримати весла, в голові наморочилося від страшенної спраги. Але море вже пересердилося, і з півдня віяв лагідний вітерець. Я озирнувся і побачив таку річ, що подумав, чи й справді я не втратив глузду.

Нам-Бок спинився і виколупав решткі лососини, що застряли в зубах. І чоловіки, й жінки, забувши про роботу та повитягавши шиї, жадібно дивилися на нього.

— Я побачив човна, величезного човна. Коли б усі човни, що я бачив, збити в один — і то не вийшло б такого здорового.

Пролунали вигуки недовір'я. Кугах, який чимало літ прожив на світі, похитав головою.

— Еге, коли б кожна байдарка була як піщинка, — казав далі визивним тоном Нам-Бок, — і щоб байдарок було стільки, скільки тут піску на березі, — і тоді не можна було б збудувати такого великого човна, якого я побачив на четвертий день уранці. Це був дуже великий човен і називався він — шхуна. Цей дивовижний човен, ця велетенська шхуна йшла до мене, і на ній були люди.

— Стривай, о Нам-Боку, — перепинив його Опі-Кван, — а які ж там були люди? Також великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ми з тобою.

— А великий човен плив швидко?

— Ого, ще й як швидко!

— Човен був великий, люди маленькі, — підсумував Опі-Кван. — А якими ж вони веслами гребли? Довгими?

Нам-Бок посміхнувся, вискаливши зуби.

— Весел не було, — сказав він.

Люди пороззявляли роти, настала довга мовчанка. Опі-Кван узяв у Кугаха люльку і двічі задумливо затягся. Одна з молодших жінок пирхнула нервовим смішком, і всі на неї сердито озирнулися.

— То весел, кажеш, не було? — лагідно спитав Опі-Кван, повертаючи люльку Кугахові.

— Південний вітер дув їм у спину, — пояснив Нам-Бок.

— Так, але за вітром скоро не попливеш!

— У шхуни були крила — ось такі. — Нам-Бок накреслив на піску схему щогл і вітрил. Чоловіки, зацікавившись, з'юрмилися навколо. Віяв дужий вітер, і, щоб було зрозуміліше, Нам-Бок схопив за кінці материну хустку і підняв її проти вітру. Вона напнулася, як вітрило. Баск-Ва-Ван лаялась, відбивалась, але скінчилося тим, що злякану стару вітром віднесло кроків за двадцять і вона впала на купу нанесених морем трісок. Чоловіки глибокодумно бурмотіли, що їм усе ясно, коли це Кугах, відхиливши назад свою сиву голову, голосно засміявся.

— Хо-хо-хо! Ну й дурна ж це штука, отой великий човен! Найдурніша в світі! Іграшка вітрові! Куди вітер, туди й вона. Жодна людина не скаже, куди він пристане. Він пливе за вітром, а вітер дме, куди йому заманеться, і невідомо, куди він подме через хвилину.

— Авжеж, це так, — повагом промовив Опі-Кван, — за вітром, звісно, легко пливти, але проти вітру доводиться добре гребти, а вони навіть і весел для цього не мають! Їм, цим людям на човні, і боротися нічим.

— Та й потреби такої нема! — сердито вигукнув Нам-Бок. — Шхуна однаково легко йде і проти вітру.

— А яка, ти кажеш, сила примушує цю саму шх… шхуну плисти? — спитав Кугах, навмисно затинаючись на незнайомому слові.

— Вітер, — була нетерпляча відповідь.

— Так! Вітер, виходить, жене цю шх… шхуну проти вітру? — старий Кугах підморгнув Опі-Кванові і серед загального сміху провадив далі: — Вітер дме з півдня і жене шхуну на південь. Вітер — проти вітру, вітер дме разом і в той, і в протилежний бік. Дуже просто. Ми розуміємо, Нам-Боку. Аж надто добре розуміємо.

— Ти дурень!

— Правду мовлять твої уста, — лагідно відповів Кугах, — я довго не міг збагнути, а виявилося, що це звичайна річ.

Обличчя Нам-Бокові спохмурніло. Він швидко вимовив кілька слів, яких люди його племені досі ніколи не чули. Чоловіки знову взялися різьбити, а жінки — чистити шкури. Але Нам-Бок сидів, міцно стуливши губи. Йому не вірили, і він не хотів більше розповідати.

— Цю шх… шхуну, — байдуже спитав Кугах, — зроблено, мабуть, з дуже великого дерева?

З багатьох дерев, — коротко відрубав Нам-Бок, — вона була дуже велика.

Він знову понуро замовк. Ватаг штовхнув ліктем Кугаха, той, зачудований, помалу похитав головою і тихенько пробурмотів:

— Дуже, дуже дивно!

Нам-Бок дався спійматись на гачок.

— Це ще абищиця! — жваво сказав він. — А от подивилися б ви на пароплав! Як піщинка проти байдарки, а байдарка проти шхуни — так само шхуна проти пароплава. До того ще він зроблений з заліза, геть увесь із заліза.

— Ні, ні, Нам-Боку, — вигукнув Опі-Кван, — подумай сам, як це може бути? Залізо завше тоне. Ось послухай: я виторгував собі залізного ножа у ватажка з сусіднього селища. Учора він якось вислизнув у мене з рук і пішов униз, аж на саме дно моря. Для всього є свій закон. Це ми всі знаємо. А крім того, всі речі, зроблені з чогось одного, мають і один закон. Отож і всі речі з заліза мають один закон. Зречися своїх слів, Нам-Боку, щоб ми не перестали тебе поважати.

— А проте це так, — наполягав Нам-Бок, — пароплав увесь залізний, і не тоне.

— Ні, ні, цього не може бути!

— Я бачив на свої власні очі.

— Це суперечить природі речей.

— Скажи мені, Нам-Боку, — утрутився Кугах, боячись, що той так і не розповість більш нічого, — скажи мені, а яким же це чином оті люди знають свій шлях у морі, коли не видко землі?

— Їм показує шлях сонце.

— Але як?

— Опівдні ватажок шхуни бере таку собі річ і крізь неї одним оком дивиться на сонце, а потім змушує сонце спускатися з неба на край землі.

— Та це ж чари! — скрикнув Опі-Кван, жахаючись такого святотатства. Перелякані чоловіки піднесли руки вгору, а жінки аж застогнали. — Це чари! Недобре відхиляти з шляху велике сонце, що проганяє ніч, дає нам тюленя, лосося і теплу погоду.

— А що з того, коли це навіть і чари? — розлютовано вигукнув Нам-Бок. — Я так само дивився крізь цю штуку на сонце і так само примусив його спуститися з неба.

Рибалки, що сиділи ближче до Нам-Бока, відсунулися далі, а жінка, що тримала коло грудей дитину, квапливо закрила її, щоб часом не впав на неї погляд Нам-Боків.

— А що ж було того ранку, на четвертий день, о Нам-Боку, — нагадав Кугах, — того ранку, коли шх… шхуна підійшла до тебе?

— У мене вже так мало лишилося сили, що я не міг відпливти від неї. Мене взяли на шхуну, влили мені в рот води і добре нагодували. Браття мої, ви лише двічі бачили білу людину. А на шхуні були самі білі люди, і стільки їх було, скільки в мене пальців на руках та на ногах. Вони буди дуже добрі до мене, я підбадьорився і поклав собі, що потім розповім вам про все, що бачив. Вони навчили мене своєї роботи, добре годували і дали мені місце, де спати.

Минали дні по днях, а ми все пливли морем. Щодня ватажок спускав сонце з неба і примушував його казати, де ми. Коли хвилі були не дуже

сердиті, ми ловили котиків, і я дуже дивувався, що вони викидали геть м'ясо й сало, а лишали собі тільки шкури.

Опі-Кван аж рота скривив від обурення — він саме намірився був висловити свою думку щодо такого марнотратства, коли це Кугах штовхнув його, щоб він мовчав.

— Так ми працювали, поки сонце зникло і став дошкуляти мороз. Тоді ватажок повернув ніс шхуни на південь. Знову потяглися дні за днями, ми все пливли на південь і на схід, не бачивши ніде й познаку землі. Коли ми були недалеко від того селища, звідки всі ці люди були родом...

— А відки ви знали, що воно було недалеко? — спитав Опі-Кван, не маючи більше сили стримуватись. — Адже землі не було видно?

Нам-Бок оскаженіло подивився на нього.

— Хіба я не сказав, що ватажок примушував сонце спускатися з неба?

Кугах втрутився і заспокоїв їх. Нам-Бок розповідав далі:

— Отже, коли ми були вже недалеко від цього селища, знялася велика буря. Уночі ми були зовсім безпорадні і не знали, де ми.

— А ти ж допіру казав, що той ватажок знав...

— Заспокойся, Опі-Кване! Ти дурень і нічого не можеш втямити. Отож я сказав, що вночі ми були зовсім безпорадні, коли враз крізь бурю я почув, як море б'ється в береги. Із страшенним гуркотом ми вдарилися в берег, я опинився у воді й поплив. Увесь берег був скелястий. На багато миль виднів один тільки клаптик улогої землі. Я знав, що єдиний порятунок — це закопатися руками в пісок, щоб прибій не змив мене.

Решту людей порозбивало об скелі. Крім ватажка, нікого навіть не викинуло на берег, та й того я пізнав тільки по каблучці на пальці.

Коли настав день, від шхуни не лишилося й сліду. Я повернувся спиною до моря і пішов у глиб країни, щоб роздобути собі їсти і хоч подивитися на людські обличчя. Незабаром я прийшов до якогось будинку, мене впустили й нагодували, бо я вмів уже говорити мовою білих людей, а вони завжди привітні. Будинок же цей був більший за всі наші будинки і за будинки наших батьків.

— Мабуть, величезний був будинок! — зауважив Кугах, ховаючи свою недовіру під подив.

— І багато дерева, мабуть, пішло, щоб збудувати такий будинок, — в тон йому підхопив Опі-Кван.

— Це ще абищиця! — зневажливо знизав плечима Нам-Бок. — Які наші хатки проти того будинку, такий і він проти інших, що мені довелося пізніше бачити.

— А люди були також дуже великі?

— Ні, звичайні люди, такі, як ви та я, — відповів Нам-Бок. — Я вирізав собі кийка, щоб зручніше ходити, і, пам'ятаючи, що повинен буду розповісти вам про все, браття мої, я робив на ньому зарубки на кожного, хто там жив. Пробув я там багато днів. Мені давали роботу й платили гроші. Ви не знаєте, що воно таке гроші, але це — дуже добра штука.

Одного дня я розпрощався і пішов далі. Дорогою я здибав багато людей, і став робити уже маленькі зарубки, щоб усім стало місця. Коли це раз я натрапив на дивну річ: на землі переді мною лежала залізна штаба, така, як рука завтовшки, а за добрий крок від неї друга така сама.

— То ти, виходить, став багатою людиною, — сказав Опі-Кван, — залізо дорожче за все на світі. З нього можна було наробити багато ножів.

— Ні, воно було не моє.

— Ти його знайшов, і по закону воно твоє.

— Зовсім не так. Це залізо поклали білі люди. А крім того, ці штаби були такі довгі, що їх не міг би піднести жоден чоловік, — навіть кінця їм не було ніде видно.

— Нам-Боку, щось у тебе занадто багато заліза, — застеріг Опі-Кван.

— Мені самому було важко повірити своїм очам, але не вірити я не міг. І поки я стояв і дивився… — Він зразу повернувся до ватажка. — Опі-Кване, ти чув, як реве розгніваний морський лев? Уяви собі тепер, що морських левів стільки, скільки хвиль у морі, і уяви, що з них усіх зробили одного лева і що він заревів. Ось таке ревіння я тоді почув.

Рибалки з подиву голосно скрикнули, а в Опі-Квана як звисла пижня щелепа, так і лишилась.

— Здалеку вихопилося страховище, таке завбільшки, як тисяча китів, — оповідав далі Нам-Бок, — воно було однооке, блювало димом і страшенно голосно хропло. В мене з переляку затремтіли ноги, і я побіг стежкою між двома штабами. Але воно, це страховище, мчало за мною, як вітер, і коли я перескочив через залізну штабу, то вже відчував на обличчі його гарячий подих.

Опі-Кван опанував себе, його щелепа стала на місце.

— А потім, потім що, Нам-Боку?

— Воно промчало по залізних штабах, не зачепивши мене, а коли я знову зміг твердо стояти на ногах, страховище вже зникло з очей. У тій країні воно — звичайнісінька річ. Навіть жінки і діти не бояться його. Люди змушують їх, цих страховищ, працювати на себе.

— Так, як ми своїх собак? — спитав Кугах з іскоркою недовіри в очах.

— Авжеж, так, як ми примушуємо своїх собак.

— А як же вони розводять ці… ці страховища? — спитав Опі-Кван.

— Вони їх зовсім не розводять. Вони самі роблять їх з заліза, годують камінням і напувають водою. Каміння обертається в огонь, а вода — в пару. Ця пара з води диханням виходить їм з ніздрів і…

— Стривай, стривай, о Нам-Боку, — перепинив його Опі-Кван. — Розкажи нам краще про щось інше. Ми втомилися слухати про те, чого ми не можемо зрозуміти.

— Невже ви не розумієте? — спитав у розпачі Нам-Бок.

— Ні, ми не розуміємо, — скаржились і чоловіки, і жінки, — ми не можемо зрозуміти.

Нам-Бок подумав про складні жниварські машини, про машини, що показують образи живих людей і говорять їхніми голосами, і відчув, що його плем'я нічого цього но зрозуміє.

— А коли я скажу вам, що і я їздив цим самим страховищем по тій країні? — з гіркотою промовив він.

Опі-Кван підніс руки долонями вгору на знак своєї недовіри.

— Кажи далі! Оповідай, ми слухаємо.

— Я сів на те страховище і дав за це грошей…

— Ти ж сказав, що йому дають каміння.

— І ще раз ти дурень. Я казав вам, що гроші — така штука, про яку ви нічого не знаєте. То я тим страховищем об'їхав усю країну, минаючи багато селищ, і дістався до величезного селища, що стояло біля солоного морського рукава. Там покрівлі будинків здіймалися до самих зірок, хмари пробігали між ними, і скрізь дим, дим і дим. У цьому селищі весь час стояв такий гомін, неначе це море ревло в бурю, а людей стільки, що я шпурнув геть свого кийка і забув про зарубки.

— Коли б ти робив маленькі зарубки, то міг би нам докладно розповісти, — сказав з докором Кугах.

Нам-Бок розлючено обернувся до нього.

— Коли б я робив маленькі зарубки!.. Слухай, ти, Кугаху, різьбяре на кістках! Хоч би я робив і найменші зарубки — не те що мого кийка, двадцять кийків не вистачило б, усього наносного лісу між нашим і сусіднім селищем не вистачило б. Коли б вас усіх, жінок і дітей також, було в двадцятеро більше, коли б у вас було по двадцять рук у кожного і в кожній руці кийок і ніж — і тоді не можна було б зробити зарубки на всіх тих людей, що я бачив, — така сила їх була і так швидко снували вони повз мене.

— Стільки людей не може бути навіть у цілому світі — перечив Опі-Кван, бо він був приголомшений і розум відмовлявся йому слугувати.

— Що ти там можеш знати про весь світ та про те, який він великий! — прикро кинув Нам-Бок.

— В одному місці ніколи не може бути стільки людей.

— Хто ти такий, що говориш, чого не може бути і що може бути?

— Таж ясно, що стільки людей не може жити в одному місці. На морі не лишилося б вільного місця від їхніх човнів, і вони в один день виловили б усю рибу, а потім їм нічого було б їсти.

— Еге, так воно здається, — погодився під кінець Нам-Бок, — а проте насправді було так, як я кажу. Я бачив усе це на власні очі і шпурнув геть свого кийка.

Він смачно позіхнув і звівся на ноги.

— Я приплив здалеку. День був довгий, і я зморився. Я хочу спати. Завтра ми ще побалакаємо про те, що я бачив.

Баск-Ва-Ван зашкутильгала до своєї хатини. Вона і пишалася своїм надзвичайним сином, і побоювалась його.

Коли вони прийшли, вона поклала його на брудні, смердючі шкури. Але чоловіки залишилися коло вогнища. Вони тримали раду, і довго розмовляли упівголос, і шепотілися один з одним.

Минула година, і друга. Нам-Бок міцно спав, а розмова все тривала. Вечірнє сонце схилялося на північний схід. Об одинадцятій годині, коли воно стояло на півночі, ватажок і різьбяр покинули раду і пішли розбудити Нам-Бока. Він, кліпаючи очима, подивився на них і перевернувся на другий бік, щоб знову заснути. Опі-Кван схопив його за руку і незлобиво, але рішуче став трясти, аж доки той зовсім прочумався.

— Ходім, Нам-Боку! — наказав він. — Вставай, час уже!

— Знову їсти? — крикнув Нам-Бок, — Ні, я не голодний! Ідіть і їжте собі самі, а мені не заважайте спати.

Уже час іти! — гримнув Кугах.

Але Опі-Кван вівся лагідніше.

— Ти був мені товаришем, коли ми обоє були ще хлопці, — почав він, — ми разом ганялися за тюленями, разом витягали лососів із неводів. Ти врятував мені життя, Нам-Боку, коли море зімкнулося наді мною і почало засмоктувати мене вниз, до чорних скель. Ми разом голодували, тремтіли з холоду і, залізши під одну шкуру, грілися, притиснувшись один до одного. І я любив тебе, і тому мені тепер дуже важко, бо ти повернувся таким страшенним брехуном. Ми нічого не розуміємо, нам наморочиться в голові від твоїх оповідань. Це недобре. Ми довго про це радилися і ухвалили відіслати тебе назад. Наші голови знову стануть міцні й ясні, бо ми не будемо сушити їх тим, чого не втямимо.

— Речі, що про них ти нам розповідаєш, — то все тіні, — втрутився Кугах, — із світу тіней ти приніс їх і у світ тіней мусиш повернути їх. Твоя байдарка готова, і все плем'я чекає. Ніхто не спатиме, поки ти не підеш геть.

Нам-Бок був ошелешений, але до слів ватажка прислухався уважно.

— Якщо ти Нам-Бок, — казав Опі-Кван, — ти страшенний і дивний брехун, а якщо ти тільки тінь Нам-Бока, ти розповідав нам про тіні. Але живим людям не годиться багато знати про тіні. Те величезне селище, про яке ти говорив, це, на нашу гадку, оселя тіней. Там живуть душі померлих, адже їх далеко більше, ніж живих. Але мертві не повертаються назад. Ніколи ніхто з них не повертався, опріч тебе, з твоїми дивовижними оповідками. Не гаразд це — їм приходити до нас, і коли ми таке дозволимо, то будемо жорстоко покарані.

Нам-Бок добре знав своє плем'я і знав, що голос ради — всесильний, і через те не протестував. Його відвели на берег, посадили в байдарку й дали в руки весло. Якийсь самотній птах, що відбився від зграї, летів до моря. Прибій глухо й ліниво бився об берег. Тьмяний присмерк навис над узбережжям і над морем. На півночі ледь жевріло сонце, загорнене в криваво-червоний туман. Низько шугали чайки. З берега віяв холодний, рвучкий береговик. Темні купи хмар віщували негоду.

— З моря ти прийшов, — тоном оракула пророк Опі-Кван, — у море ти й підеш. Таким чином знову усе набуде рівноваги і піде своїм ходом.

Баск-Ва-Ван пришкутильгала до краю води, вкритої піною прибою, і гукнула:

— Благословляю тебе, Нам-Боку, що ти згадав про мене!

Кугах, що встиг уже спустити в воду човна, здер хустку з плечей старої і кинув її в байдарку.

— Холодно довгими ночами, — заскиглила вона, — і мороз боляче хапає за старі кістки.

— Це тінь, — відповів їй різьбяр, — а тіні не гріють! Нам-Бок звівся на ноги, щоб його краще було чути.

— О Баск-Ва-Ван, мамо, що привела мене на світ! — вигукнув він. — Послухай слів Нам-Бока, твого сина. У байдарці є місце на двох. Твій син хоче, щоб ти пішла з ним. Його шлях веде туди, де вдосталь риби й жиру. Морозу там немає, і життя легке, а речі з заліза працюють там замість людей! Підеш зі мною, о Баск-Ва-Ван?

Вона хвилину вагалася. Байдарка тихо відпливала від берега, і стара крикнула їй услід тремтячим голосом:

— Я вже стара, Нам-Боку, і незабаром перейду в світ тіней. Але я не хочу йти туди перед своїм часом. Я стара, Нам-Боку, і я боюся.

Промінь світла впав на тьмяну воду і осяяв людину та човна золотом і пурпуром.

Юрба на березі затихла. Чути було тільки, як стогнав вітер та кигикали, літаючи низько над морем, чайки.

ВЕЛИКИЙ ЧАКЛУН

Ціле селище було незадоволене. Жінки купчилися там і сям і сокотіли тонкими верескливими голосами. Чоловіки вигляділи похмуро й замислено. Навіть на собаках відбився загальний настрій: вони якось безпорадно плутались під ногами і з першою ж тривогою ладні були мчати в ліс. У повітрі носилась підозра. Ніхто не певен був щодо свого сусіда, і кожен знав, що на нього всі також дивляться з недовірою. На що вже діти, і ті принишкли й угамувались. Спричинився до всього маленький Ді-Я. Його добре налупцювала спочатку мати, Гунія, а потім і батько, Боун, і він тепер хлипав і безнадійно дивився на світ з-під великого човна, перекинутого на березі.

Та ще, на біду, шаман Скунду впав у неласку, і не можна було скористатися з його відомого всім чаклування, щоб знайти злочинця. Місяць тому він обіцяв гожий південний вітер, і все плем'я налагодилось на потлач у Тонкій, де Таку-Джім розтринькав усе, що заощадив за двадцять років. Але коли настав призначений день, враз несподівано повіяло лютим північним вітром. З трьох човнів, що наважились вийти в бурхливе море, один перекинувся на хвилях, а два розбились об скелі — при цьому потонула дитина. Шаман пояснив свою невдачу тим, що коли він чаклував, сталася помилка, — розв'язав не того мішка, що треба. Але ніхто його не схотів слухати, йому перестали носити рибу, м'ясо й хутра. Він замкнувся і, як усі гадали, постив та гірко каявся за свою помилку. А

насправді він собі дуже добре їв, — в ямі у нього приховано було чимало всіляких припасів, — і роздумував про несталість та мінливість юрби.

У Гунії пропали укривала, такі добрі, товсті й теплі укривала. Гунія пишалась ними ще й тим, що дісталися вони їй дуже дешево. Треба було бути тільки таким дурнем, як отой Ті-Квон із сусіднього селища, щоб віддати їх мало не задарма. Вона, звісно, не знала, що ці укривала колись належали вбитому англійцеві, в розшуках якого катер Сполучених Штатів довго обнюхував увесь берег, а шлюпки з того катера, пирхаючи моторами, шастали по всіх пустельних затоках. Гунія і не здогадувалась, що Ті-Квон квапився здихатись цих укривал, боячись, щоб уряд не притяг до суду його плем'я, і спокійно собі пишалася ними. Жінки їй заздрили, і гордість її не мала меж. Про укривала говорили не в самому тільки цьому селищі, — слава про них пішла по всьому узбережжю Аляски, від Датч-Гарбору аж до бухти св. Марії. Її тотем став відомий, її ім'я було на устах у чоловіків, чи коли вони ловили рибу, чи коли сиділи за трапезою, — все мовилося, які ті укривала напрочуд м'які й теплі. І враз ці укривала пропали, таємниче пропали.

— Я тільки порозстелювала їх коло стіни проти сонця й вернулась у хату, — тисячний раз оповідала Гунія своїм одноплемінкам. — Ви знаєте, Ді-Я завше краде в мене тісто і їсть його сире. Ну от я вертаюсь, а він устромив голову в великий чавун, перекинувся догори ногами та так і стоїть. Тільки ноги гойдаються, як те гілля на дереві од вітру. Я його витягла й стукнула двічі головою в двері, щоб краще затямив. Коли це дивлюсь, а вкривал уже нема.

— А вкривал уже нема! — жахаючись, шепотіли жінки.

— Велика втрата! — сказала одна.

— Ніколи таких укривал не бувало! — зауважила друга.

— Ми всі засмучені, Гуніє, — додала третя.

Але в душі жінки раділи, що ненавидні укривала, призвідці таких заздрощів, зникли.

— Я тільки порозстелювала їх проти сонця… — почала в тисячу перше Гунія.

— Так, так, — перебив її Боун, бо йому вже надокучило слухати те саме, — у селищі не було нікого чужого, виходить, що це хтось свій, з нашого плем'я, поласився на вкривала.

— Та як же це може бути? — загомоніли обурено всі жінки. — Хто ж наважиться на таке?

— Ну, то, може, тут яке чаклунство, — не змигнувши, сказав Боун і крадькома поглянув на жінок.

— Чаклунство! — На це страшне слово жінки враз притихли і злякано подивились одна на одну.

— Авжеж, — потакнула Гунія, і її мстива вдача проглянула в цю хвилину. — Клок-Но-Тонові вже подали звістку і послали міцні весла. З вечірнім припливом він буде тут.

Купка жінок розсипалась, і страх обгорнув усе селище. З усіх лих найгірше було чаклунство. Із цими таємними, невидимими силами могли боротись тільки шамани. Ні чоловік, ні жінка, ані дитина не могли знати аж до самого моменту випробування, чи не володіють дияволи їхньою душею. І з усіх шаманів Клок-Но-Тон, що жив у сусідньому селищі, був найстрашніший. Ніхто не виявляв злих духів більше за нього, і ніхто так не катував своїх жертв, як він. Одного разу він навіть знайшов диявола в тілі тримісячного немовляти, та ще й упертого диявола! Його пощастило вигнати тільки тоді, як дитина пролежала цілий тиждень на терновому гіллі. Тіло потім викинули в море, але хвилі все прибивали його назад, і воно поверталось, неначе якесь прокляття, аж поки два дужих чоловіки

потонули під час відпливу недалеко від берега. По цьому тіло дитини вже не поверталося.

І Гунія послала по цього Клок-Но-Тона! Далеко було б краще, коли б їхній власний шаман Скунду не впав у неласку, бо він не такий суворий: всі знають, як він вигнав двох дияволів з чоловіка, що потім мав семеро здоровісіньких дітей. Але Клок-Но-Тон! Люди тремтіли від страшного передчуття, тільки подумавши про нього. Кожен відчував на собі звинувальні погляди і кожен так само звинувально дивився на інших. Геть усі почували це, крім Сіме. Але Сіме — відомий глузівник, і всі були певні, що кінець його буде страшний, дарма що тепер йому в усьому так щастить.

— Хо-хо-хо! — реготав він. — Дияволи і Клок-Но-Тон! Та кращого диявола, ніж він сам, не знайдеться по всій землі тлінкетів!

— Ти дурень! Він їде сюди з усіма своїми чарами і чаклуваннями. Прикуси хоч тепер свого язика, коли не хочеш, щоб тебе спіткало якесь лихо і вкоротились твої дні на землі.

Так казав Ла-Лах, на прізвисько Ошуканець, але Сіме тільки засміявся зневажливо.

— Я — Сіме, я не звик боятися, я й темряви не боюсь. Я дужий чоловік, як був мій покійний батько. У мене ясна голова. Ні ти, ні я, ніхто з нас не бачив нечистої сили на власні очі.

— Але Скунду бачив, — переконано сказав Ла-Лах, — і Клок-Но-Тон також... Усі це знають.

— А звідки ти сам про це знаєш, дурного батька сину? — скрикнув Сіме, і його волов'яча шия почервоніла від припливу крові.

З їхніх власних слів.

Сіме пирхнув.

— Шаман так само тільки чоловік, як і всі люди, і його слова можуть бути такі самі брехливі, як твої й мої. Тьху!.. Тьху і ще раз тьху! Ось твоїм шаманам і твоїх шаманів дияволам! Ось! Ось!

Ляскаючи пальцями на всі боки, Сіме пройшов крізь натовп, що злякано розступався перед ним.

— Добрий рибалка й відважний мисливець, але погана людина, — сказав хтось.

— Так, а живе щасливо, — роздумливо зауважив другий.

— Отже, виходить, краще бути поганим і жити добре, — обізвався через плече Сіме. — Коли б ви всі стали такими поганими, то й шаманів не треба було б! Ех ви! Діти, що бояться темряви!

Сіме не переставав задирливо реготати і тоді, як з вечірнім припливом прибув сам Клок-Но-Тон. Він не втримався, щоб не поглузувати, коли шаман, виходячи на берег, спіткнувся на піску. Клок-Но-Тон, насупившись, подивився на нього скоса і, не вітаючись ні до кого з людей, подався просто до хати Скунду.

Як вони зустрілись — ніхто не знає. З'юрмившись на поважній відстані від них, усі перемовлялись пошепки, доки обидва чаклуни були вкупі.

— Привіт тобі, о Скунду, — пробурмотів Клок-Но-Тон, не знаючи, як його вітатимуть.

Він був велетенського зросту і височів баштою над маленьким Скунду, тоненький голосок якого долинав, наче тихеньке, далеке сюрчання коника.

— Привіт і тобі, о Клок-Но-Тоне, — відповів Скунду, — день твого приходу щасливий для мене.

— Проте здавалося б... — Клок-Но-Тон замовк, вагаючись.

— Так, так, — нетерпляче перебив його маленький шаман, — у мене настали погані часи, інакше я не стояв би і не дякував тобі за те, що виконуєш мою роботу.

— Це мені прикро, друже Скунду...

— Не треба, не треба! Я радий, Клок-Но-Тоне!

— Я поділюся з тобою тим, що мені дадуть.

— Не треба й цього, добрий Клок-Но-Тоне, — промимрив Скунду із запобігливим жестом, — це я твій раб і боржник, і тепер на всі дні я буду сповнений одного бажання — догодити тобі...

— Так само, як і я...

— Як і ти догоджавш мені тепер.

— Нехай буде так. Але справа, видно, погана з цими вкривалами, що належали жінці Гунії?..

Запитуючи, він навмисне затнувся. На губах Скунду промайнула слабка, ледь помітна посмішка. Він звик читати в людських душах, і люди здавались йому занадто нікчемними.

— Ти завжди вживавш таких гострих заходів, що, безперечно, незабаром виявиш злодія.

— Авжеж, варто мені тільки глянути на нього, і я зараз пізнаю, — сказав Клок-Но-Тон і замовк завагавшись, — Чи тут був хто з інших місць? — спитав він.

Скунду похитав головою.

— Дивись, хіба не розкішна річ?

Він підняв укривало з тюленячих і моржових шкурок. Клок-Но-Тон став розглядати його з прихованим інтересом.

— Це була тут у мене одна потаємна оборудка… Клок-Но-Тон, уваяшо слухаючи, кивнув головою.

— Я одержав його від чоловіка на ім'я Ла-Лах. Це вправний чоловік, і я не раз думав собі…

— Що? — не витримав Клок-Но-Тон.

— Я не раз думав… — знову промовив Скунду, але голос його стих і він замовк. — Чудовий день сьогодні, і твої чари надзвичайні, Клок-Но-Тоне.

Лице Клок-Но-Тонові засвітилось.

— Ти велика людина, Скунду, шаман над усіма шаманами! Я піду. Я завжди пам'ятатиму про тебе. А цей Ла-Лах вправна людина, як ти кажеш?

На губах Скунду промайнула ще слабша, ще менш помітна посмішка. Він зачинив двері за своїм гостем і замкнув їх на подвійний засув.

Сіме лагодив свого човна, коли Клок-Но-Тон з'явився на березі. Він одірвався від роботи, з задирливим виглядом набив рушницю й поклав її біля себе.

Шаман побачив це і голосно гукнув:

— Нехай усі люди зійдуться сюди, на це місце. Це наказує Клок-Но-Тон, той, що шукає і виганяє дияволів.

Спочатку він мав намір зібрати людей у Гуйії в хаті, але треба було, щоб зійшлися всі, а він не дуже був певний, що прийде Сіме, і не хотів ускладнювати справи. "Краще дати Сіме спокій, — подумав Клок-Но-Тон, — він може нашкодити кожному шаманові".

— Приведіть жінку Гунію! — звелів він, люто перебігаючи очима по всіх, що стояли навколо нього. Під його поглядом у кожного по спині пробігали дрижаки.

З натовпу перевальцем вийшла Гунія. Вона схилила голову і відвела очі.

— Де твої укривала?

— Я порозкладала їх проти сонця, аж дивлюсь, а їх уже немає, — заголосила вона.

— Так.

— А все через Ді-Я.

— Так.

— Я його добре налупцювала і ще налупцюю. Це через нього таке лихо спіткало нас, бідних людей.

— Укривала! — хрипло заревів Клок-Но-Тон, передчуваючи, що вона хоче зменшити йому платню. — Укривала, жінко! Ми знаємо про твоє багатство!

— Я тільки розстелила їх проти сонця, — хрипло загугнявила вона. — Ми люди бідні… У нас нічого немає…

Клок-Но-Тон раптом неначе застиг. Його лице огидно скривилось, і Гунія аж відсахнулась. Але він із закоченими очима і звислою щелепою так прожогом скочив уперед, що вона спіткнулась і упала йому під ноги. Він розмахував руками, дико бив ними в повітрі, і все його тіло корчилось і звивалось, неначе з якогось болю. Видимо, йому прикинулася чорна неміч — на губах виступила піна, і все тіло здригалося в корчах.

Жінки жалібно заголосили, коливаючись уперед і назад, а чоловіки один по одному теж підпали під загальну нестямність. Самий тільки Сіме був спокійний. Примостившися зверху на човні, він з глузливою посмішкою спостерігав усе, що відбувалось. Кров предків говорила і в ньому, але він заприсягся найстрашнішою своєю присягою, що не втратить мужності. На Клок-Но-Тона страшно було дивитись. Він шпурнув своє укривало, здер із себе всю одежу і був зовсім голий, тільки пов'язка з орлячих кігтів висіла у нього на стегнах. З криком і завиванням він скажено стрибав по колу, а його довге чорне, як ніч, волосся маяло під вітром. У цьому шаленстві був якийсь дикий ритм. Коли божевілля опанувало й тими, що його оточували, і вони стали похитуватись у такт із ним і вигукувати в унісон з його голосом, він раптом сів на землю і простяг руку з довгим, як кіготь, пальцем. По юрбі пролетів тихий стогін, наче за вмерлим. Люди стояли, скупчившись, ноги в них трусилися, всі дивились, як повільно сунув страшний палець. Разом з ним ішла смерть, а життя лишалося ззаду. Ті, що їх він минув, не відриваючи очей, стежили за його рухом.

Нарешті із страшним викриком фатальний палець спинився на Ла-Лахові. Той затремтів, як осиковий листок. Він уже бачив, що він мертвий, що його майно поділене, що його жінка вийшла заміж за його брата. Він силкувався сказати щось, виправдатись, але язик ніби прилип до піднебіння, і від нестерпної спраги пересохло в роті. Клок-Но-Тон, зробивши своє діло, здавалося, знепритомнів, але він ждав і, приплющивши очі, слухав, коли пролунає такий знайомий дикий рев і люди, як ті вовки, кинуться на тріпотливу жертву. Але замість цього була тиша, потім долинув звідкись придушений сміх, він швидко зростав і незабаром з усіх боків лунали вибухи нестримною реготу.

— Що? Чого ви? — скрикнув шаман.

— Ха-ха! — реготали навкруги, — Погані твої чари, Клок-Но-Тоне!

— Усім відомо, — спромігся, заникуючись, Ла-Лах, — що вісім довгих нудних місяців я пробув далеко звідси, полював на тюленів із сиваськими ловцями. Я повернувся тільки сьогодні і тут дізнався, що в Гунії зникли укривала!

— Це правда! — кричали всі в один голос. — Укривала щезли до того, як він прийшов.

— Ти нічого не дістанеш за своє чаклування, бо воно нічим не допомогло, — виголосила Гунія, задихаючись зі сміху. Вона вже встигла схопитися на ноги.

Але Клок-Но-Тон бачив перед собою тільки обличчя Скунду з невиразною, ледь помітною посмішкою, чув тоненький голос, схожий на далеке сюрчання коника. "Я одержав його від чоловіка на ім'я Ла-Лах, і я не раз думав собі... Чудовий день сьогодні, і твої чари надзвичайні..."

Клок-Но-Тон метнувся повз Гунію — всі розступилися і дали йому дорогу. Сидячи у своєму човні, Сіме посилав йому вслід глузливі уваги,

жінки сміялися йому в очі, образливі вигуки лунали за ним, але Клок-Но-Тон не зважав ні на що і мчав до будинку Скунду. Він застукотів кулаками в двері, вигукуючи всілякі прокляття. Відповіді не було, тільки коли він змовкав, чувся голос Скунду, що шепотів якісь чарівні примови. Клок-Но-Тон шаленів, як навіжений, нарешті, він схопив величезну каменюку і взявся вибивати двері, але тут з натовпу долинув гнівний гомін. Він зрозумів, що загубив і владу, й пошану в цих людей. Коли хтось один із юрби, а тоді другий нагнувся і підняв каменя, його охопив звірячий страх.

— Не займай Скунду! Він — справжній шаман, — крикнула жінка.

— Краще забирайся собі геть, у своє селище, — порадив загрозливо якийсь чоловік.

Клок-Но-Тон повернувся і зійшов до берега, оточений юрбою. У серці його клекотіла лють, а в голові була свідомість, що ззаду він зовсім беззахисний. Та жодного каменя не кинуто в нього. Діти, кривляючись, плутались йому попід ногами, у повітрі стояв регіт, з усіх боків чулися насмішки — і нічого більше. Але він з полегкістю зітхнув тоді тільки, коли відплив далеченько від берега. Випроставшись на ввесь свій зріст, він посилав безсилі прокльони на селище, на його мешканців, а найбільше на Скунду, що пошив його в дурні.

А на березі тим часом уся юрба зійшлась перед дверима Скунду, кликала, благала і просила його наполегливо й покірно. Примусивши пождати досить довго, він вийшов нарешті і підніс руку.

— Ви мої діти, а через те я прощаю вам. Але щоб мені цього більше не було! Це востаннє ваша легковажність проходить вам безкарно. Те, чого ви хочете, вам буде. Я це вже знаю. Цієї ночі, коли місяць піде геть від нас, щоб споглядати Великих Мерців, нехай усі зійдуться в темряві перед хатою Гунії. Злодій виявиться і прийме заслужену кару. Я сказав.

— І хай це буде смерть! — вигукнув Боун. — За всю ту ганьбу, що він нам заподіяв.

— Нехай буде так, — відповів Скунду і зачинив за собою двері.

— Тепер усе відкриється й з'ясується, і ми матимем спокій, — обізвався Ла-Лах пророчим тоном.

— І все це завдяки Скунду, маленькому чоловічкові, — зневажливо всміхнувся Сіме.

— Завдяки науці Скунду, великого чаклуна, — поправив Ла-Лах.

— Діти дурного розуму — ось хто такі тлінкети. — Сіме гучно вдарив себе по стегну. — Ну як це можна зрозуміти, що дорослі жінки й сильні чоловіки дозволяють дурманити себе різними вигадками й дитячими казками?

— Я багато мандрував, — промовив Ла-Лах, — я плавав глибокими морями, бачив чудеса і знаю, що цьому правда. Я, Ла-Лах...

— Ошуканець!

— Авжеж, таке мені дали прізвисько, але справите моє ім'я має бути "Далекий Мандрівник".

— Я так далеко не їздив... — почав був Сіме.

— Ну то й прикуси язика, — відрубав Боун, і вони розійшлися розгнівані.

Коли згас останній срібний промінь місяця, серед юрби, що зійшлась біля хатини Гунії, з'явився Скунду. Він ішов швидкою легкою ходою, і

при світлі каганця видко було, що руки в нього порожні, ніяких калаталок, ніяких масок, жодних причандалів шаманства. Тільки великого сонного крука тримав від під пахвою.

— Назбирали хмизу на багаття? Нехай усі бачать, хто злодій! — сказав він.

— Назбирали, — відповів Боун, — хмизу вистачить.

— Ну, то слухайте. Слів моїх буде небагато. Я приніс із собою Джелкса, крука. Він віщун і вгадує таємниці. Я посаджу його в темряву під чорний горщик Гунії, у найтемніший закуток в її хаті. Світло погасимо. Усе буде дуже просто. Один по одному ви увійдете в хату і покладете руку на горщик, подержите, поки встигнете зітхнути раз, і підете собі. Коли злодієва рука торкнеться горщика і буде близько коло крука, то Джелкс закричить або чим іншим виявить свою мудрість. Усі готові?

— Усі! — пролунала багатоголоса відповідь.

— Гаразд! Я по черзі викликатиму кожного на ймення, аж доки викличу всіх.

Ла-Лаха викликано першим, і він зразу пішов. Усі наставили вуха, і серед тиші чути було, як під його ногами заскрипіли старі, хисткі мостини. Та й годі. Джелкс не каркнув і не виявив себе нічим. Після Ла-Лаха пішов Боун, бо дуже можлива річ, що людина вкраде свої власні укривала, аби зганьбити й осоромити сусідів. Тоді пішла Гунія, за нею інші жінки й діти, але все без наслідків.

— Сіме! — вигукнув Скунду.

Сіме! — ще раз повторив він.

Але Сіме не поворухнувся.

— Ти що, боїшся темряви? — із злістю підштовхнув його Ла-Лах, невинність якого вже було доведено.

Сіме пирхнув.

— Я сміюся з цієї дурниці, — сказав він, — проте я піду. Звісно, не через те, що вірю в чудеса, а щоб показати вам, що нічого не боявся.

Він сміливо ввійшов до хати, і, коли вийшов, усе посміхався.

— Колись ти вмреш зовсім несподівано для себе самого, — прошепотів у справедливому обуренні Ла-Лах.

— Не маю сумніву, — була легковажна відповідь, — через шаманів та через глибоке море мало хто з нас умирає на своєму ліжку.

Коли половина людей щасливо перебула випробу, ледь стримуване збудження дійшло до болючої напруженості. Коли пройшло дві третини людей, молода жінка, що була вагітна першою дитиною, не витримала і з жаху зайшлася істеричним сміхом.

Нарешті прийшла черга останнього — і знову нічого не трапилось. Цей останній був Ді-Я — отже, це він мав бути злочинець. Гунія звернулася з жалібним зойком до зірок, всі інші відсахнулися від нещасного хлопця. Він був напівживий з переляку, і ноги під ним підгиналась. На порозі він захитався і мало не впав. Скуиду штовхнув його в двері і зачинив. Минуло чимало часу. Чути було тільки, як плакав хлопчик, тоді заскрипіли повільні кроки в куток хатини, потім пауза і такі самі кроки назад. Двері відчинились, і він вийшов. Нічого не трапилось, а він же був останній.

— Запаліть багаття! — звелів Скунду.

Ясне полум'я звилося вгору й освітило обличчя, ще спотворені жахом і водночас розгублені.

— Знову нічого не вийшло, — хрипко прошепотіла Гунія.

— Так, не вийшло, — відказав Боун, — Скунду — старий. Нам треба нового шамана.

— Куди ж ділася Джелксова мудрість? — глузливо сказав Сіме на вухо Ла-Лахові.

Той тільки ніяково потер собі лоба, нічого не відповівши. Сіме гордо випнув груди і хвальковито звернувся до маленького шамана:

— Хо-хо-хо! Нічого з того не вийшло, як я й казав!

— Так здається, так здається, — лагідно відповів Скунду. — І це здається дивним для всякого, хто не знає таємних наук.

— А для тебе? — почулось зухвале запитання.

— Може, й для мене. — Скунду говорив лагідно, а його повіки спускалися щоразу нижче і затуляли йому очі. — Я маю на увазі іншу випробу. Усі чоловіки, жінки й діти, геть усі зараз же піднесіть угору руки!

Наказ був такий несподіваний і такий рішучий, що юрба враз без вагання послухалась. Усі руки піднеслися над головами.

— Тепер дивіться кожен на руки інших! Усі дивіться! — командував Скунду. — Так, щоб…

Заглушливий регіт, в якому було більше погрози, покрив його слова. Натовп дивився на Сіме. У всіх, крім нього, руки були чорні, в сажі, тільки його рука не була замащена об брудний горщик Гунії.

У повітрі пролетів камінь і вдарив Сіме у щоку.

— Брехня! — згукнув він. — Брехня! Я нічого не знаю про укривала Гунії.

Другий камінь ударив його в лоб, третій просвистів над головою. З усіх сторін линув лютий мстивий рев, усі нагиналисъ і шукали на землі каміння. Сіме захитався і неначе осів.

— Це був жарт! — кричав він. — Тільки жарт. Я взяв їх на жарт.

— Кажи, де ти їх заховав? — пронизливий, верескливий шаманів голос, неначе ножем, прорізав гомін і крики.

— У мене вдома, в клунку з шкурами, в тому, що висить на жердині під покрівлею, — була відповідь, — але ж це був жарт, кажу вам, тільки…

Скунду зробив знак головою, і в повітрі градом полетіло каміння. Жінка Сіме, уткнувшись головою в коліна, мовчки плакала, а його маленький хлопчик, як і всі інші, кричав, сміявся та кидав і собі каміння.

Повернулась Гунія з дорогоцінними укривалами. Скунду спинив її.

— Ми бідні люди, і в нас немає нічого, — захлипала вона, — не будь до нас жорстокий, о Скунду!

Люди відійшли від накиданої купи каміння, яка ще ворушилася, але не спускали з неї погляду.

— Хіба я образив коли-небудь своїх дітей, добра Гуніє? — відповів шаман, простягаючи руку до укривал. — Щоб довести, що я не жорстокий, я беру тільки їх.

— Хіба я не мудрий, діти мої? — звернувся він до юрби.

— Ти справді мудрий, о Скунду! — відповіли всі в один голос.

Загорнувшися в укривала, шаман зник у темряві разом із Джелксом, що куняв у нього під пахвою.

ЛЮДИ З КРАЇНИ СОНЦЯ

Мандел — відлюдне селище на березі Полярного моря. Воно невеличке, і людність там дуже миролюбна, більш миролюбна, ніж усі їхні сусіди. В Манделі чоловіків мало, а жінок багато, і через те там панує здорова й конче потрібна полігамія. Жінки старанно приводять дітей, і кожного новонародженого, якщо він хлопчик, радісно вітають. У Манделі живе й Ааб-Ваак, що голова йому завжди лежить на плечі, неначе його шия втомилась і відмовилась виконувати свій звичайний обов'язок.

Причини всього — і миролюбства, і втомленої шиї Ааб-Ваака — треба шукати в далекому минулому, коли шхуна "Шукач" кинула якір в Мандельській бухті і коли Таї, ватаг плем'я, надумався враз забагатіти. Спогади про все, що тоді трапилось, збереглися й досі, і люди в Манделі, родичі Голодного племені, що живе на заході, ще й тепер оповідають про оті події. Діти підсідають ближче, слухають, затамувавши подих, і подумки дивуються божевіллю тих, що могли б бути їхніми предками, якби не роздратували людей з Країни Сонця й не загинули геть усі.

Почалося з того, що шестеро чоловік з "Шукача" висадились на берег. Вони принесли з собою таку силу всякого майна, ніби мали зостатися тут надовго. Оселились вони в іглу Нігаха і добре йому

платили за приміщення борошном та цукром, але Нігах був невтішний, бо його дочка Мезахчі покинула батька й пішла жити до Біла, старшого в загоні білих, і ділила з ним харчі й постіль.

— За неї дали б мені чимале відкупне, — скаржився Нігах, сидячи біля вогнища на раді, коли шестеро білих спали. — Чимале відкупне, бо в нас чоловіків більше, ніж жінок, і чоловіки платять добре. Мисливець Уненк пропонував мені новісінького, щойно виструганого човна й рушницю, що він виміняв у Голодного племені. Ось що мені пропонували, а тепер, бачите, вона пішла, і я залишився з порожніми руками.

— Я також згоден був дати тобі відкупне, — пробурчав чийсь не дуже засмучений голос, і біля вогнища на хвилину вигулькнуло вилицювате й веселе обличчя Шло.

— І ти також, — ствердив Нігах. — Але й інші були. І чого вони такі невгамовні, ці приходні з Країни Сонця? — сердито пробубонів він. — Чому б не сидіти їм у себе вдома? Адже ж люди з Країни Снігів не йдуть на їхні землі!..

— Ти спитай краще, чого вони приходять до нас! — крикнув голос із темряви, й Ааб-Ваак протиснувся вперед до вогню.

— Авжеж, чого вони приходять? — повторили за ним і інші. Ааб-Ваак махнув рукою, щоб усі замовкли.

— Люди не будуть дарма копати землю, — почав він. — Я от маю на думці китобоїв, корабель яких застряв серед криги. Вони ж так само звідти, з Країни Сонця. Ви всі пам'ятаєте китобоїв, які прийшли до нас на розбитих човнах, а коли почався мороз і сніг укрив землю, вони пішли на південь із саньми й собаками. А ще ви пам'ятаєте, як вони були чекали на мороз і один з них почав копати землю, потім другий, третій, а тоді й усі і як вони всі хвилювались та метушились! Що вони там викопали з

землі, ми не знаємо, бо вони не пускали нас туди і ми нічого не могли бачити. Коли вони пішли, ми зараз-таки все оглянули, але не знайшли нічого. Проте землі багато, і вони ж усієї не скопали.

— Так, Ааб-Ваче, так! — захоплено кричали люди.

— От я собі й подумав, що там, у Країні Сонця, один чоловік сказав іншим, і так воно, мабуть, дійшло й до тих, що оце тепер сюди прийшли. Тому вони тут і копають.

— Але як могло трапитись, що Віл розмовляє нашою мовою? — спитав маленький зморшкуватий ловець. — Віл, якого ми ніколи досі не бачили?

— Віл, певно, бував раніше в Країні Снігів, — відповів Ааб-Ваак, — бо він би не говорив мовою Ведмежого плем'я, яка подібна до мови Голодного плем'я і майже однакова з мовою манделів. Серед Ведмежого плем'я багато разів бували люди з Країни Сонця, серед Голодного плем'я їх рідко бачили, а в нас були тільки китобої та ті, що тепер сплять в іглу у Нігаха.

— Їхній цукор дуже смачний, — зауважив Нігах, — і борошно теж.

— А які в них скарби! — додав Уненк. — Учора я був на їхньому кораблі і бачив дивовижні залізні струменти, ножі, рушниці, а ще борошно, й цукор, і без ліку всякого харчу.

— Це справді так, о братове! — підвівся Таї, як звикле, задоволений, що всі слухають його з повагою. — Вони дуже багаті, ці люди з Країни Сонця, але вони дурні. Дивіться, вони сміливо йдуть до нас наосліп і не думають навіть про свої скарби. Ось тепер вони хропуть собі спокійно, а нас багато, і ми нічого не боїмось.

— Може, й вони великі войовники і нічого не бояться, — заперечив маленький зморшкуватий ловець.

Таї кинув на нього грізний погляд.

— Ні, цьому неправда. Вони живуть на Півдні, де сонце проходить свій шлях, і вони такі самі виніжені, як і їхні собаки. Ви пам'ятаєте собаку китобоїв? Наші собаки загризли його другого ж дня, бо він був виніжений і не міг битися. Там, у Країнах Півдня, сонце гріє цілий рік і життя легке, тому чоловіки там подібні до жінок, а жінки — до дітей.

Всі схвально закивали головами, а жінки повитягали шиї й уважно слухали.

— Кажуть, вони дуже своїх жінок жалують, і жінки їхні мало працюють, — хихотливо сказала Лікита, молода, здорова й крижаста дочка самого Таї.

— Ти що, може, й собі хочеш піти слідом за Мезахчі? Гляди-но! — сердито крикнув їй батько й обернувся до своїх одноплемінців. — Дивіться, братове, ось вам звичай цих людей з Країни Сонця. Вони задивляються на наших дівчат і беруть їх собі одну по одній. Пішла Мезахчі, покинувши Нігаха без відкупного, потім піде Лікита, за нею всі інші, а ми пошиємось у дурні. Я розмовляв з мисливцем із Ведмежого плем'я, а тепер серед нас є дехто з Голодного плем'я, нехай вони скажуть, чи маю я слушність.

Шестеро мисливців з Голодного племені ствердили його слова, і кожен з них став розповідати своєму сусідові про людей з Країни Сонця та про їхні звичаї. Почулись нарікання. Обурювались молоді хлопці, яким ще належало вибрати собі жінку, обурювались і старі, що сподівались відкупного за своїх дочок. Обурення зростало і ставало щораз голосніше й загрозливіше.

— Вони дуже багаті, у них є дивовижні приладдя з заліза, багато ножів, а рушниць і зовсім без міри, — перелічував хитрий Таї. Його невиразні мрії про збагачення почали набувати певних форм.

— Білову рушницю я візьму собі, — несподівано заявив Ааб-Ваак.

— Ні, вона буде моя, — згукнув Нігах, — бо я ще не одержав відкупного за Мезахчі!

— Тихше, братове! — Таї порухом руки обвів збори. — Нехай жінки й діти йдуть собі в свої іглу. Це розмова чоловіків, і нехай чоловічі вуха її слухають.

— Рушниць усім стане, — сказав він, коли жінки неохоче пішли, — я певен, що їх припаде по дві на кожного, а що вже борошна, цукру та інших речей — то й не сказати. І все легко. Цеї ночі ми повбиваємо людей з Країни Сонця, що сплять в іглу Нігаха. Уранці ми миролюбно рушимо на корабель торгувати і там, вичекавши нагоди, переб'ємо їхніх братів. Завтра ввечері будемо бенкетувати, і веселитися, і ділитись їхніми скарбами. Найбідніший з вас матиме більше, ніж мав найбагатший. Хіба мої слова не мудрі, брати мої?

Глухий ухвальний гомін був йому за відповідь, і зараз же всі почали готуватись до нападу. У шістьох ловців з Голодного племені, багатшого за своїх сусідів, були рушниці й великі запаси набоїв. Серед людей же Мандела далеко не всі мали рушниці, та й з тих рушниць багато поламаних, а пороху й куль було зовсім обмаль. Але брак військового спорядження надолужувала сила-силенна стріл з костяними кінчиками та списи, щоб битися на відстані; коли ж стиналися зблизька — то вживали сталевих ножів російського й американського виробництва.

— Тільки щоб ані шелеснуло! — давав Таї останні вказівки. — Оточуйте іглу щільно з усіх боків, щоб люди з Країни Сонця не могли прорватися. Потім ти, Нігаху, і шестеро молодих хлопців проповзете

всередину, де вони сплять. Рушниць не беріть, бо вони часом несподівано стріляють. Усю силу своїх рук — у ножі!

— Звісно, не заподійте ніякого лиха Мезахчі. За неї дадуть чимале відкупне, — хрипко прошепотів Нігах.

Розтягнувшись, маленьке військо оточило іглу Нігаха, а ззаду поприпадали до землі жінки й діти. Вони прийшли подивитись, як убиватимуть чужинців. Коротка серпнева ніч уже кінчалась. У сірих передранкових сутінках невиразно бовваніли постаті Нігаха й молодих хлопців, які наближались до іглу. Не спиняючись, вони вповзли у вузький прохід і зникли в ньому. Таї звівся на ноги й потер собі руки. Усе йшло добре. Ті, що оточували іглу, один по одному підводили голови й наслухались. Кожен по-своєму малював собі картину того, що відбувалось усередині — сонні люди, удари ножами й раптова смерть у темряві.

Сильний вигук — голос людини з Країни Сонця — розтяв тишу, за ним гримнув постріл. Тоді в іглу знявся страшенний гамір. Вояки, що позалягали були навколо, не роздумуючи, кинулися у вузький прохід. Назустріч їм затріскотіли гвинтівки. Стиснуті у вузькому проході, люди з Мандела опинилися в безвиході. Передні шалено силкувались продертися назад, щоб утекти від вогню гвинтівок, які били їм просто в лице, а задні всією силою напирали на них, пориваючись в атаку. Кулі великого калібру пробивали по шістьох одним пострілом, і вузький прохід, де стлумився безпорадний люд, став чистою бійнею. Білі, не цілячись, стріляли в людське місиво і били, як з кулемета. Проти цього нестримного потоку смерті ніхто не міг встояти.

— Ніколи такого не бувало! — казав, переводячи подих, мисливець з Голодного плем'я. — Я тільки зазирнув туди: мертві лежать купами, немов тюлені на кризі після полювання.

— А хіба я не казав, що, може, вони хоробрі вояки? — пирснув сміхом старий зморшкуватий ловець.

— Цього й слід було сподіватись, — суворо сказав Ааб-Ваак. — Ми вскочили у власну пастку.

— Дурні ви й дурних батьків діти! — лаявся Таї. — Хіба можна було так робити? Тільки Нігах і шестеро молодих мисливців повинні були ввійти в іглу, тільки їм це було наказано! Моя мудрість перевершувала мудрість людей з Країни Сонця, а ви що наробили? Позбавили її всієї сили й гостроти! Тепер вийшло гірше, аніж би тоді, коли б я нічого не вигадував.

Йому ніхто не відповів. Усі, не відриваючись, дивились на іглу, яке зловісно чорніло проти неба, що починало ясніти на північному сході. З відтулини на покрівлі виходив дим від рушниць і курився в непорушному повітрі. Коли не коли проповзали поранені.

— Нехай кожен спитає свого сусіда про Нігаха і про тих шістьох мисливців, — наказав Таї.

За кілька хвилин прийшла відповідь, що Нігаха й мисливців уже немає.

— І багатьох інших також немає! — долинув ззаду жіночий стогін.

— Що ж, більш буде скарбів тим, що лишилися живі, — похмуро втішив Таї. Потім, повернувшись до Ааб-Ваака, наказав: — Іди набери якнайбільше тюленячих шкур з жиром. Скажи мисливцям, щоб вилили жир на стіни іглу та біля входу. Хай підпалять іглу, поки люди з Країни Сонця не пробили дірок для своїх рушниць.

Не встиг він докінчити, як цівка гвинтівки просунулась крізь глину, що нею було замащено шпарки між деревинами в стіні іглу. Ловець з

Голодного плем'я схопився за бік і підскочив у повітря. Другий постріл пробив йому груди й повалив його на землю. Таї й інші врятувались од пострілів, розсипавшись по обидва боки. Ааб-Ваак підганяв людей, які несли шкури з жиром. Ховаючись від дірок, що були вже в усіх чотирьох стінах іглу, люди вилили жир на колоди, які колись річка Мандел принесла на південь з лісових країв. Уненк підбіг з запаленою головешкою, і вогонь ураз підскочив угору. Минуло багато хвилин, а з іглу не чути було ні звуку. Всі тримали зброю напоготові, вогонь палахкотів усе дужче.

Таї радісно потирав руки, дивлячись, як горіла й тріщала суха будівля.

— Тепер вони в наших руках. Попалися, нарешті, в пастку, — сказав він.

— І ніхто, крім мене, не сміє претендувати на Білову рушницю, — оголосив Ааб-Ваак.

— Крім самого Біла, — верескнув старий ловець. — Дивіться, ось і він сам.

Величезний на зріст білий чоловік, загорнений у обпалене й зчорніле укривало, вискочив з охопленого полум'ям виходу; за ним услід — Мезахчі і п'ятеро його товаришів. Ловці з Голодного племені намагалися спинити їх, безладно стріляючи; мандельські вояки пустили в них цілу хмару стріл і списів. Та все намарне. Люди з Країни Сонця на бігу скинули з себе укривала, бо вони вже тліли, і виявилось, що в кожного на плечах висіла торбинка з бойовими припасами — з усього свого майна вони вирішили врятувати саме це. Вони бігли швидко й у певному напрямку.

Продершись через лінію ворога, вони подались до великої скелі, що чорним громаддям здіймалась у ранішньому світлі за півмилі від селища.

Таї став на одно коліно й націлився в того, що біг ззаду. Коли він натис на курок — пролунав голосний крик, і поранений чоловік з Країни Сонця упав; потім трохи підвівся, але знову впав. Один з білих, незважаючи на зливу стріл, підбіг до нього, нахилився й узяв собі на плечі. Але вояки з Мандела були вже близько, і влучно кинутий спис прохромив пораненого. Той скрикнув і, коли товариш спустив його на землю, зразу ослаб. Біл і троє інших спинились і послали свинцевий привіт тим, що доганяли їх із списами. П'ятий нахилився над пораненим, послухав його серце, а тоді спокійно перерізав ремені коло торби, узяв її та рушницю і підвівся на ноги.

— Ну й дурень же! — бігши вперед, крикнув Таї і високо перескочив через тіло мисливця з Голодного плем'я, яке ще здригалось у нього під ногами.

Його власна рушниця була засмічена, він не міг її використати і кричав, щоб хтось кинув списа в чоловіка з Країни Сонця, який тікав тепер під захистом пострілів. Маленький старий ловець, тримаючи списа над головою, на бігу відвів руку назад і з силою кинув його.

— Присягаюсь вовком — добрий кидок! — похвалив Таї, коли білий чоловік упав додолу і спис, що встромився йому між плечі, тихо захитався вперед-назад.

Маленький зморшкуватий ловець забухикав і сів на землю. На губах йому виступила кров і цівкою жухнула з рота. Він знову забухикав. У грудях дивно свистіло, коли він дихав.

— Вони також відважні й добрі вояки, — прохрипів він, хапаючи руками землю. — Дивись! Он і Біл.

Таї підвів очі. Четверо мандельців і один з Голодного плем'я підскочили до того, що впав. Він намагався стати на коліна, а вони списами пристромляли його назад до землі. За якусь мить перед очима

Таї четверо впали під кулями, п'ятий же, не поранений навіть, схопив обидві рушниці, але не встиг підвести голови, як раптом крутнувся на місці, вжалений кулею в руку; друга куля спинила його, а третя звалила з ніг. Ще мить — і Біл був коло товариша, відрізав ремені біля торбини з бойовими припасами і забрав обидві рушниці.

Таї це бачив і бачив, як падали його люди, кидаючись уперед. У ньому прокинулась непевність, і він вирішив лягти на землю й чекати, що буде далі. Не знати чому Мезахчі повернула назад і кинулась до Біла, але не встигла добігти, як саме наспів Піло й обхопив її руками. Він силкувався підняти її на плечі, але вона зчепилася з ним, дерла й дряпала йому обличчя, нарешті підставила Піло ногу й обоє важко гепнулись на землю. Коли вони знову зіп'ялись на ноги, Піло рукою притис їй підборіддя, мало не задушивши її. Вона скажено його лупцювала, але він сховав лице в неї на грудях і, підставивши їй під кулаки шапку свого густого волосся, тягнув її вбік. Саме в цю мить коло них опинився Біл, що відступав з рушницями забитих товаришів. Мезахчі побачила його і з усіх сил затримувала свого ворога на місці. Біл махнув рушницею в правій руці і бігма вдарив Піло. Таї бачив, як Піло впав на землю, наче блискавкою вражений, а чоловік з Країни Сонця і дочка Нігаха побігли опліч далі.

Невеличка купка мандельців під проводом мисливця з Голодного племені почала була їх переслідувати, але незабаром полягла під вогнем пострілів.

Таї забило дух.

— Неначе паморозь під вранішнім сонцем, — пробурмотів він.

— Я казав, що вони добрі вояки, — ледве чутно прошепотів старий ловець, спливаючи кров'ю. — Я знаю… Я чув… Вони морські розбійники і полюють на тюленів… Вони стріляють швидко й влучно. Це їхня робота, і з цього вони живуть.

— Неначе паморозь під вранішнім сонцем! — знову промовив Таї, сховавшись за тілом старого, що вже конав, і вряди-годи визираючи звідти.

Бою вже ніякого не було. З мандельців ніхто не наважувався наступати, а відступити також було годі, бо вони опинилися занадто близько до людей з Країни Сонця. Троє спробували були пороснути врозтіч, як кролики, але один упав з перебитою ногою, другому куля прошила тіло, а третього, що, кружляючи, ухилявся від куль, постріл наздогнав коло самого селища. Решта позалягали в западинах грунту або позашивались у багнюку, бо люди з Країни Сонця безперестану обстрілювали долину.

— Не ворушись, будь ласка, — заблагав Таї, коли Ааб-Ваак підповз до нього, — не ворушись, добрий Ааб-Ваче, бо накличеш смерть на нас обох.

— Смерть уже спостигла багатьох, — засміявся Ааб-Ваак, — отже, як ти казав, кожному з нас припаде більше добра, коли будемо ділитись. Он за тим великим каменем лежить мій батько і важко дихає, а далі, скорчений у три погибелі, лежить мій брат. Те, що припало б їм, належатиме мені, і це дуже добре.

— Як ти кажеш, добрий Ааб-Ваче, і як я сказав, так воно й буде. Але перше, ніж ділити, ми повинні мати те, що ділитимем, а люди з Країни Сонця ще живі.

Куля вдарила в скелю й рикошетом низько просвистіла над їхніми головами. Таї затремтів і сховався, а Ааб-Ваак посміхнувся й марно намагався простежити, куди вона полетіла.

— Так швидко летять, що не можна вгледіти, — зауважив він.

— Чимало нас полягло, — сказав Таї.

— Але чимало й залишилось, — була відповідь. — Вони всі поприпадали до самої землі, навчились, як треба битись. І вони розлючені! А коли ми переб'ємо всіх там, на судні, лишаться тільки ті четверо, що на землі. Може, багато часу треба буде, щоб убити їх, проте, зрештою це таки станеться.

— А як ми підемо на судно, коли не можемо й поворухнутись? — спитав Таї.

— Віл і його брати залягли у незручному місці. Ми можемо оточити їх з усіх боків. Для них це погано. Вони, певно, хочуть, щоб за спинами у них була скеля, там вони зможуть сидіти й чекати, поки їхні брати з судна прийдуть їм на допомогу.

— А я кажу — їхні брати з судна ніколи не прийдуть!

Таї знову підбадьорився, а коли люди з Країни Сонця таки справді відступили до скелі, у нього стало й зовсім легко на серці, як і завжди було.

— Нас лишилось тільки троє, — скаржився вояк з Голодного племені, коли всі зібрались на нараду.

— Ну то ви, замість двох рушниць, матимете по чотири кожний, — відповів Таї.

— Ми добре билися.

— Так, а коли вас лишиться тільки двоє, то матимете по шість рушниць кожний. Отож бийтеся добре!

— А якщо жоден не лишиться? — хитро шепнув Ааб-Ваак.

— То всі рушниці будуть наші, твої й мої, — так само пошепки відповів Таї.

Одпак, щоб заспокоїти людей з Голодного племені, він постановив одного з них ватажком загону, що мав іти на корабель. Цей загін, в якому було дві третини всього племені, навантажився шкурами й іншими речами для торгу і подався на узбережжя, миль за дванадцять далі. Ті, що лишилися, розташувались широким півколом навкруги укріплення, яке хапливо будували обложені. Таї відразу ж збагнув усі вигоди такої барикади і наказав своїм людям негайно копати неглибокі шанці.

— Ловці не скоро зрозуміють, для чого це, — пояснив він Ааб-Ваакові, — а поки вони розважатимуть над цим, менше будуть згадувати про забитих і наганяти на себе всіляких страхіть. Уночі, в темряві, ми підповземо ближче, і коли вранці люди з Країни Сонця визирнуть, ми будемо вже зовсім недалеко.

Опівдні стало припікати. Люди покинули роботу і взялися їсти. Жінки принесли їм сухої риби й тюленячого сала. Почулись вимоги, щоб поділити припаси з іглу Нігаха, які лишилися після людей з Країни Сонця, але Таї відмовився. Він не хотів нічого ділити, поки повернеться той загін, що пішов на корабель. Почали гадати, чим може скінчитись ця виправа, і саме в розпалі розмови із моря докотився глухий гуркіт. Дехто вправніший на око розгледів у далечині густу хмару диму, яка швидко розвіялась, і запевняв, що вона була саме над тим місцем, де стояв корабель. Таї був тієї думки, що це вдарила гармата. Ааб-Ваак не знав, але думав, що це якийсь сигнал. В усякому разі щось мало б уже статись, казав він.

Минуло годин п'ять чи шість, і на широкій рівнині, що йшла до моря, з'явилася самотня постать. Жінки й діти, усі, скільки їх було, побігли йому назустріч. Це був Уненк, голий, поранений, захеканий. З рани на лобі точилася кров і краплями стікала по обличчю. Ліва рука, страшенно

покалічена, безпорадно звисала. Але що найстрашніше — це дикий блиск в його очах. Що означав той блиск, жінки не могли зрозуміти.

— А де Пішак? — верескливо скрикнула стара скво.

— А Олітлі? А Полак? А Ма-Кук? — підхопили інші. Уненк не відповідав. Він мовчки продерся крізь натовп, що вирував навколо нього, і хитаючись, попростував до Таї.

Стара скво заголосила, і жінки одна по одній приєдналися до неї. Чоловіки повилізали з шанців і оточили Таї; навіть люди з Країни Сонця повилізали на свою барикаду подивитися на пригоду.

Уненк спинився, витер кров з очей і озирнувся. Видно було, що він хоче заговорити, але сухі губи злипались.

Лікита принесла йому води, він щось промимрив і припав до кухля.

— Був бій? — запитав нарешті Таї. — Добрий бій?

— Хо-хо-хо! — так несподівано і так люто зареготав Уненк, що всі голоси враз принишкли. — Ще ніколи не було такого бою! Це кажу я, Уненк, що споконвіку бився з людьми й звірами. Ще поки я не забув, я хочу вам сказати трохи мудрих слів. Люди з Країни Сонця добре воюють, і вони навчать нас, як треба воювати. Коли нам довго доведеться воювати, ми самі станемо добрими вояками, навіть такими самими, як вони, а інакше — ми всі повмираємо. Хо-хо-хо! Ну, та й бій же був!

— Де твої брати? — крикнув Таї і так затрусив Уненка, що той аж зойкнув від болю і тоді тільки опам'ятався.

— Мої брати? Їх уже немає!

— А Пом-Лі? — крикнув один з Голодного плем'я. — Пом-Лі, син моєї матері?

— Пом-Лі більше немає, — відповів монотонним голосом Уненк.

— А люди з Країни Сонця? — спитав Ааб-Ваак.

— Людей з Країни Сонця також немає!

— А їхнє судно, їхні скарби, рушниці й усе? — згукнув Таї.

— Ні корабля, ні скарбів, ні гармат, нічого нема, — була та сама відповідь. — Нікого нема! Нічого нема! Тільки один я.

— Ти здурів!

— Може, й здурів, — незворушно відповів Уненк, — Я бачив таке, що не диво й з глузду з'їхати.

Таї примовк і став чекати, коли Уненк сам надумається розповісти про все.

— Ми не взяли з собою рушниць, о Таї, — почав він, нарешті, — жодної рушниці не було в нас, о братове, тільки ножі й мисливські луки та списи. Ми посідали по двох і по трьох у каяки і підпливли до судна. Чужинці з Країни Сонця радо нас вітали. Ми порозкладали свої шкури, а вони принесли те, що в них було на продаж. Усе йшло добре. Пом-Лі вичікував. Коли сонце підбилося високо й вони почали обідати, він дав сигнал до бою, і ми кинулись на них. Ні такого бою, ні таких вояків ще ніколи не бувало! Половину їх ми перебили раніш, ніж вони отямились, а решта обернулась у справжніх чортів. Кожен бився за десятьох, і всі — як справжні чорти. Троє прихилились спинами до щогли, і навколо них виросла ціла купа наших забитих, перш ніж ми їх таки доконали. Декотрі встигли схопити рушниці й швидко і влучно стріляли. А в одного

була в руках величезна рушниця, і він випускав за одним пострілом силу-силенну маленьких куль. Ось дивіться! — Уненк показав на своє пробите вухо.

— Я, Уненк, зайшов ззаду і встромив йому в спину списа. Кінець кінцем, так чи сяк, а ми перебили їх геть усіх. Лишився один тільки старший їхній. Ми оточили його. Нас було багато, а він сам-один. Голосно закричавши, він вирвався з нашого кільця — дарма, що на ньому повисло п'ять чи шість вояків, — і кинувся всередину судна. І ось, коли всі скарби стали наші, коли зостався тільки він один і ми, звісно, невзабарі вбили б його, — тоді враз пролунав такий гуркіт, наче вистрілили всі рушниці в цілому світі — жахливий гуркіт! Я, наче птах, злетів у повітря, усі живі й мертві мандельці, усі забиті чужинці, маленькі каяки, велике судно, рушниці, скарби — усе злетіло в повітря. І я кажу, що я, Уненк, той, що все це вам розповідає, один з усіх лишився живий.

Настала глибока тиша. Таї очима, повними жаху, глянув на Ааб-Ваака, але нічого не сказав. Навіть жінки були такі приголомшені, що мовчали і не плакали за своїми забитими.

Уненк озирнувся.

— Я, один тільки я лишився! — гордо промовив він.

В цю ж мить з барикади пролунав постріл, і куля вдарила Уненка просто в груди. Він хитнувся назад, потім уперед. На обличчі відбився подив і переляк. Він ледве дихав, на скривлених губах промайнула болісна усмішка. Плечі йому схилились, і коліна підігнулись. Він здригнувся, наче був задрімав і випростався. Але плечі його знову схилилися, коліна знову підігнулись, і він тихо, поволі спустився на землю.

До того місця, де розташувались люди з Країни Сонця, була добра миля, і смерть легко переступила цю відстань.

Пролунав дикий крик — кривавої помсти і нестримної люті дикунів. Таї і Ааб-Ваак намагалися втримати оскаженілих людей, але їх відіпхнули вбік, і, лишившись на місці, вони тільки дивились на вояків, що порвалися бігти вперед. З барикади не було жодного пострілу. Більшість нападників, пройшовши половину відстані, спинились і чекали, збентежені дивним мовчанням ворогів; сміливіші побігли далі. Вони пробігли ще чверть відстані, а барикада все мовчала. Коли залишилось яких двісті ярдів, вони затримали ходу й згуртувались. Ще за сто ярдів вони знову спинились, з двадцятеро їх, і стали радити раду, підозрюючи якісь підступи з боку ворога.

Над барикадою знялась хмарка диму, і вояки сипнули врозтіч, як жменя камінців, кинута навмання; одразу впало чотири з них, за ними ще чотири, потім стали падати по одному, по двоє, і нарешті зостався лишень один. Смерть співала йому у вухах, і він вихором гнав, рятуючись від неї. Це був Нок, молодий мисливець, високий і довгоногий. Він біг так, як зроду ще не бігав. Наче птах, летів він через відкриту місцину, стрибаючи, пригинаючись, метляючи з боку в бік. З барикади лунали безупинні уривчасті постріли, а Нок усе біг, то випростуючись, то пригинаючись, то знову випростуючись, і залишався цілим. Тоді рушниці замовкли, обложені наче скинулись думки підстрелити його. Нок біг, уже менше кружляючи, і нарешті стрілою помчав цо прямій. Але з барикади пролунав одинокий постріл — і Нока підкинуло вгору; він перегнувся в повітрі і м'ячем вдарився об землю, м'ячем підскочив ще раз і тоді повалився мертвий.

— Що може бути прудкіше за швидкокрилий свинець? — глибокодумно зауважив Ааб-Ваак.

Таї щось пробурчав і відвернувся. Бій скінчився, і на черзі стояли інші невідкладні справи. Лишалось усього сорок вояків з Мандела і один

мисливець з Голодного плем'я. Дехто з них поранений. А людей з Країни Сонця, яких ще малося збороти, було аж четверо.

— Ми їх не випустимо з того сховища під скелею, — сказав він. Почекаємо, нехай голод їх добре скрутить, тоді переб'ємо їх, як дітей,

— Але нащо ж битись? — спитав Олуф, один з молодших мисливців. — Адже ж скарбів уже нема, лишилось саме те, що в іглу Нігаха, зовсім дурниця…

Він раптом замовк. Із свистом, прорізавши повітря, куля пролетіла йому коло самого вуха. Таї глузливо засміявся.

— Нехай це буде тобі відповіддю. Що ж інакше ми можемо зробити з цими божевільними людьми з Країни Сонця, які не хочуть вмирати?

— Ото пак безглуздя! — обурювався Олуф, непомітно, але напружено прислухаючись, чи не летять ще кулі. — І чого вони так б'ються, ці чужинці? Чому вони не хочуть вмирати? Вони ж дурні. Хіба вони не розуміють, що їм уже нема порятунку? Ще й завдають нам стільки клопоту.

— Раніше ми билися за великі скарби, а тепер б'ємося за життя, — коротко закінчив Ааб-Ваак.

Ніч минула неспокійно; перестрілювались. Уранці виявилось, що все майно людей з Країни Сонця щезло з іглу Нігаха. А що вони винесли його самі, про це свідчили сліди, які добре було видно, коли зійшло сонце. Олуф видерся на скелю, щоб звідти кидати велике каміння на обложених, але скеля нависла над їхнім сховищем і закривала його. Йому довелось обмежитись лайкою, образами й погрозами страшних тортурів. Віл глузливо відповідав йому мовою Ведмежого племені, а Таї, який висунув голову з шанця, щоб розглянутись, трапив під кулю, і вона зачепила йому плече.

Потяглися жахливі дні й такі самі тяжкі ночі, коли облога підсувала свої шанці щораз ближче до ворога. Багато сперечались про те, чи не розумніш дати спокійно відійти людям з Країни Сонця. Але страх перед чужинцями стримував людей, і жінки зчиняли вереск, коли чули, що хочуть пустити ворогів. Ні, вже досить їм цих людей з Країни Сонця, вони не хочуть більше їх бачити. І весь час, не вгаваючи, в повітрі свистіли кулі, і число забитих дедалі зростало. Ясного ранку пролунає тихий потріск рушниці, і в далекому кутку селища жінка, змахнувши руками, впаде мертва. В полуденну спеку вояки в шанцях слухають пронизливий свист куль і знають, що це їхня смерть. У вечірньому присмерку біля розжеврілих багать від куль хмарками здіймається пил, а ночами далеко розноситься тужливий плач жінок: "Уаа-у-аа-уаа-у-аа!"

Як і казав Таї, серед обложених почався голод. Раз уночі, коли розігралась перша осіння буря, один з них, під захистом темряви, прокрався повз шанці й забрав багато сушеної риби, але назад повернутись не встиг, і коли зійшло сонце, марно намагався сховатися десь у селищі. Його оточили з усіх боків. Він одчайдушно боровся, поклав чотирьох з свого револьвера і, перше ніж його встигли схопити, застрелився сам, щоб не датися на муки.

Цей випадок засмутив людей з плем'я мандел.

— Коли один примусив нас так дорого заплатити за свою смерть, то скільки ж коштуватиме смерть тих трьох, решти? — не криючись, запитав Олуф.

На барикаді з'явилась Мезахчі й покликала трьох собак, що блукали поблизу, — це були харчі й життя, і це відкладало день розплати. Розпач охопив плем'я, і на голову Мезахчі посипались люті прокльони.

Поволі збігали дні, сонце поспішало на південь, ночі все довшали, у повітрі подихав мороз. Обложені все ще трималися. Мужність вояків танула від безперервного напруження, а Таї все частіше й глибше

задумувався. Він наказав зібрати всі шкури й хутра, які лише були в селищі, поробити з них величезні, округлої форми клунки, і за кожним посадив одного вояка.

Коли віддано цей наказ, короткий день майже скінчився. Посувати ці великі клунки ступінь по ступені наперед було дуже важко. Зате ворожі кулі тільки били по них, не пробиваючи їх наскрізь, і люди кричали з радості. Але коли споночіло, Таї, бувши певний за успіх, відкликав вояків з клунками назад у шанці.

Уранці почався справжній наступ, а з боку ворога все була німотна тиша. Відстань між клунками поволі зменшувалась у міру того, як вужчало коло. За сто ярдів від ворожої барикади вони вже були так близько один до одного, що наказ Таї спинитись передавали пошепки. Із сховища не було ніякої ознаки життя. Вояки довго й пильно вдивлялися, але там ніщо не ворушилось. Підповзли ще ближче і зупинилися ярдів за п'ятдесят. Знову ні звуку, ні позвуку. Таї похитав головою, і навіть Ааб-Ваак уліг сумніву. Але знову наказано йти вперед, і вони йшли вперед, аж поки клунки торкнулися один одного, і навколо ворожої барикади від скелі й до скелі виріс суцільний вал із шкур.

Таї озирнувся й побачив, що в залишених позаду шанцях чорніли, збившись у купу, постаті жінок та дітей. Він поглянув вперед — на німу барикаду. Вояки нервово переминалися на місці. Він наказав, щоб кожен другий висунувся наперед із своїм клунком. Ці подвійні лави далі пішли в наступ, поки клунки знову торкнулися один одного. Ааб-Ваак сам перший висунув свого клунка наперед. Підсунувшись впритул до укріплення, він зупинився й довго чекав. Потім скинув по той бік насипу кілька важких каменів, і, нарешті, обережно підвівся, й зазирнув поза барикаду. Усю землю там було густо всіяно порожніми гільзами, валялись білі, чисто обгризені собачі кістки; в одному місці, де з розколини капала вода, стояла невеличка калюжа. Оце й усе. Люди з Країни Сонця зникли.

У лавах вояків пролунало слово "чари", почулись нарікання, і похмурі погляди показали Таї, що ще можуть статися жахливі речі. Він полегшено перевів подих, тільки коли Ааб-Ваак знайшов сліди ворогів під скелею.

— Печера! — скрикнув Таї. — Вони передбачили мою хитрість з клунками й утекли в печеру!

Скеля була зовсім як вулик, з цілим лабіринтом підземних ходів, що починались на півдорозі між барикадою і тим місцем, де шанці підступали до скелі. Вояки з голосними вигуками кинулися за Ааб-Вааком і побачили сліди там, де люди з Країни Сонця влізли в отвір у скелі, на висоті яких двадцять футів.

— Ну, тепер кінець! — затираючи руки, сказав Таї. — Оголосіть, нехай усі радіють! Вони, ці чужинці з Країни Сонця, нарешті вскочили в пастку, у справжню пастку. Молоді хлопці видеруться вгору й закидають вхід у печеру камінням. Віл, його брати й Мезахчі незабаром з голоду обернуться на тіні і помруть серед мовчання й темряви з прокльонами на устах.

Його слова зустрінуто вигуками захоплення. Усі полегшено зітхнули. Хаугах, останній з Голодного племені, видерся кручею і нахилився над краєм отвору. Раптом звідти почувся глухий постріл. А коли Хаугах розпачливо вчепився за слизький виступ скелі — і другий. Руки йому розчепились, він упав на землю, до ніг Таї, хвилину здригався, наче якісь драглі, і тоді затих.

— Звідки я міг знати, що вони такі відважні вояки і нічого не бояться? — озвавсь Таї, ніби виправдовуючись: у нього ще лишились неприємні спогади про похмурі погляди й нарікання.

— Нас було багато, і ми були щасливі, — сміливо мовив один з вояків.

Другий нетерплячою рукою обмацував спис. Олуф крикнув їм, щоб заспокоїлись.

— Слухайте, о братове, — промовив він, — є ще одна дорога туди. Я випадково натрапив на неї ще хлопцем, коли грався на кручі. Вона там, поміж каміння. Туди нікому нема потреби ходити, через те ніхто про неї й не знає. Хід цей дуже вузький, і треба довго повзти плазом, поки втрапиш до печери. Цієї ночі ми тихенько проповземо туди і вдаримо на них ззаду. А завтра в нас буде мир і спокій. І надалі ніколи більше ми не будемо сваритися з людьми з Країни Сонця.

— Ніколи! — хором повторили змучені вояки.

— Ніколи! — прилучив до них свій голос і Таї.

Тієї ночі жінки й діти зібрались біля виходу з печери. У серцях їм запеклася пам'ять про забитих, а в руках вони мали каміння, ножі й списи. Коли б чужинцям з Країни Сонця спало на думку спуститися з висоти у двадцять футів, жоден з них не залишився б живий. У селищі зостались тільки поранені, а всі здорові чоловіки, — їх було тридцятеро, — пішли за Олуфом до потайного входу в печеру. Він був сто футів над рівнем землі, і доводилось лізти по нерівних виступах скелі, пильнуючи, щоб необережним рухом не скинути вниз яку брилу. Через це видирались по одному. Олуф вибравшись перший, тихенько гукнув сусіда й зник в отворі. За ним виліз другий, третій, і так усі — залишився один Таї. Він чув, як його покликав останній вояк, але, раптом пойнятий сумнівом, чогось зупинився, роздумуючи. Минуло півгодини, перш ніж він наважився лізти. Дістався до входу, Таї зазирнув туди. Там стояла безпросвітня темрява, але він інстинктивно відчув, який той вхід вузький, і похолов з жаху. Ні, він не міг зважитись. Йому здавалось, що всі загиблі, починаючи з Нігаха, що загинув перший з мандельців, і кінчаючи Хаугахом, останнім з Голодного плем'я, прийшли й сіли поруч із ним, але він волів краще труситися зі страху в їхньому товаристві, аніж переживати той жах, що крився у чорній пащі печери. Він сидів і не ворушився. Щось м'яке й холодне торкнулось його щоки. Він зрозумів,

що це перший сніг. Зайнялося на зорю, далі настав ясний день, а він усе сидів і сидів. Коли враз через чорний прохід долинуло чиєсь ледве чутне уривчасте ридання. Воно наближалось і щораз голоснішало. Таї зліз із краю і, поставивши ногу на перший виступ, чекав.

Те, що ридало, посувалося повільно, часто спинялось, але нарешті добралося до нього, і Таї зрозумів, що це не людина з Країни Сонця. Він простяг руку і там, де б мала бути голова, наштовхнувся на плечі людини, яка повзла, спираючись на лікті. Голову Таї знайшов пізніше, тільки вона звисала додолу так, що тім'я лежало на землі.

— Це ти, Таї? — спитала голова. — Бо це я, Ааб-Ваак, безпорадний і скалічений, як невлучно кинутий спис. Голова моя волочиться по землі, і я сам, без допомоги, звідси не вилізу.

Таї вступив у отвір і підвів Ааб-Ваака, прихиливши його спиною до стіни. Голова йому звисала на груди, він хлипав і скаржився.

— Ай-о-о-о! Ай-о-о-о! Олуф забув, що Мезахчі також знала про цей хід, і показала його людям з Країни Сонця. Якби не це, вони не чекали б нас у кінці цього вузького ходу. Тому я тепер розбитий і безпомічний. Ай-о-о-о! Ай-о-о-о!

— А самі ж вони, ці кляті чужинці з Країни Сонця? Чи вони загинули коло виходу з цієї вузької діри? — спитав Таї.

— Як я міг знати, що вони чекають там? — скиглив Ааб-Ваак. — Переді мною пройшли мої брати, багато їх, і не чути було ніякої боротьби. Звідки я міг знати, чому не чути ніякої боротьби? Перш ніж я про це дізнався, дві руки схопили мене за шию так, що я не міг крикнути і попередити тих, що йшли за мною, потім дві інші руки схопили мене за голову, а ще дві — за ноги. Так впіймали мене люди з Країни Сонця, і поки дві руки тримали мене міцно за голову, ті руки, що тримали ноги,

перевернули моє тіло і скрутили мені шию, як ми це робимо качкам на болоті.

Але мені не судилося вмерти, — казав він далі, і в його голосі забриніли решткі гордості. — Я один, тільки я залишився. Олуф і всі інші лежать вряд горічерева, голови їм повернені в один і в другий бік, а декому — то й назад, туди, де має бути потилиця. Зле дивитись на них. Коли життя повернулося до мене, я лежав поруч з ними і всіх побачив при світлі смолоскипа, що залишили люди з Країни Сонця.

— Так? Так? — повторював Таї, занадто вражений, щоб сказати що інше.

Раптом він схопився, увесь тремтячи. З проходу долинув голос Біла.

— Це добре, — сказав той голос. — Я шукав чоловіка із скрученими в'язами, а натрапив на тебе, Таї. Кинь свою рушницю, щоб я чув, як вона впаде на каміння.

Таї ошелешено скорився наказові. Тоді Біл виліз із темряви. Таї з подивом глянув на нього. Він був знеможений, худий, брудний, але глибоко запалі очі палали, як жарини.

— Я голодний, Таї, — сказав він. — Дуже голодний.

— Я — порох під твоїми ногами, — відказав Таї. — Твоє слово закон. Я наказував людям не чинити тобі опору. Я радив…

Та Біл уже не слухав його.

— Гей, Чарлі і Джіме! — гукнув він, повернувшись до проходу. — Забирайте жінку і йдіть сюди!

— Ми хочемо їсти, — сказав він, коли товариші й Мезахчі приєдналися до нього.

Таї підлесливо потер руки.

— У нас мало чого є, — почав він, — але все, що ми маємо, твоє.

— А потім ми підемо на південь по снігу, — додав Біл.

— Нехай ніяке лихо не спіткне вас, і шлях вам нехай буде легкий.

— Це далекий шлях! Нам треба собак і багато харчів!

— Ти вибереш сам собак, яких тобі треба, і харчів стільки, скільки довезуть собаки.

Біл переступив через край, отвору і намірився спускатись.

— Але ми знову прийдемо, Таї, — сказав він, — знову прийдемо, і багато днів пробудемо тут!

Так і пішли вони — Біл, його товариші й Мезахчі — на південь. А наступного року в бухті Мандел закинув якір "Шукач номер два". Тих кілька чоловіків з селища, що лишились живі, — бо були поранені й не могли піти за Олуфом, — тепер за наказом чужинців з Країни Сонця пішли до них працювати і копають землю. Вони вже не ходять на полювання й не ловлять рибу, а дістають поденну платню і купують на неї борошно, цукор, ситець та інші речі, які "Шукач номер два" привозить щороку з Країни Сонця.

Золоту копальню розробляють таємно, як і багато інших копалень на Півночі. Крім товариства, що складається з Біла, Джіма й Чарлі, ніхто не знає нічого про селище Мандел на березі Полярного моря. Ааб-Ваак, що

голова його й досі звисає на одне плече, став віщуном і проповідує молодому поколінню мир, а за це одержує пенсію від товариства. Таї служить за десятника на копальні. У нього тепер інша теорія щодо людей з Країни Сонця.

— Ті, що живуть на шляху сонця, не виніжені, — каже він, пахкаючи люлькою і дивлячись, як виходить денна зміна, а приходить нічна. — Сонце зігріває їм кров і запалює їх палким вогнем, і вони повні пожадливості й пристрасті. Вони вічно палають, через те й не відчувають поразок. Вони не знають спокою, в них сидить якийсь диявол, і вони розкидані по всій землі, щоб завше працювати, і страждати, і битись. Я знаю. Я — Таї.

ХВОРОБА САМОТНЬОГО ВАТАГА

Це оповідання я почув від двох старих людей, коли ми сиділи одної прохолодної ночі в диму багаття, розкладеного, щоб боронитися від комарів. Розмовляючи, ми раз у раз націлювались і били крилатих мучителів, що, незважаючи на дим, нахабно впивалися нам у тіло. Праворуч, футів за двадцять нижче, слався крутий берег, під яким ліниво хлюпотів Юкон. Ліворуч, по краю низьких пагорків, обмежених ніжно-рожевим сяйвом, жевріло напівсонне сонце. Воно не спало цілу ніч, і йому доведеться не спати ще багато таких ночей.

Двоє старих, що сиділи зі мною й відважно били комарів — Самотній Ватаг і Мутсак, — були колишні товариші по зброї, а тепер спорохнілі охоронці переказів і оповідань про давні славні традиції і події. Вони останні з свого покоління, і їх не дуже шанує молодь, що виросла в далеких закапелках цивілізації золотих копалень. Кому тепер потрібні перекази про минуле, коли чорна пляшка швидше збуджує в людині дух, а цих пляшок завжди можна роздобути в добрих білих людей за кілька годин натужної праці або за якесь там паршиве хутро. І що всі оті страшні звичаї та химерні тайнощі давнього шаманства, коли живе чудо, справжнє казкове вогнедишне страхіття — пароплав, усупереч усяким законам, кашляючи й пихкаючи, ходить туди-сюди по Юкону! І чого

варта родова гідність, коли той, хто більше зрубає дерев або зуміє керувати стерном у заплутаному лабіринті островів — має найбільше поваги від товаришів?

От і сталося так, що ці старі люди, перебувши занадто довгий вік, дожили до важких часів, до нового ладу, за якого їм немає ні місця, ні шани. Тепер вони сумно чекають на смерть, а оце зараз вони раді цьому білому чужинцеві, що разом з ними сидить коло багаття, ховаючись від комарів, і охоче підставляє вухо, слухаючи їхні оповідання про минулі часи, коли ще не було пароплавів.

— Отож вибрали мені дівчину, — оповідав Самотній Ватаг. Його верескливий і різкий голос раз у раз переходив у хрипкий та рипучий бас; тільки-но призвичаїшся до нього, як старий уже говорить знову тоненьким дискантом. Це нагадувало то сюрчання коника, а то ніби квакання жаби.

— Отож вибрали мені дівчину, — казав він. — Мій батько, Каск-Та-Ка, Видра, дуже на мене гнівався, що я не хтів дивитись ні на одну дівчину. Він був ватаг нашого плем'я і був уже старий. Я один з усіх його синів лишився живий, і через мене тільки він міг передати свою кров тим, хто прийде потім і хто ще не народився. Але треба тобі знати, о білий чоловіче, що я був дуже хворий. Ні влови, ні рибальство не давали мені радості, м'ясо не зігрівало мого шлунка, — як же я міг задивлятися на жінок чи готуватись до весілля, чи думати про майбутніх дітей, про їхні забави й клопіт з ними?

— Авжеж, — перебив його Мутсак, — хіба Самотньому Ватагові не довелось боротися з ведмедем, доки в нього луснула голова і з вух полилася кров?

Самотній Ватаг енергійно хитнув головою.

— Мутсак правду каже. Потім, звісно, голова загоїлась, проте всередині щось таки було не гаразд. Загоїлось тіло, рана закрилась, але хвороба не минула. Коли я йшов, мої ноги трусились, а коли я дивився на світло, очі наповнювалися слізьми. Коли я розплющував їх, то весь світ починав кружляти навколо мене, а коли я знову заплющував їх, в голові крутилося все, що я тільки-но бачив. Чоло над очима так боліло, неначе щось важке тиснуло на нього, а воно було тісно зав'язане чимсь. Говорив я помалу й довго чекав, поки на язик навернеться потрібне слово, а коли не чекав, то нав'язувались усякі слова, і язик молов різні дурниці. Я був дуже хворий, і коли мій батько, Видра, привів до мене дівчину Кесан...

— Доньку моєї сестри, — втрутився Мутсак. — Вона була молода й здорова. У неї були широкі стегна, саме такі, щоб родити дітей, рівні ноги й швидка хода. Ніхто з дівчат краще за неї не вмів робити мокасини, і ніхто не сукав таких міцних мотузків, як вона. Її очі усміхались, і на устах був завше сміх. Вона була слухняна й завше пам'ятала, що закон у руках чоловіків і жінка повинна коритись.

— Так от, я був дуже хворий, — мовив далі Самотній Ватаг, — і коли батько мій, Видра, привів до мене дівчину Кесан, то я сказав, що їм краще лагодитись мене поховати, аніж одружити. Батько аж почорнів з гніву і відповів, що нехай буде так, як я кажу, і що хоч я ще живий, проте нехай зроблять і наготують усе так, як на похорон...

— Це зовсім не було звичаєм нашого народу, білий чоловіче, — докинув Мутсак. — Бо треба тобі знати: те, що зробили для Самотнього Ватага, у нас водилось робити тільки для померлих. Але Видра дуже розгнівався.

— Авжеж, — сказав Самотній Ватаг, — мій батько, Видра, був скупий на слова і швидкий на вчинки. Він наказав людям зібратись біля мого вігваму і, коли всі прийшли, сказав їм, щоб почали голосити за його померлим сином.

— І вони заспівали перед вігвамом пісню смерті. "О-о-о-о-о-о-га-а-ич-клу-кук ич-клу-кук", — завів Мутсак, так чудово передаючи пісню смерті, що в мене аж мороз по спині побіг.

— А в самому вігвамі, — оповідав Самотній Ватаг далі, — моя мати вичорнила собі обличчя сажею, посипала голову попелом і почала плакати за мною, наче я й справді помер, — так наказав їй батько. Окіякута, моя мати, голосно тужила, била себе в груди, рвала на собі волосся; те саме робила й Гуніяк, моя сестра, і Сіната, сестра моєї матері. Вони зчинили такий галас, що мені дуже стала боліти голова, і я почував, що, певно, таки незабаром уже помру.

Старі люди з цілого плем'я посходились навколо мене і завели розмову про той шлях, що був перед моєю душею. Один казав про безкраї густі ліси, де, плачучи, блукають загублені душі і де мені так само доведеться вічно блукати. Інший казав про великі, бурхливі річки, що ними протікають погані води. Нечисті сили кричать у них і простягають свої звивисті ручиська, щоб схопити свою жертву за волосся й потягти на дно. І всі казали, що треба дати мені човна, аби мав чим перебратися через ці річки. А ще один розповідав про страшні бурі, що їх не бачив ніхто з живих людей, коли зорі дощем сиплються з неба, земля широко розступається, і з розколин вириваються підземні ріки, і знову вертають у надра землі. А ті, хто сидів коло мене, здіймали в цей час руки вгору й голосили. Ті, хто був надворі, чуючи це, заводили ще голосніше. Я їм вдавався вже померлим, і так само стало здаватись і мені. Я почував, що я справді вже помер, хоч не знав, коли й як.

Окіякута, моя мати, поклала поруч мене мою парку з білячого хутра. Так само поклала вона мою парку з оленячої шкури, і моє дощове укривало з тюленячих кишок, і муклуки[60] на вогку погоду, щоб душі моїй було тепло й сухо на довгому шляху. Коли мати згадала про круту гору, поросту колючками й реп'яхами, вона принесла важкі мокасини, щоб мені в ноги не кололо.

Старі люди завели мову про диких звірів, яких мені доведеться вбивати, — і юнаки поклали поруч мене мій наймічніший лук і найрівніші стріли, мого бойового кия, мого списа й ножа. А коли старші стали говорити про морок і тишу величезних просторів, де доведеться йти моїй душі, мати заплакала ще голосніше і ще більше попелу насипала собі на голову.

Дівчина, Кесан, прийшла й собі в мій намет і соромливо й тихенько поклала невеличку торбинку з тими речами, що мали бути при мені в дорозі. У цій торбинці, я знав, був кремінь, криця і добре висушений трут, щоб душа моя могла розкладати собі багаття. Вибрали укривала, щоб обгорнути мене, і рабів, яких мали забити, щоб моя душа йшла не сама. Їх було семеро, цих рабів, бо мій батько був заможний і могутній чоловік, і мені, його синові, годилося бути похованим пристойно. Ми взяли цих рабів на війні з мукумуками, що живуть нижче по Юкону. Уранці Сколка-шаман заб'є їх одного по одному, і душі їхні підуть зі мною блукати в Невідоме. Разом з іншими речами вони понесуть і мого човна до великої бистрої ріки з поганою водою. Але їм не буде місця в човні; закінчивши свою роботу, вони не підуть далі, а лишаться там і, стогнучи, блукатимуть повік по темному безкрайому лісі.

Я дивився на всі ці речі: на мою гарну теплу одежу, на укривала, на зброю, думав про сімох рабів, яких заб'ють, і в мені прокинулись гордощі, бо я знав, що багато чоловіків заздрять мені. Батько мій, Видра, весь час сидів похмурий і мовчазний. Цілий день і цілу ніч люди співали пісню смерті й били в барабани; і кінець кінцем мені почало здаватися, що я вмер уже тисячу разів.

Уранці мій батько підвівся і звернувся до всіх. Він був войовник усе своє життя, сказав він, люди це знають. Вони знають також, що далеко почесніше вмерти в бою, ніж коло вогнища, на м'яких шкурах. Отож коли я, його син, мушу вмерти, то краще мені стати до бою з мукумуками, щоб мене було забито у бою. В оселі мертвих на мене чекатимуть слава і місце ватага; слава буде також і йому, моєму батькові, на прізвисько Видра. Тому він дав наказ, щоб підготувати

військовий загін, який спуститься річкою вниз. А коли ми спіткаємо мукумуків, я повинен вийти сам наперед свого загону, і мене вб'ють.

— Ні, ти тільки послухай, о білий чоловіче, — скрикнув Мутсак, не маючи сил стриматись. — Сколка-шаман цілу ніч шепотів щось на вухо Видрі, і це була його справа, що Самотнього Ватага послали на смерть. Видра був старий, Самотній Ватаг був його єдиний і останній живий син, і Сколка взяв собі на думку самому стати ватагом. Після того як цілу ніч люди співали й голосили, а Самотній Ватаг був ще живий, Сколка злякався, що він зовсім не вмре. Отож це він говорив устами Видри, ховаючись за гарні слова про славу й подвиги.

— Авжеж, — підхопив Самотній Ватаг, — я добре зрозумів, що це Сколчині підступи, але я був дуже хворий і забув про це. Я не мав сили гніватись і не знаходив мужніх слів для нього. Я хотів померти й покінчити з усім цим, а як саме — це мене мало цікавило. Отже, білий чоловіче, військовий загін уже був готовий. У ньому не було досвідчених вояків, не було старих людей — вправних і мудрих — ні! Загін складався з сотні молодих хлопців, що бачили мало боїв. Усе селище зійшлось на березі подивитись на наш від'їзд. Проводжали нас радісними вигуками і співом на мою честь. Навіть ти, о білий чоловіче, радів би, дивлячись на юнака, що йде в бій, хоч він і на смерть рокований.

Ми відпливли, сотня молодих хлопців, і Мутсак з нами, бо тоді він був також молодий і недосвідчений. З наказу мого батька, Видри, човна мого прив'язали з одного боку до човна Мутсака, з другого — до човна Канакута. Треба було, щоб я не втомився, веслуючи, і, хоч який був хворий, — не осоромив себе в останню хвилину. Так ми й пливли за водою.

Я не втомлюватиму тебе розповіддю про наше плавання, та й було воно дуже недовге. Ми вже були близько селища мукумуків, коли натрапили на двох їхніх вояків. Побачивши нас, вони повернули свої човни й кинулись тікати. Тоді, як і наказував мій батько, мого човна відв'язали і я поплив за течією; молоді хлопці, теж як наказував мій

батько, лишились на місці, щоб побачити, як я помру, і, повернувшись додому, розповісти про це. І батько, Видра, і шаман, Сколка, суворо наказали так зробити і загрозили тяжкою карою, коли хто не послухається.

Я взявся за весла і гукнув услід воякам тим, що втікали, кілька глузливих і зневажливих слів. Почувши ці образи, вони з гнівом обернулись і побачили, що я пливу сам-один, а решта човнів стоять ззаду. Тоді вони спинились на безпечній відстані і поставили свої човни так, що я мусив пройти поміж них. Я порівнявся з ними, із списом напоготові, співаючи бойову пісню свого народу. Вони обоє кинули в мене списами, але я відхилився, і списи з посвистом пролетіли наді мною, навіть не зачепивши мене. Я був уже посередині між двома вояками, і кинув свого списа в того, що був праворуч. Спис ухромився йому в горло, і він упав навзнак у воду.

Незмірний був мій подив, що я — і зміг убити людину! Тоді я повернувся до другого, що був ліворуч, і став веслувати, щоб віч-на-віч зустрінути смерть. Але його другий спис — і останній, який у нього був, — тільки трошки зачепив мене за плече. Я підплив до нього зовсім близько, — але не кинув, а встромив списа йому в груди й обіруч силкувався прошити його тіло наскрізь. Тим часом він раз і другий ударив мене веслом по голові. Навіть коли спис вистромився йому ззаду із спини, він встиг ще раз з усієї сили вдарити мене по голові. Перед очима у мене спалахнуло якесь яскраве світло, і я відчув, що всередині, в голові, щось із тріском луснуло — так, так, із тріском. Тягар, що давив мені весь час на очі, раптом зник, і обруч, що неначе стискав мені чоло, — спав. Велика радість огорнула мене, і серце моє заспівало від щастя.

"Це — смерть!" — була моя перша думка. І я подумав, як то гарно вмирати! Але потім я побачив два порожні човни і зрозумів, що я живий і здоровий. Удари веслом по голові вилікували мене. Я знав, що вбив людину, і запах крові зробив мене лютим. Тоді я занурив весло в лоно Юкону і погнав свого човна до селища мукумуків. Ззаду долинули

голосні вигуки. Я озирнувся. Вода шумувала під веслами молодих хлопців...

— Вода зашумувала під нашими веслами, — перебив його Мутсак, — ми не забули наказу Видри й Сколки, що своїми очима повинні бачити, як помре Самотній Ватаг. Юнак з плем'я мукумуків виплив, щоб подивитись, чи немає в неводах лососів, і побачив Самотнього Ватага та сто вояків, що пливли за ним. Він погнав назад у селище, щоб забити на сполох і приготуватись до бою. Але за ним погнався Самотній Ватаг, а за Самотнім Ватагом — ми, бо ми ж мусили бачити, як він помре. Перед самим селищем юнак вискочив на берег. Самотній Ватаг підвівся в своєму човні і замашно пустив у нього свого списа. Він устромився в тіло юнака трохи вище попереку, і той упав обличчям униз.

З бойовим покликом, розмахуючи бойовим кієм, Самотній Ватаг вискочив на берег і помчав у селище. Першого він здибав Ітвілі, ватага мукумуків. Одним ударом кия по голові Самотній Ватаг убив його. Ми, вся сотня, побігли й собі в селище, щоб не прогавити, як помиратиме Самотній Ватаг. Мукумуки не зрозуміли нас і подумали, що ми прийшли битись. Заспівали тятиви на їхніх луках, і на нас полетіли свистючі стріли. Ми тоді забули про наказ і кинулись на них із списами й палицями. Їм не було коли готуватись, і почалось велике побоїсько...

— Я власними руками забив їхнього шамана, — промовив Самотній Ватаг, і його старече, поморщене обличчя ожило від спогадів про цей давно минулий день. — Еге ж, власними руками забив їхнього шамана, що був далеко мудріший за нашого Сколку. Щоразу, як я бачив нового чоловіка перед собою, я думав собі: "Ось, нарешті, моя смерть!" Але чоловік цей падав від мого удару, і смерть не приходила до мене. Здавалось, такий міцний був у мені подих життя, що я не міг умерти...

— Слідом за Самотнім Ватагом ми пройшли через усе селище, — казав далі Мутсак, — і, як та зграя вовків, бігли за ним, аж поки не лишилось мукумуків, з якими можна було битись. Ми розклали вогонь і, спаливши геть-чисто все селище, зібрали тих, хто живий лишився, —

сотню чоловіків-бранців, удвоє більше жінок і без ліку дітей — і рушили додому. Такий був кінець мукумуків.

— Такий був кінець мукумуків, — повторив захоплено Самотній Ватаг. — Коли ми вернулись у наше селище, люди здивовано поглядали на багату здобич і на таку силу рабів, а ще більше дивувались, що я живий. Батько мій, Видра, затремтів з радості, довідавшись, що я зробив, бо він був уже старий, а я був останній з його синів. Прийшли випробувані вояки, прийшли всі мудрі й збагачені досвідом люди, і незабаром усе плем'я зібралось навколо нас. Тоді я встав і голосом, таким, як грім, наказав, щоб Сколка-шаман вийшов наперед.

— Саме так, о білий чоловіче, — перебив його Мутсак, — голосом, таким, як грім, що від нього у людей затремтіли коліна і страх огорнув їх.

— Коли Сколка вийшов наперед, — вів далі Самотній Ватаг, — то я сказав йому, що не хочу вмирати. І ще сказав, що не годиться обдурювати нечистих духів, які чекають по той бік могили. Тому я вважаю, що Сколчина душа мусить піти в Невідоме, де вона, безперечно, буде вічно блукати, стогнучи в безмежному темному лісі. І я забив його тут-таки, на місці, перед лицем усього плем'я. Так я, Самотній Ватаг, своїми власними руками забив Сколку-шамана. Коли зчинився гомін серед натовпу, то я крикнув...

— Голосом таким, як грім, — підказав Мутсак.

— Еге ж, голосом таким, як грім, я крикнув: "Дивись, о мій народе! Я, Самотній Ватаг, забив Сколку, лукавого шамана! Один з усіх людей я пройшов через браму смерті і повернувся назад. Очі мої бачили такі речі, яких ніхто не бачив, вуха мої чули такі слова, яких нікому не дано чути. Я величніший за Сколку-шамана, величніший, ніж усі інші шамани. І я могутніший ватаг, аніж мій батько, Видра. Усе своє життя він воював з мукумуками, а я винищив їх за один день! Одним подихом своїм я

знищив їх! І ось мій батько, Видра, старий, а Сколка-шаман помер, а тому я буду ватаг і шаман. Віднині буду ватаг і шаман тобі, о мій народе! Якщо хтось не згоден з моїми словами, нехай вийде наперед.

Я стояв і чекав, але ніхто не вийшов наперед. Тоді я крикнув: "Го! Я скуштував крові! Принесіть м'яса, бо я голодний. Відкрийте ями з припасами, поздіймайте всю рибу, що сушиться. Нехай буде велике свято, нехай будуть веселощі й співи, тільки не похоронні, а весільні. Потім приведіть дівчину Кесан, що стане матір'ю дітей Самотнього Ватага!"

Мій батько, Видра, чи то від моїх слів, чи то через те, що був старий, заплакав, як жінка, і обняв руками мої коліна. І від того дня став я ватагом і шаманом і мав велику пошану, і люди мені скорялися.

— Поки не прийшов пароплав, — додав Мутсак.

— Так, поки не прийшов пароплав, — повторив Самотній Ватаг.

КІШ, СИН КІШІВ

— Отже, я даю тобі шість теплих подвійних укривал, шість великих міцних пил, шість довгих гостролезих гудзонівських ножів, два човни, що їх зробив Могул, Великий Майстер, десятеро собак, дужих і витривалих у запрягу, і три рушниці; хоч курок в однієї зламаний, проте рушниця добра, її можна полагодити.

Кіш замовк і перебіг очима по колу уважних облич. Стояла Велика Рибна пора. Він пропонував Гнобові відкупне за його дочку Су-Су. Це було біля місії святого Георгія, на березі Юкону. На цей час сюди приходили люди за сотні миль. Збирались племена з півночі і з півдня, зі сходу і з заходу, навіть з Тоцікакату і з далекої Танани.

— І ще скажу тобі, о Гнобе, ти — ватаг плем'я танана, а я — Кіш, син Кішів, ватаг тлунгетів. Тому, коли з лона твоєї дочки підуть мої нащадки, між обома племенами запанує дружба, велика дружба. Танана і тлунгети стануть кровними братами на всі часи. Як я сказав, так і буде, так я й зроблю. А що ти на це скажеш, Гнобе?

Гноб кивнув поважно головою. Його зморшкувате старече обличчя було спокійне і не показувало нічого з того, що мав він на думці. Тільки очі у вузьких прорізах блиснули, як жар, коли він заговорив високим надщербнутим голосом.

— Але це ще не все! — сказав він.

— Чого ж бо ще? — спитав Кіш. — Хіба ж я не даю тобі повною мірою? Хіба в плем'я танана була коли хоч одна дівчина, за яку б стільки давали? Назви мені таку.

Стриманий сміх перебіг по колу, і Кіш зрозумів, що сміялися з нього.

— Ні, ні, друже мій Кішу, ти не зрозумів. — Гноб зробив привітний і навіть лагідний рух рукою, — Відкупне добре. Дуже добре відкупне, я згоден навіть на поламаний курок. Але це не все. Скажи, а який з тебе буде чоловік?

— Еге ж, який чоловік? — загомоніли навкруг.

— Кажуть, — вів далі високим верескливим голосом Гноб, — кажуть, що Кіш не йде слідами своїх батьків. Кажуть, що він блукає в темряві за чужими богами і що він став полохливий.

Лице Кішеві спохмурніло.

— Брехня! — гримнув він, — Кіш нікого не боїться!

— Кажуть, — провадив Гноб, — що він прислухається до слів білої людини з Великого Дому і схиляє свою голову перед богом білої людини, і ще більше — кажуть, що кров огидна богові білої людини.

Кіш опустив очі і стиснув кулаки. Навколо залунав зневажливий регіт. Шаман Мадван, великий жрець плем'я і заклинач, зашипів щось на вухо Гнобові. Тоді він пірнув у темряву і повернувся звідти на освітлений багаттям простір разом із струнким хлопчиком. Він поставив його перед Кіша і вклав у руку Кішеві ножа.

Гноб нахилився вперед:

— Кішу, о Кішу! Чи ти насмілишся забити людину? Дивись, оце мій раб Киц-Ну. Вдар його, о Кішу, вдар його всією силою своєї руки.

Киц-Ну увесь тремтів, чекаючи удару. Кіш дивився на хлопчика, і в голові йому проносились уривки високих моральних напучень містера Брауна і уявлялись язики полум'я в пеклі містера Брауна. Ніж упав на землю. Хлопчик полегшено зітхнув і, хитаючись, зник у темряві. До Гнобових ніг підповз величезний пес і, вищиривши зуби, намірився кинутись за хлопчиком. Шаман ударив собаку ногою. Це навело Гноба на нову думку.

— Слухай, Кішу, що б ти зробив, коли б з тобою так поводилися? — кажучи це, Гноб узяв шматок лососини і простяг його Білозубові, а коли собака хотів схопити рибу, замашно вдарив його дрючком по носі. — Може, й ти, Кішу, зробив би так само? — сказав він, показуючи на собаку, що плазував по землі і лизав руку господареві.

— Слухай! — Спираючись на Мадванову руку, Гноб звівся на ноги. — Я дуже старий, і тому, що я дуже старий, я скажу тобі: твій батько Кіш був могутній чоловік. Він любив слухати, як співають тятиви в бою, він кидав списа так, що кінець його прохромлював наскрізь тіло ворога. Мої очі самі це бачили. Але ти не такий. Ти зрікся Крука і вклоняєшся

Вовкові, ти став боятись крові і примушуєш своє плем'я її боятись. Це недобре. Коли я був маленький, такий, як Киц-Ну, в усій нашій країні не було жодної білої людини. Потім один по одному вони прийшли до нас, і тепер їх багато. Вони — неспокійне плем'я. Навіть коли вони наїдяться, вони не сидять і не спочивають коло вогнища, не думаючи, звідки взяти м'ясо завтра. Ніби якесь прокляття лежить на них, і тому вони завжди працюють і не знають відпочинку.

Кіш здригнувся. Йому згадалася туманна легенда про якогось Адама, котрий жив за прадавніх часів, і він мимоволі подумав, що містер Браун казав правду.

— Вони з'являються всюди і простягають руки до всього, що бачать, а бачать вони все. Їх прибуває щораз більше, і якщо ми нічого не робитимемо, вони загарбають усю землю, а племенам Крука не стане місця. Через це нам треба боротися з ними, поки переб'ємо їх усіх до одного. Тоді земля буде знову наша, і, може, наші діти й наших дітей діти житимуть у достатках, і кістки їхні вкриються жиром. Надходить час великої боротьби, коли зітнуться Крук з Вовком. Але Кіш не буде битись і не поведе на бій своє плем'я. Ось чому не годиться, щоб він узяв за себе мою дочку. Так сказав я, Гноб, ватаг плем'я танана.

— Але білі люди добрі! — заперечив Кіш. — Вони великі люди. Вони багато дечого нас навчили, вони дали нам укривала, ножі й рушниці, яких ми не вміли робити. Я пам'ятаю, як ми перше жили, ще коли їх не було. Я ще тоді не народився, але знаю це від мого батька. На полюванні нам доводилось підлазити близько до лося, щоб списом дістати, а тепер ми вбиваємо його з рушниці білої людини — на відстані куди дальшій, ніж чути дитячий крик. Ми живилися м'ясом, рибою та ягодами, нічого більше не було в нас — і ми їли все без солі. А чи багато серед нас знайдеться таких, хто згодився б тепер їсти м'ясо чи рибу без солі?

Його слова багатьох переконали б, якби Мадван не схопився на ноги, ледве Кіш скінчив.

— Одне запитання тобі, Кішу. Біла людина з Великого Дому каже, що вбивати недобре. А хіба ми не знаємо, що білі люди так само вбивають? Хіба ми забули великий бій на Койокуку? Або бій біля Нуклукієто, коли троє білих забили двадцять тоцікакатів? Ти думаєш, ми не пам'ятаємо трьох вояків з плем'я танана, що їх забив білий чоловік Меклрот? Скажи мені, Кішу, чому шаман Браун навчає тебе, що вбивати не можна, а всі його брати вбивають?

— Ні, не треба нам твоєї відповіді, — заверещав Гноб, поки Кіш спромогався на нелегку відповідь. — Це зовсім просто: цей добрий чоловік Браун хоче міцно тримати Крука, поки інші вискубуть йому все пір'я. — Гноб іще підвищив голос — Але доки є хоч один чоловік-тананець, що може битись, або хоч одна дівчина, що може народити хлопця, пір'я Крукове лишиться цілим.

Гноб обернувся до сухорлявого молодика, що сидів по другий бік вогнища.

— Що скажеш ти, Макамуче, брате Су-Су?

Макамук звівся на ноги. Через усе його обличчя проходив довгий шрам, і тому верхня губа була в нього трошки піднята, наче він посміхався, хоч цьому перечив хижий блиск в очах.

— Сьогодні я проходив повз хатину купця Меклрота, — почав він ніби зовсім про інше. — На порозі сиділа дитина і грілася на сонечку. Вона глянула на мене очима Меклрота і злякалась. Підбігла мати й заспокоїла її. Мати цієї дитини — Зіска, з племені тлунгетів.

Голосні розлючені вигуки покрили його голос. Він примусив усіх замовкнути, повернувся до Кіша і простяг руку, грізно показуючи на нього пальцем.

— Ось як! Ви віддаєте своїх жінок, ви, тлунгети, а самі приходите до тананців? Наші жінки потрібні нам самим. Нам треба народити чоловіків. Багато чоловіків на той день, коли Крук зітнеться з Вовком.

Знявся цілий вихор схвальних вигуків, та його прорізав верескливий Гнобів голос:

— Ну, а ти що скажеш, Носабоче, улюблений брате Су-Су?

Носабок був гнучкий і стрункий юнак з тонким орлиним носом і високими бровами чистокровного індіянина. Одна повіка в нього нервово сіпалась і часом падала, і тоді здавалося, що він хитро підморгує. І тепер, коли він підвівся, повіка впала, але це не викликало сміху, як звичайно. Усіх обличчя були поважні.

— Я також проходив повз хату купця Меклрота, — почав він ніжним, немов дівочим, молодим голосом, що був дуже подібний до голосу його сестри. — Я бачив індіян. Краплі поту сліпили їм очі, а коліна їхні тремтіли з утоми. Я кажу, що бачив їх і чув, як вони стогнали під вагою колод, що з них купець Меклрот будує собі склад. На свої очі я бачив, як інші рубали дрова, щоб у Великому Домі в шамана Брауна було тепло довгими морозними ночами. Це жіноча робота. Ніколи жоден тананець не піде її робити. Ми можемо бути кровними братами з чоловіками, але тлунгети — баби, а не чоловіки.

Запала глибока тиша. Усі очі втупились у Кіша. Він роззирнувся на всі боки, уважно вдивляючись у кожне обличчя.

— Так, — промовив він спокійно. — Так, — сказав ще раз і, не додавши ні слова, пішов у темряву. Пробираючись між дітьми, що повзали по землі, і наїженими собаками, він перейшов через увесь великий табір і наблизився до жінки, що сиділа коло багаття. Вона плела волосінь з волокон коріння дикої повзучої лози. Часинку він мовчки дивився, як її проворні руки розплутували волокна, що все

скручувались. Ця дівчина, яка так ретельно працювала, була здорова, вродлива, повногруда, і стегна у неї були широкі, створені, щоб приводити дітей. Бронзове смагляве обличчя її мінилося золотом, коли виблискувало полум'я, волосся було чорно-синє, а очі — як агат.

— О Су-Су, — мовив нарешті Кіш, — колись, за тих часів, що вже минули, ти привітно на мене дивилась, але ті дні були зовсім недавно…

— Я привітно на тебе дивилась, бо ти був ватаг тлунгетів, — хапливо перебила вона його, — бо ти був великий і дужий…

— Так…

— Та це було раніше, коли починалась Велика Рибна пора, — додала вона, — ще до того, як прийшов шаман Браун, і навчив тебе всього поганого, і спрямував твою ходу чужими стежками.

— Але я казав тобі…

Вона піднесла руку, і цей рух нагадав йому її батька.

— Не кажи, я знаю ті слова, що зриваються з твоїх уст, о Кішу, і я відповідаю тобі. Завше так водиться, що й риба в воді, і звір у лісі родять подібних до себе. І це добре. Так само й жінки — вони також повинні родити подібних до себе. Навіть дівчина, коли вона ще дівчина, передчуває муки пологів, біль у грудях і тепло маленьких рученят навколо шиї. Коли це почуття оволодіває нею, вона нишком вибирає собі чоловіка, який зможе бути батьком її дітей. Так було й зі мною. Я почувала те саме, коли дивилась на тебе. Я бачила, що ти дужий і кремезний, що ти ловець і вояк, що ти не боїшся ні звіра, ні людини, що ти роздобудеш харчів, коли я потребуватиму їсти за двох, і обороніш мене від усякої небезпеки, коли настане час моєї безпорадності. Але все це було до того, як прийшов шаман Браун і навчив тебе…

— Але це неправда, Су-Су. Я чув від нього тільки добрі слова…

— Що не можна вбивати? Я знала, що ти це скажеш. Ну, а коли так, то народжуй на світ подібних до себе, таких, що не будуть убивати, але не приходь за цим до тананців. Кажуть, що настане час, коли Крук зітнеться з Вовком. Я не знаю, коли саме, бо це справа чоловіча, але я знаю, що на той час я повинна народити вояків.

— Су-Су, — перепинив її Кіш, — ти повинна вислухати, що я маю тобі сказати.

— Справжній чоловік узяв би дрючка і примусив би вислухати, що він має сказати, — глузливо засміялась вона. — А ти… на ось! — Вона сунула йому в руки жмут волокон. — Себе я не можу віддати, а це ось бери, тобі воно більше личить, бо це жіноча робота.

Він шпурнув волокна, і червоні плями гніву вкрили його бронзове обличчя.

— Я тобі ще ось що скажу, — вела вона далі. — Є стародавній звичай, якого не цурались ні мій, ні твій батько. Коли переможений гине в бою, переможець знімає з нього скальп, як спогад про перемогу. Але ти, хто зрікся Крука, мусиш зробити більше. Ти мусиш принести мені не скальпи, а голови, дві голови. Тоді я дам тобі не жмут волокон, а вишитий бісером пояс сміливця, піхви і довгий російський ніж. Тоді я знову гляну на тебе привітно — і все буде гаразд.

— Так, — сказав, роздумуючи, Кіш. — Так, — повторив він, повернувся і зник у темряві.

— Ні, о Кішу! — гукнула вона йому вслід. — Не дві голови, а три, щонайменше.

Кіш не зрадив своєї нової віри. Він жив тихомирним життям і примушував своє плем'я слухати проповіді преподобного Джексона Брауна. Увесь час, поки ловили рибу, він ніби зовсім не помічав тананців і не звертав уваги на лукаві натяки й глузливий сміх жінок з інших племен. Коли кінчили ловити рибу, Гноб і його плем'я, забравши великі припаси лососини, висушеної на сонці й задимленої, подалися на полювання до верхоріччя Танани. Кіш дивився, як вони збиралися, проте не пропускав служби в місії, молився і співав у хорі своїм чудовим басом.

Преподобний містер Джексон Браун був у захваті від його надзвичайного голосу, слухав Кіша і щораз більше переконувався в щирості свіжого наверненця, але Меклрот мав поважний щодо цього сумнів. Він не вірив у те, що поган можна надовго навернути до віри, і відверто так і казав. Але містер Браун був людина широких поглядів, і якось раз осіннього довгого вечора він так щиро боронив ці погляди, що Меклрот втратив усі свої позиції, одну по одній, аж нарешті вигукнув у розпачі:

— Побий мене лиха година, Брауне, але коли ваш Кіш продержиться ще два роки, то я й сам навернусь до віри!

Джексон Браун ніколи не минав доброї нагоди і тут-таки, на місці, скріпив умову, міцно потиснувши руку Меклротові. Тепер, отже, від Кішевої поведінки залежало, куди потрапить душа Меклрота по смерті.

Одного разу, коли земля вкрилась першим снігом, прийшли несподівані новини. До місії святого Георгія прибув чоловік з племені танана по набої. І він розповів, що Су-Су спинила свій ласкавий погляд на Ні-Ку, молодому, сильному мисливцеві, котрий нагромадив велике відкупне за Су-Су коло вогнища Гноба. Невдовзі після цього преподобний містер Браун зустрів Кіша на лісовій стежці, що спускалась до річки. У запрягу були найкращі його собаки, а на санках лежали найбільші і найліпші його лижви.

— Куди ти їдеш, о Кішу? Полювати? — спитав містер Браун, наслідуючи манеру говорити індіян.

Хвилину Кіш пильно дивився йому в очі, потім торкнув собак, але за кілька кроків обернувся, ще раз глянув на місіонера і відповів:

— Ні, я їду в саме пекло!

На невеличкій галявині чорніли три злиденні вігвами. Вони тулились один до другого і, немов намагаючись заховатися від страшного безлюддя, геть закопалися в сніг. За яких, може, двадцять ступнів з усіх боків чорнів похмурий ліс. Ясне синє небо над головою ховала туманна запона, що обіцяла незабаром сніг. Ані вітру, ані звуку, — самий тільки сніг і мовчання. Та й у таборі не було звичайного руху. Мисливці натрапили на табун оленів, і полювання було вдале. Після довгого посту почалися бенкети, а тепер, серед білого дня, понаїдавшись, вони міцно спали у своїх вігвамах з оленячих шкур.

Побіля одного вігваму палало багаття. Перед ним стояло п'ять пар лижв, устромлених у сніг, а коло самого вогню сиділа Су-Су. Відлога з білячої парки вкривала їй голову і була щільно зав'язана на шиї, але руки були без рукавиць і спритно працювали голкою з ниткою із сухих жил, дошиваючи останній фантастичний візерунок на шкіряному поясі, оздобленому зверху червоною матерією.

Десь за житлом загавкав собака і зразу ж перестав. Батько, що спав у вігвамі, коло якого сиділа Су-Су, захрипів і застогнав спросоння.

"Щось погане сниться, — усміхнулась дівчина, — старіє вже він, не треба було давати йому так багато їсти".

Вона пришила останню коралинку, зав'язала вузол на нитці і підкинула дров у вогонь. Потім довго дивилась на багаття. Нараз сухий твердий сніг зарипів під чиїмись мокасинами. Су-Су підвела голову.

Поруч неї стояв Кіш, зігнувшись під тягарем чогось важкого, загорненого в м'яку оленячу шкуру. Скинувши свій вантаж на сніг, він сів, і часинку вони мовчки дивились одне на одного.

— Далека путь, о Кішу, — сказала вона, — дуже далека путь сюди від місії святого Георгія на Юконі.

— Еге, — відказав Кіш, пильно дивлячись на пояс і ніби виміряючи його. — А де ж ніж? — спитав він.

— А ось. — Вона витягла його з-під парки, і лезо блиснуло при світлі ватри. — Добрий ніж!

— Дай його мені! — наказав він.

— Е ні, Кішу! — засміялася вона. — Мабуть, не тобі судилось носити його.

— Дай його мені, — промовив він знову тим самим голосом. — Якраз мені судилось носити його.

Її очі, що жартівливо на нього поглядали, спинилися на клунку з оленячої шкури. Сніг під ним почервонів.

— Що це, кров? — спитала вона.

— Авжеж, кров. Тепер дай мені пояса й довгого російського ножа.

Су-Су раптом злякалась і воднораз і зраділа, коли Кіш грубо видер у неї пояса. Вона лагідно глянула на нього і відчула біль у грудях і доторк маленьких рученят у себе на шиї.

— Пояс зроблений для худого чоловіка, — похмуро сказав Кіш і, втягнувши живіт, застебнув пояс на першу дірочку.

Су-Су всміхнулась, і погляд її став ще лагідніший. Навколо шиї вона знову відчула маленькі рученята. Кіш вродливий, і на нього приємно дивитись, — подумала вона. А пояс, видимо, тісний. Його ж зроблено на іншого, худого чоловіка. Та це не біда, вона може вишити ще багато поясів.

— Але кров, Кішу? — спитала вона, почуваючи як у ній зростає надія. — Це кров, Кішу? Це… це… голови?

— Еге ж.

— Вони, мабуть, свіжі… бо кров не замерзла.

— Тепер не холодно. І вони свіжі… зовсім свіжі.

— О Кішу! — її лице спаленіло й засяяло. — Для мене, Кішу?

— Так, для тебе.

Схопивши оленячу шкуру за край, він швидким рухом підняв її. На сніг покотились відрубані голови.

— Три, — прошепотів він хижо, — ні, чотири, щонайменше.

Вона сиділа, мов прикипівши. Ось вони, всі чотири, перед нею… Ніжне обличчя Ні-Ку, старе, зморщене — Гнобове, Макамук, що немов усміхається до неї, піднявши верхню губу, і нарешті — Носабок, що, як завжди, хитро підморгує їй… Усі четверо… Вогонь спалахує й освітлює їх, а на снігу під кожним розходиться широка червона пляма.

Від тепла розтанув сніг під головою Гноба, вона покотилася, перевернулась, як жива, і спинилась коло її ніг. Су-Су не ворухнулася. Кіш також не рухався і, ані не змигнувши, дивився на неї.

Десь у лісі сосна, що зігнулась була під вагою снігу, враз лунко скинула з себе свій тягар і вирівнялась, а луна глухо покотилась долиною. Ніхто не поворухнувся. Короткий день швидко згасав. Морок підступав з усіх боків, коли Білозуб підійшов до багаття і спинився, вичікуючи. Його ніхто не прогнав, і він підповз ближче. Ніздрі у Білозуба затремтіли, шерсть наїжилась. Нюхом він одразу знайшов голову свого господаря, обережно обнюхав її, тоді облизав червоним язиком. Після цього ліг на сніг і, піднявши носа до першої самотньої зірки, що ледве миготіла на небі, протяжисто, по-вовчому завив.

Су-Су отямилась і глянула на Кіша. Він вийняв довгого російського ножа і пильно дивився на неї. На його непохитному рішучому обличчі вона прочитала собі вирок. Відкинувши назад відлогу, вона одкрила шию і підвелась. Хвилину вона стояла нерухомо. Потім кинула довгий погляд навколо себе — на узлісся, на далекі бліді зорі, на табір, на лижви в снігу — останній довгий погляд на все, що було її життям. Налетів вітер і розвіяв їй волосся. Вона обернулась, підставила вітрові лице. У голові Су-Су пробігла думка про дітей, яких вона ніколи вже не народить. Вона підійшла до Кіша й сказала:

— Я готова!

ЛІГУНОВА СМЕРТЬ

Кров за кров, рід за рід.

Закон тлінкетів

— Послухай тепер про Лігунову смерть.

Оповідач замовк, або вірніше стримав мову, і зирнув на мене багатозначним поглядом. Я підняв пляшку проти вогню, пальцем показав, скільки він може надпити, і посунув до нього — бо хіба він не був Палітлум-П’яниця? Багато всяких історій розповів він мені, і я довго чекав, коли цей неписьменний книжник розповість мені що-небудь про Лігуна. Він знав про нього більше, ніж хто інший у цілому світі.

Він щось пробурчав сам до себе, тоді відхилив назад голову і бурчання зразу перейшло на булькіт. Велетенська тінь людини з перехиленою здоровезною пляшкою захиталась і затанцювала за нашими спинами на нерівній поверхні скелі. Він неохоче відірвав губи від пляшки і сумно глянув на химерне небесне склепіння, де мінився блідий відблиск літнього північного сяйва.

— Дивно! — промовив він. — Холодна як вода і гаряча як огонь. Тому, хто п'є мало, надає сили, а в того, хто п'є багато, її відбирає. Старих робить молодими, а молодих — старими, зморену людину підводить на ноги і веде далі, а свіжу — вморює сном. У мого брата завжди було серце, як у кролика, а коли він випив, то вбив одразу чотирьох своїх ворогів. А мій батько завжди був як вовк, що скалить зуби на людей, а коли напився — то став тікати від ворога, і його вбили в спину. Дуже дивно!

— Це "Три зірки", воно краще, ніж те, яким труять собі шлунки там, унизу, — відповів я, махнувши рукою над безодньою хланню темряви, і показав униз на маленькі вогники на узбережжі — тільки ці струмочки полум'я і надавали реальності ночі.

Палітлум зітхнув і похитав головою.

— Тим-то я тут, з тобою, — сказав він і подивився на мене й на пляшку поглядом, що свідчив більше, ніж усякі слова, про ганебну його жагу до цього питва.

— Ні, — відповів я, поставивши пляшку собі між колінами. — Розкажи мені перше про Лігуна, а про "Три зірки" ми побалакаємо потім.

— Там ще багато, і я зовсім не втомився, — нахабно випрошував він. — Мені тільки доторкнутись губами, і я скажу тобі величні слова про Лігуна та про його останні дні.

— У того, хто п'є багато, відбирає сили, — засміявся я, — а свіжу людину зморює сном.

— Ти мудрий, — відповів він лагідно й принижено, без будь-якого гніву, — як і всі твої брати, ти мудрий. Хоч ти спиш, хоч не спиш — "Три зірки" завжди з тобою, а проте я ніколи не бачив, щоб ти пив занадто довго або занадто багато. Увесь час ти збираєш золото, що ховається в наших горах, і рибу, що плаває в наших морях. Палітлум і брати Палітлумові копають для тебе це золото, ловлять для тебе цю рибу і щасливі, коли ти даєш їм радість зросити губи "Трьома зірками".

— Я хотів чути про Лігуна, — сказав я нетерпляче. — Ніч минає, а завтра перед нами важка подорож.

Я позіхнув і вдав, що хочу підвестись. Палітлум видимо збентежився і раптом почав:

— Коли Лігун був уже на схилі віку, найбільше бажання мав він, щоб усі племена жили в згоді між собою. Молодим він був найперший вояк, ватаг над ватагами островів і проток. Усі його дні минали в боях. Ніхто інший не міг похвалитися стількома шрамами від кістки, свинцю й заліза, як він. Три жінки було у нього, і від кожної по двоє синів. Усі сини, від старшого аж до найменшого, — усі загинули, б'ючися поруч з ним. Він був непосидющий, як той лисий ведмідь, і никав по всіх усюдах, на півночі до Уналяски й Мілкого моря, на південь до островів Королеви Шарлотти і навіть, як кажуть, разом з кейками заходив до П'юджет-Саунду і там убивав твоїх братів у їхніх захищених будинках.

Та на схилі віку, кажу, він прагнув тільки миру. І це не через те, що він став боятися або занадто полюбив місце коло багаття та повний горщик. Ні, він, як і раніше, вбивав з хижістю і злістю, як найлютіший войовник, під час голоду стягував собі живота разом з наймолодшими і з найдужчими пускався в бурхливе море або йшов небезпечними стежками. Щоб покарати його за всі славні подвиги, військовий корабель завіз його аж у твою країну, о Волоханю, і в країну чоловіка з Бостона. Минуло чимало років, перш ніж він повернувся назад. Я вже тоді підріс, хоч не був ще справжній юнак. Лишившись на старість бездітним, він прихилився до мене і вділяв мені своєї мудрості.

— "Воювати добре, о Палітлуме", — казав він. — Ні, о Волоханю, я тоді був не Палітлум, мене звали Оло Вічно-Голодний. Пити я став уже пізніше. "Воювати добре, — казав Лігун, — тільки нерозумно. У країні чоловіка з Бостона я бачив на власні очі, що вони не б'ються один з одним, тим-то вони й дужі. Своєю силою вони йдуть проти нас на островах і протоках, а ми для них — як той дим з багаття або як той туман на морі. Тому я й кажу тобі, що воювати добре, дуже добре — тільки нерозумно".

І ось Лігун, як завжди найперший з усіх вояків, став подавати свій гучний голос за мир. Він був наймогутніший ватаг і найбагатша людина, отже, коли він був уже зовсім старий, то справив потлач. Ніколи ще не бувало такого. П'ятсот човнів вишикувалося вздовж берега річки, і в кожному було не менш як десятеро чоловіків і жінок. Прибуло вісім племен. Усі — від першого й найстарішого аж до останнього й найменшого — зійшлися тут. Були люди і з дальших племен, великі мандрівники й шукачі, що почули про потлач Лігунів. Цілих сім днів вони набивали собі животи, їли та пили в нього. Вісім тисяч укривал роздав він їм. Я це добре знаю, бо хто ж, як не я, роздавав їх усім, кожному відповідно до його значності й гідності.

Після потлачу Лігун став бідною людиною, але ім'я його було на устах у кожного, і інші ватаги аж скреготіли зубами, заздрячи на його велич.

Слова його мали велику вагу, і він проповідував мир. Він не минав жодного потлачу, жодного свята, їздив навіть на звичайні ради племені, щоб там говорити про мир. Одного разу випало нам з Лігуном поїхати на великий бенкет до Ніблака. Цей Ніблак був ватаг скутів, річкових індіян, що жили поблизу плем'я стикінів. Лігун був уже дуже старий і недалеко йому було до смерті. Він бухикав і від холоду, і від диму, і червона кров часто лллялась із його рота, і ми дивились на нього, як на вмирущу вже людину.

— "Ні, — сказав він якось, — краще було б умерти, коли кров капає з ножа, коли навкруги бряжчить криця і пахне порохом, а люди скрикують, пронизані холодним залізом або метким свинцем!" Бачиш, о Волоханю, серце його ще лежало до боїв.

Від чілкетів до скутів не близький світ. Ми чимало днів пливли на човнах. Коли люди гнулись над веслами, я сидів біля ніг Лігуна і вчився в нього закону. Мені нема чого говорити про це, о Волоханю, бо ти знаєш. Я повторюю тільки закон: "Кров за кров, рід за рід". Лігун глибоко розумів це, коли казав:

"Знай одне, о Оло, що мало честі вбити чоловіка нижчого себе. Вбивай завжди значнішого, і чим він значніший, тим більше тобі буде пошани. Але коли з двох людей ти вбиваєш нижчого, на тебе впаде ганьба, і жінки будуть копилити губи перед тобою. Я кажу, що мир — добрий, але пам'ятай, о Оло, коли доведеться тобі вбивати, то вбивай, як велить закон".

Такий звичай тлінкетів, — ніби виправдуючись, пояснив Палітлум.

Я згадав про розбійників і злочинців на Заході наших Штатів і не дуже здивувався із звичаїв тлінкетів.

— До Ніблака й скутів ми приїхали вчасно, — оповідав далі Палітлум. — Бенкет був великий, мало не такий самий, як і Лігунів потлач.

Приїхали наші з Чілкету, і сітки, і стикіни, сусіди скутів, і рангели, і гунаї. Були також сендауни, такоси з бухти Готон, і їхні сусіди оки з Дугласової протоки, індіяни з річки Наас, і тонги з півночі Діксону, і кейки з острова Купріянова, і сиваші з Ванкувера, і касіяри з Золотих Гір, і тесліни, і навіть стіки з Юконського краю.

Багато людей з'їхалося звідусіль. Найважливіше було те, що ватаги племен мали зустрітися з Ніблаком і потопити стару ворожнечу в квасі. Цей квас навчили нас робити росіяни — так казав мені мій батько, а йому казав його батько. Ніблак намішав у цей квас ще багато дечого — цукру, борошна, сушених яблук, хмелю, — і вийшло справжнє питво для чоловіків — міцне й приємне. Не таке добре, як "Три зірки", о Волоханю, але добре.

Цим квасом частували ватагів, самих тільки ватагів. Їх було зо двадцятеро. Лігун був дуже старий і дуже могутній ватаг, і тому мені дозволили увійти разом з ним, щоб він міг спертись на моє плече, а я щоб допомагав йому, коли він сідав і коли підводився. На порозі Ніблакового будинку — великий то був будинок, з дерев'яних колод, — кожен ватаг лишав свого списа або рушницю, що в кого було, і свого ножа. Так уже було заведено. Ти знаєш, о Волоханю, що міцне питво гаряче, і від нього спалахує давня ворожнеча, а руки й голова швидкі на вчинки. Але я помітив, що в Лігуна було два ножі. Одного він лишив у дверях, а другого сховав собі під укривало, щоб був напохваті. Інші ватаги зробили так само, і я з жахом подумав, що воно буде.

Усі поважно посідали великим колом. Я стояв поруч Лігуна. Посередині була бочка з квасом, а коло неї стояв раб, що наливав квасу всім гостям. Ніблак перший виголосив промову, дуже миролюбну, проречисту, і подав знак рабові. Той зачерпнув повний глек квасу і почастував, як і годилось, Лігуна — першого за старшинством та вагою.

Лігун випив усе, до останньої краплі. Я допоміг йому підвестись, щоб він також міг виголосити промову. У нього знайшлось привітне слово для кожного плем'я, він похвалив Ніблака за щедрість, за те, що він

справив такий бенкет, радив, як завжди, жити всім у мирі і сказав, що квас дуже смачний.

Тоді випив Ніблак, другий після Лігуна за старшинством. Потім пили по ряду всі ватаги один за одним. Усі промовляли добрі слова і хвалили квас… Що я сказав? Усі? Ні, о Волоханю, не всі. Останнім був худорлявий, подібний до кота чоловік з молодим обличчям і бистрим, зухвалим поглядом. Він понуро випив квас, плюнув на землю і не промовив жодного слова.

Випити квас і не похвалити його — була образа. Плюнути на землю було більше, ніж образа. Він зробив і те, і те. Про нього знали тільки, що він ватаг стіків з Юкону, а більше нічого.

Як я вже сказав, це була образа. Але знай, о Волоханю, це була образа не Ніблакові, що справляв бенкет, а найстаршому і найповажнішому з тих, що сиділи кружка. А таким був Лігун. Усі замовкли і, втупивши в нього очі, чекали, що він буде робити. Лігун не ворухнувся, не затремтіли старечі губи, не здригнулись ніздрі, не опустились вії. Але я бачив, що він зблід і посірів. Я бачив старих дідів суворими ранками, коли притискав голод, коли жінки плакали, діти хлипали, і ніде не було не тільки м'яса, але й натяку на м'ясо. Вони так само виглядали.

Тиша стояла мертва, ніде ні згуку. Можна було подумати, що навколо сидять мерці, якби кожен не намацував ножа під одежею і не позирав допитливо на своїх сусідів з обох боків. Я був тоді юнак, але я знав, що трапилось таке, яке не часто трапляється, і що наближається хвилина, яка тільки раз у житті буває.

Ватаг стіків підвівся, — усі очі звернулися до нього, — перейшов кімнату і став перед Лігуном.

— Я — Опітса-Ніж, — сказав він.

Лігун нічого не відповів, не підвів на нього очей і, не кліпаючи, дивився в землю.

— Ти — Лігун, — казав далі Опітса, — ти вбив багато людей, але я живу.

Лігун знову нічого не відповів, тільки подав мені знак і за моєю допомогою підвівся й вирівнявся. Він був як сосна, що вже гола й стара, але ще може позмагатися з бурею і з морозом. Його очі дивились уперед, не кліпаючи. Здавалось, що він не тільки не чув, але й не бачив Опітси.

А Опітса, оскаженівши з люті, затанцював перед ним, не згинаючи ніг, як роблять люди, коли хочуть ганьби завдати. І Опітса заспівав пісні про свою величність і про величність свого плем'я, пісня та була пересипана образами чілкетам і Лігунові. Усе співаючи й танцюючи, він скинув своє укривало, вихопив ножа і став ним виблискувати перед лицем Лігуна.

І пісня, яку він співав, була піснею ножа. Навкруги панувала тиша — лишень чулося пісню Опітси. Ватаги сиділи, як неживі, тільки, коли блищав ніж, в очах їх спалахували іскри вогню, що десь глибоко жеврів. Лігун стояв нерухомо. Він знав, що перед ним була смерть, і не боявся. Ніж виблискував щораз ближче до його обличчя, але очі дивились, не кліпаючи, і він не відхилявся ні в один бік, ні в другий.

Опітса вдарив його два рази по лобі. Порскнула червона кров. Лігун дав мені знак, щоб я підтримав його, він хотів іти. Старий зневажливо посміхнувся в обличчя Опітси, відхилив його вбік, як відхиляють довгу гілку, що нависла над стежкою, і пройшов повз нього.

Я розумів, що вбити Опітсу перед лицем двадцятьох великих ватагів була б ганьба, і, згадавши про закон, зрозумів, що Лігун хотів убити по закону. А хто ж після нього був перший, як не Ніблак? Спираючись на

мою руку, Лігун ішов до Ніблака. З другого боку в нього вчепився і колов його ножем Опітса, занадто нікчемний, щоб великий ватаг заплямував свої руки його кров'ю. Ніж Опітси завдавав йому щораз нові рани, та Лігун немов не помічав їх, і ми втрьох так і йшли через приміщення до Ніблака, що сидів, загорнувшись в укривало, і, пойнятий жахом, дивився на нас.

Раптом спалахнула колишня ненависть, згадалася давня ворожнеча. Брат Ламука з плем'я кейків утопився колись у нечистій воді у стикінів, а стикіни не заплатили укривалами за свою нечисту воду, як це годилось за звичаєм, і тепер Ламук устромив свого довгого ножа просто в серце стикінові Клок-Куцу. Катчагук згадав про ворожнечу свого плем'я з річки Наас із тонгами з півночі Діксону і вбив ватажка тонгів з револьвера, який наробив великого шуму. Жадоба крові охопила всіх, що сиділи в колі. Один ватаг убивав другого, як випадало. Але всі вони намагалися або вдарити ножем Лігуна, або влучити в нього кулею. Убити його було дуже почесно, і вони прославилися б назавжди. Вони оточили його, як зграя вовків оленя, але їх було забагато, і вони вбивали одне одного. Зчинилася загальна колотнеча.

Лігун усе йшов поважно, не квапився, немов перед ним лежали ще цілі роки життя. Він неначе був певен, що встигне ще вбити, кого йому треба, перше ніж уб'ють його самого. Ішов він, кажу, поважно. Ножі з усіх боків кололи його, він увесь був червоний від крові, що його заливала, але ходи не прискорив. Про мене, звісно, ніхто не думав, я був тільки юнак, але ножі зачіпали й мене, і не одна куля обсмалила моє тіло. Лігун усією вагою спирався на мене, Опітса весь час штрикав його ножем, і так усі троє ми підійшли і стали перед Ніблаком. Той з переляку обмотав голову укривалом — скути завжди були боягузи.

Гулзаг і Кадишан, один жерун риби, другий мисливець, схопилися за честь своїх племен. У своїй скаженій вовтузні вони наскочили на Опітсу, звалили його на землю і стали топтати. Хтось кинув ножа, і він, свистячи, пронизав повітря й устромився в горло Скульпінові, ватагові сітків. Той змахнув руками, захитався і, падаючи, збив мене з ніг.

Я лежав долі і бачив, як Лігун нахилився над Ніблаком, відкинув укривало йому з голови і повернув його лицем до світла. Усе це він робив не поспішаючи. Кров цебеніла по обличчю Лігуна і заважала бачити, і він рукою витер очі. Переконавшись, що обернуте до світла обличчя справді Ніблакове, він вийняв ножа і полоснув по горлу так, ніби це був перед ним олепь. Тоді він вирівнявся й заспівав пісню смерті, тихенько, похитуючись з боку на бік. Скульпін, що перекинув мене разом із собою, вистрілив у нього з револьвера з того місця, де й лежав. Лігун колихнувсь і повалився, як колихається і валиться стара сосна під натиском вітру.

Палітлум замовк. Очі його похмуро блищали, дивлячись на вогонь, і щоки почервоніли від збудження.

— А ти, Палітлуме, — спитав я, — а ти?

— Я? Я згадав закон і забив Опітсу-Ножа — і це було добре. Потім витяг Лігунів ніж з горла Ніблака і забив Скульпіна, що повалив мене. Я був юнак і міг убивати кожного — і це додавало мені честі. А крім того, Лігун помер, моя сила нікому не була потрібна, отже, я колов його ножем усіх, вибираючи найзначніших із решти.

Він пошукав у себе за пазухою і витяг піхви, оздоблені намистом, а з них видобув ножа. Ніж був саморобний, абияк вирізаний з великої пилки. Таких ножів можна знайти сотні в старих людей у селищах Аляски.

Лігунів ніж? — спитав я.

Палітлум кивнув головою.

— За Лігунів ніж я дам тобі десять пляшок з "Трьома зірками".

Палітлум повільно підвів на мене очі.

— О Волоханю! Я кволий, як вода, й похильний, як жінка. Я запаскудив свій шлунок квасом, самогоном і "Трьома зірками". Очі мої погано вже бачать, слух не такий гострий, а сила моя обернулася в сало. Тепер мені нема честі, і мене прозивають Палітлум-П'яниця. Проте на потлачі в Ніблака з плем'я скутів я доскочив честі, і мені дорогі спогади про це і спогади про Лігуна. Коли б ти навіть усе море обернув у "Три зірки" і давав його мені за ножа, то й тоді б я не погодився. Я Палітлум-П'яниця, але колись я був Оло Вічно-Голодний і своєю молодою силою я підтримував Лігуна.

— Ти великий чоловік, Палітлуме, і я поважаю тебе. Він простяг руку.

— "Три зірки" між твоїми колінами — мої. Ти обіцяв мені за оповідання.

Коли я озирнувся, то на нерівній поверхні скелі за нашими спинами побачив велетенську тінь людини з перехиленою здоровезною пляшкою.

БІЛОШКІРА ЛІ ВАН

— Сонце вже сідає, Каніме, і спека зійшла, — так сказала Лі Ван до чоловіка, що спав, загорнувшися з головою в укривало з білячих шкурок. Вона будила його тихенько, ніби вагалася, знаючи, що конче треба розбудити, і водночас боячись, що він прокинеться. Вона боялася свого рослого чоловіка, такого відмінного від усіх чоловіків, яких вона бачила досі.

Оленина зашкварчала на вогні. Лі Ван відсунула сковороду вбік і озирнулась на двох гудзонівських собак. Вони стежили за кожним її рухом, і з пожадливості слина текла у них з червоних язиків. Величезні кудлачі лежали з завітряного боку. Дим обвівав їх і боронив од хмари комарів. Лі Ван зазирнула з кручі в долину, туди, де збутнілий Клондайк бурхливим потоком мчав у міжгір'ї. Один пес використав нагоду, підповз до сковороди і вправно, як кіт, скинув лапою на землю шматок м'яса. Лі

Ван краєчком ока зловила цей рух, і собака, клацнувши зубами, з гарчанням відскочив назад, діставши полінякою по носі.

— Не вийшло, Оло! — засміялась вона, підіймаючи м'ясо й не спускаючи з собаки очей. — Ти вічно голодний, і твій ніс завжди призводить тебе до біди.

Другий пес приєднався до Оло, і вони обоє стояли й задирливо дивились на жінку. Шерсть на спині і загривку настовбурчилась, тонкі губи кривились і бралися огидними зморшками, відкриваючи хижі, загрозливі ікла; навіть носи їм поморщились і тремтіли. Собаки гарчали, як вовки. З вовчою ненавистю і злістю вони були ладні кинутись на жінку і звалити її з ніг.

— І ти, Ваш, також? Такий же норовистий, як і твій господар… хочеш покусати руку, що тебе годує… Чого лізеш? Ось, діставай своє! Отак!..

З цим вигуком вона шпурнула в них полінякою. Собаки відхилилися, проте не відступили. Відбігши кожен в інший бік, вони поприпадали до землі і з гарчанням підповзали до неї. Лі Ван звикла боротися за панування над вовкодавами ще звідтоді, як малим дівчатком стала на ноги і, перехитуючись, ходила між паками шкур по намету, і тому знала, що наближається небезпечний момент.

Ваш спинився, і всі його м'язи напружились, щоб стрибнути. Оло підповзав ближче, звідки можна було напасти.

Лі Ван узяла дві головешки за обсмалені кінці і приготувалась до бою. Оло спинився, але Ваш стрибнув. Її вогненна зброя зустріла його ще в повітрі. Пролунало верескливе скавучання й запахло смаленим м'ясом та шерстю. Собака став качатися в багнюці, а Лі Ван встромила йому в пащеку обгоріле поліно. Скажено клацнувши зубами з болю, Ваш відскочив від неї і з дикого переляку чимдуж кинувся тікати. Оло й собі почав відступати, коли Лі Ван нагадала йому, хто тут господар,

почастувавши важким поліном по спині. Під цілою зливою головешок собаки відступили аж на кінець табору, посідали і стали скиглити й скавучати, зализуючи рани.

Лі Ван здмухала з м'яса попіл і сіла. Серце її билося спокійно, подія відійшла в минуле. У її житті таке траплялось кожного дня. Під час цієї сутички з собаками Канім навіть не поворухнувся, а все солодко хропів.

— Уставай, Каніме, — покликала вона, — денна спека зійшла, і дорога чекає нас.

Укривало з білячих шкурок заворушилося. Висунулась бронзова рука і відкинула його. Чоловікові повіки піднялися й знов зімкнулися.

"У нього був важкий клунок, — подумала вона. — І він утомився від ранкового переходу".

Комар укусив її за шию. Вона змастила незахищене місце мокрою глиною з грудки, що була в неї завжди напохваті. Уранці, видираючись на перевал серед цілої хмари комарів, чоловік і жінка мастили себе липкою глиною, яка висихала на сонці і вкривала їм обличчя глиняною маскою. Ці маски репались від руху м'язів на обличчі, їх треба було відновлювати, і через те шар глини був неоднаковий і нерівний на вигляд.

Лі Ван обережно, але наполегливо трясла чоловіка, аж доки він зовсім прочумався й сів. Перший його погляд був на сонце, і, тільки перевіривши час за цим небесним хронометром, він сів коло вогнища і заходився пожадливо нищити м'ясо. Це був високий індіянин, зростом повних шість футів, широкоплечий, з добрячими м'язами. У проникливому погляді очей у нього було більше розуму, ніж звичайно в людей його раси. Риси його обличчя казали про сильну, незламну волю, і воля ця разом із первісною суворістю засвідчували природжене

заповзяття в змаганні до будь-якої мети і здатність бути люто жорстоким у разі якоїсь перешкоди.

— Завтра, Лі Ван, матимемо бенкет, — він гарненько висмоктав мозок із кістки і шпурнув її собакам. — Завтра будуть у нас млинці з яблуками, смажені на свинячому салі, і цукор… а це ще смачніше.

— Млин-ці? — перепитала вона зацікавлено, наче пережовуючи незнайоме слово.

— Еге ж, — відповів Канім зверхньо. — Я навчу тебе, як готувати нові страви. Ти, звісно, не знаєш про що я кажу, та й багато чого ти ще не знаєш. Ти все своє життя жила собі в глухому закутку землі і нічого не тямиш. Але я, — він випростався і гордо подивився на неї, — я — великий мандрівник, я бував по всіх усюдах, навіть серед білих людей, і знаю, як вони живуть і як живуть багато інших народів. Я не дерево, щоб завжди стояти на одному місці і не знати, що робиться за сусіднім пагорком. Я — Канім-Човен!.. Я такий, щоб іти, куди хочу, мандрувати по всіх місцях і вивчати світ уздовж і впоперек.

Вона покірно схилила голову.

— Це правда. Все своє життя я їла рибу, м'ясо, ягоди і жила в глухому закутку землі. Я ніколи не думала, що світ такий великий, доки ти не викрав мене у мого плем'я і доки я не стала варити тобі їсти і дбати про тебе під час наших нескінченних мандрівок. — Вона підвела на нього очі. — Скажи мені, Каніме, чи шлях наш прийде колись до кінця?

— Ніколи, — відповів він. — Мій шлях як світ, — він не має кінця. Мій шлях і є світ, і я ходжу по ньому з того часу, як ноги почали носити мене, і ходитиму, аж доки помру. Мій батько й мати, може, вже повмирали, бо я давно їх бачив, але мені однаково. Моє плем'я таке

саме, як і твоє. Воно завжди сидить на одному місці, — далеко відси, — але мені немає ніякого діла до мого плем'я, бо я Канім-Човен.

— А я, Лі Ван, хоч я так стомилась, також повинна ходити з тобою, доки помру?

— Ти, Лі Ван, моя жінка, а жінка йде слідом за своїм чоловіком, хоч куди б він пішов, — такий закон. А коли б такого закону не було, то це стало б законом Каніма, бо він сам настановлює закони собі й усім своїм.

Вона знову схилила голову, бо знала один лише закон: чоловік — господар жінчин.

— Не поспішай, — спинив її Канім, коли вона стала вкладати в мішок нужденне таборове причандалля. — Сонце ще гаряче, але дорога спускається в долину, і йти буде легко.

Жінка покірно облишила роботу й сіла. Канім уважно подивився на неї.

— Ти ніколи не сідаєш навпочіпки, як інші жінки. Чому це? — спитав він.

— Бо так незручно, — відповіла вона, — так я більше втомлююсь і ніколи не можу відпочити.

— А чому, коли ти йдеш, то ставиш ступні не прямо, а навскіс?

— Не знаю. Мабуть, у мене ноги не такі, як у інших жінок.

В очах Каніма промайнуло задоволення, але він нічим не виявив його.

— У тебе волосся чорне, як у всіх жінок, але ти завважувала, що воно тонше й м'якше, ніж у інших?

— Завважувала, — відповіла вона коротко, незадоволена таким холодним розглядом її вад.

— Ось уже минув цілий рік, як я забрав тебе від твого народу, а ти й досі така сама соромлива і так само боїшся мене, як тоді, коли я вперше поглянув на тебе. Скажи, чому це?

Лі Ван похитала головою:

— Я боюся тебе, Каніме, бо ти великий і такий чудний. Потім… ще перш ніж ти глянув на мене, я боялася молодих хлопців… Я не знаю… я не можу сказати… мені здавалося, немов я не для них, немов…

— Немов? — нетерпляче спитав він.

— Немов вони не такого роду, як я.

— Не такого роду? — повільно промовив він. — Якого ж ти роду?

— Не знаю. Я… — вона розгублено похитала головою. — Я не можу сказати словами те, що я почуваю. Я завжди була якась чудна. Я не подібна до інших дівчат, що хитрощами приваблюють хлопців. Я ніколи така не була. Мені здавалось, що так не годиться, що так дуже погано робити.

— А що ти найперше пам'ятаєш із свого життя? — несподівано спитав Канім.

— Пау-Ва-Кан, мою матір.

— І нічого більше до цього?

— Нічого більше.

Канім не відривав своїх очей від неї, ніби хотів дошукатися чогось у її душі, і помітив, що вона вагається.

— Подумай гарненько, подумай, Лі Ван, — суворо сказав він.

Вона щось пробурмотіла, в очах видно було благання, але його воля підкорила її і вирвала з уст слова.

— Це були тільки сни, Каніме, погані сни дитинства, тіні того, що ніколи не існувало. Невиразні привиди, як у собак, коли вони сплять, згорнувшись проти сонця, і виють уві сні.

— Розкажи мені про те, що було раніше за твою матір, Пау-Ва-Кан, — наказав він.

— Це тільки напівзабуті спогади, — все не важилась вона. — Дитиною я бачила сни з розплющеними очима, серед білого дня. Коли я розповідала, які я чудні речі бачу, то з мене сміялися, а діти лякались мене й утікали. Я пробувала розмовляти про це з матір'ю, Пау-Ва-Кан, але вона лаяла мене, казала, що це зле, і навіть била мене. Я думала, — це в мене хвороба, щось ніби чорна неміч, яка прикидається старим людям… Коли я виросла, сни мої минули… Тепер — я не можу згадати… — вона розгублено притиснула руку до чола —… вони десь тут, але я не можу піймати їх, і тільки…

— Тільки… — повторив Канім, силкуючись допомогти їй.

— Тільки одну річ я пам'ятаю. Але ти будеш сміятися, скажеш, це дурниця, такого не буває.

— Ні, Лі Ван. Сни — завжди сни. Вони можуть бути туманними спогадами про інші життя, якими ми жили. Я колись був лосем. Я твердо вірю, що я був колись ним, коли згадаю, що я бачив і чув у своїх снах.

Тривога його все зростала, і, хоч як силкуючись, він не міг цього приховати. Але Лі Ван нічого не помічала, шукаючи слів змалювати той сон, що вона колись бачила.

— Я бачу втоптаний сніг між деревами, — почала вона, — і слід людини, що ледве повзе на руках і ногах.

Я бачу й саму людину в снігу, і мені здається, що я зовсім близько від неї. Вона не подібна до справжніх людей, бо на обличчі в неї росте волосся, багато волосся, — воно таке саме, як і на голові, жовте, як літнє хутро в ласички. Очі цієї людини заплющені, але часом вона розплющує їх і чогось шукає навколо себе. Вони сині, як небо, а коли зазирають мені в очі, то перестають шукати. Рука рухається помалу-помалу, неначе знесилена, і я почуваю…

— Ну? — хрипко прошепотів Канім. — Ти відчуваєш…

— Ні-ні!.. — хапливо крикнула вона. — Я нічого не відчуваю. Хіба я сказала "відчуваю"? Я не це мала на увазі. Не може бути, щоб я це мала на увазі. Я бачила, тільки бачила, і все, що я бачила, — була людина на снігу з синіми, як небо, очима, і з волоссям, як шерсть у ласички. Я бачила це багато разів, і завжди ту саму людину в снігу.

— А себе ти бачила коли-небудь? — спитав він, нахилившись уперед і напружено вдивляючись їй в очі. — Чи бачила ти коли-небудь себе поряд з людиною на снігу?

— Як же я могла себе бачити? Хіба ж я не жива?

У нього одразу послабли напружені м'язи. Він одхилився назад, щоб вона не спостерегла збудженості й задоволення в його очах.

— Я поясню тобі, Лі Ван, — промовив він рішучим тоном. — У якомусь попередньому житті ти була пташкою, маленькою пташинкою, і ти все це бачила, і в тебе збереглися спогади про це. Тут нічого немає дивного. Я колись був лосем, а батько мого батька після смерті став ведмедем, — це казав шаман, а шамани ж ніколи не брешуть. Так Шляхом Богів ми йдемо від життя до життя, і тільки боги знають усе і розуміють, що до чого. Сни і тіні снів — це тільки наші спогади й нічого більше. І коли собака спить проти сонця і скавучить уві сні — він також бачить те, що було колись у минулому. Ось Баш, безперечно, був колись вояком. Я твердо переконаний, що він був вояком.

Канім кинув собаці кістку і звівся на ноги.

— Час уже, рушаймо. Сонце ще, правда, припікає, але холодніше вже не буде.

— А ці білі люди, які вони? — відважилась спитати Лі Ван.

— Такі самі, як ти і я, — пояснив він, — тільки шкіра не така темна. Ти побачиш їх перше, ніж день звечоріє.

Канім прив'язав хутряну ковдру до свого півторастафунтового клунка, вимастив лице мокрою глиною і так сидів, поки Лі Ван навантажувала собак. Оло відразу втихомирився, побачивши дрючка у неї в руках, і покірно, без ніяких вибриків, дався накласти на себе сорок з лишком фунтів. А Ваш обурився й оскаженів. Він не міг стриматись і гарчав та скиглив, коли вона прив'язувала йому на спину пакунок і затягала його ременем. Він наїжував шерсть, скалив зуби, і вся його злостива вдача виявлялася в поглядах, що він їх кидав на неї весь час.

— Хіба я не казав, що він був колись великим вояком? — засміявся Канім. — Це хутро піде за добру ціну, — сказав він, поправляючи головний ремінь і підіймаючи клунок з землі, — за велику ціну. Білі платять добре за такий крам. Вони не мають часу полювати, а до холоду дуже чутливі. Незабаром ми з тобою так заживем, Лі Ван, як ти ніколи ще не жила у всіх твоїх попередніх життях!

Вона щось пробурмотіла про добрість свого володаря, про свою вдячність і, накинувши на себе реміння, нахилилася підняти вантаж.

— Вдруге я хотів би народитись білою людиною, — сказав він і рушив униз стежкою, що збігала в тісне межигір'я.

Услід за ним ішли собаки і Лі Ван позад усіх, але думки її полинули далеко на схід, за Крижані гори, у той глухий закуток землі, де промайнуло все її дитинство. Вона згадала, що на неї всі дивилися завжди, як на чудну дитину, що мучиться якимись недугами. І правда, вона снила сни серед білого дня. Її лаяли, били за ті дивні примари, що вона бачила, доки не виросла і вони не зникли. Проте не зовсім. Правда, вони приходять до неї тепер тільки вві сні. Як часто в неї бувають кошмари, повні блідих, невиразних, безглуздих навіть, але бентежних образів! Розмова з Канімом схвилювала її і, спускаючись урвистими схилами вододілу, вона згадувала химерні видження своїх спів.

— Спочиньмо тут, — сказав Канім, коли вони пройшли півдороги до головної річки.

Він поклав свою ношу на прискалок, зняв ремінь з голови і сів на землю. Лі Ван сіла поруч. Коло них простяглись, важко дихаючи, собаки. Під ними дзюрчав холодний як лід гірський струмок, але він був брудний, неначе закаламучений землею.

— Чого він такий? — спитала Лі Ван.

— А це тому, що білі люди копаються там у землі. Ось послухай! — Він підніс руку догори, і вони почули стукіт рискалів та лопат, людські голоси. — Вони, ці білі люди, божеволіють за золотом і працюють без відпочинку, аби тільки знайти його. Що таке золото?.. Воно жовте і виходить із землі… воно в них має велику ціну, і ним вони платять за все.

Але погляд Лі Ван, блукаючи, натрапив на щось таке, що відвернуло її увагу від Каніма. Кільканадцять ярдів нижче стояла рублена хатина з глиняною покрівлею, що нависла над стінами. Вона була наполовину захована за купкою молодих ялин. Молода жінка здригнулась. Її химерні сни спливли і заворушились навколо неї.

— Каніме, — прошепотіла вона, завмираючи з жаху. — Каніме, що це таке?

— Житло білих людей, де вони їдять і сплять.

Вона уважно оглянула хатину, одним поглядом поцінувавши її, і вся затремтіла від незрозумілого почуття, що будив у неї вигляд цієї хатини.

— Мабуть, там дуже тепло в мороз, — сказала вона голосно, почуваючи, що на устах у неї ворушаться інші чудні звуки.

Щось примушувало її вимовити їх, але вона мовчала. Потім Канім сказав:

— Це зветься хатина.

Серце її заколотилося. Ці звуки! Ці самі звуки! Вона з жахом озирнулась. Як вона могла знати це дивне слово перше, ніж почула його? Що це може значити? І тоді вона — водночас злякано і радісно — уперше в житті переконалася, що в снах її багато реального й життєвого.

— Хатина! — повторювала вона сама до себе. — Хатина! Хатина!

Невиразний потік видив затоплював її, голова в неї пішла обертом, а серце тільки що не вискочить. Тіні, бліді обриси чогось, незрозуміло якось чіплялися одне за одне й вихором кружляли довкола. Дарма вона силкувалася зловити і втримати їх у своїй свідомості, інстинктом почуваючи, що в цьому вихорі видив спогадів розгадка всього. Коли б вона могла зловити і втримати їх — то все стало б ясне й зрозуміле.

О Каніме! О Пау-Ва-Кан! О привиди й тіні! Що це?

Вона повернулась до чоловіка і вся тремтіла, не маючи сили здобутись на слово і знемагаючи від напливу примар. Вона мало не зомліла і чула тільки дивно-чарівні ритмічні звуки, що долинали з хатини.

— А, скрипка! — поблажливо пояснив Канім.

Вона не слухала його. Її пойняв екстаз, і їй здавалося, що нарешті все стає зрозумілим. "Зараз! Ось зараз!" — думала вона. Сльози затуманили їй очі і стали бігти по щоках. Таємниця розкривалася, але в голові наморочилось. Коли б тільки не зомліти, коли б тільки... Усе навколо зігнулося, стиснулось, гори захитались на тлі неба. Вона схопилася з голосним криком: "Тату! Тату!"

Сонце загойдалося, її охопив морок, і вона враз повалилась лицем на каміння.

Канім, переконавшись, що вона не зламала собі шию від ваги свого клунка, щось полегшено пробубонів і приснув на неї водою з струмка. Лі Ван помалу прийшла до пам'яті і, задихаючись від плачу, сіла.

— Недобре, коли сонце пече просто в голову, — зауважив він.

— Авжеж недобре, — відповіла вона, — та й клунок дуже важкий.

— Ми рано спинимось на ніч, ти поспиш довше і наберешся сили, — сказав він лагідно. — Коли ми підемо зараз, швидше добудемось до ночівлі.

Лі Ван нічого не відповіла, слухняно встала і, хитаючись, пішла підіймати собак. Вона несвідомо йшла в ногу з чоловіком і, проминаючи хатину, боялася навіть дихнути. Звуки звідти вже не чулися, хоч двері були відчинені і з залізного димаря курився дим.

Там, де струмок повертав, вони спіткали чоловіка з білою шкірою й блакитними очима. І враз на мить Лі Ван побачила іншого чоловіка на снігу, але бачила це невиразно, бо була знесилена й стомлена від усього, що пережила. Вона зацікавлено подивилась на незнайомого чоловіка і разом з Канімом спинилася глянути на його роботу. Він промивав пісок у великій мисці, рівномірним рухом нахиляючи й повертаючи її. Коли вони дивились, він несподіваним рухом вихлюпнув воду, і на дні миски заблищала широка смужка золота.

— Дуже багатий цей струмок, — зауважив Канім, коли вони пішли далі. — Колись і я знайду собі такий струмок і стану великою людиною.

Людей і хатин вони зустрічали щораз більше, і незабаром вийшли туди, де струмок робить широку луку. Перед очима постала картина страшного спустошення. Земля була покопана і покопирсана, немов після боротьби титанів. Де не було навалених куп піску, там видніли гори землі й канави або глибокі ями, і грубий верхняк був знятий аж до самої породи. Струмок не біг звичайним своїм руслом; він був загачений, потім відведений вбік, далі здіймався у повітря по запоморочливо високих лотоках або стікав у ринви і звідти розливався по низьких місцях. З нього видобули геть усе, що тільки можна було. Горби стояли голі, дерева було вирубано, а схили покрито довгими дерев'яними жолобами та порито пробними шурфами. І скрізь, неначе якась

велетенська порода мурашок, снувала ціла армія людей — забрьоханих, запорошених, розпатланих. Вони плазували по своїх ямах, як ті блощиці, видиралися на лотоки, укривались потом над купами нарінку, не відходячи від них і на хвилину. Скрізь, куди не скинеш оком, до самого верху горбів, люди копали, рили і шматували лице землі.

Побачивши весь цей страшний розколот, Лі Ван аж злякалась.

— Вони чисто як глузду відбилися, ці люди, — сказала вона Канімові.

— Не диво! Золото, що вони копають, велика сила, — відповів він, — найбільша в світі.

Цілі години продиралися вони крізь цей хаос, породжений пожадливістю, Канім — увесь напружена увага, Лі Ван — квола й байдужа. Вона знала, що була на порозі розкриття тайни, і почувалася й тепер близькою до цього, але недавнє нервове напруження втомило її, і вона покірно чекала, коли станеться те, що мало статися. Що не крок усе нові й нові враження навалювалися на неї, і кожне з них збуджувало їй змучену уяву. У глибині її істоти бриніли відгуки на те, що діялося зовні, і оживали давно забуті, незнані навіть у снах, зв'язки. Вона це усвідомлювала, але якось байдужно, і хоч душа її збентежилась, та не було сили напружити розум, щоб усе зрозуміти до кінця. Вона втомлено пленталась услід за своїм володарем і була впевнена, що десь щось таки має статися.

Струмок, нарешті, визволився з божевільного рабства в людини і повертав у своє прадавнє русло, каламутний та брудний після роботи. Він ліниво звивався поміж луками й лісами і плив туди, де долина ширшала перед його гирлом. Тут золота не було, і люди тут не затримувались — принада була там, вище. Лі Ван спинилась, щоб підігнати дрючком Оло, коли раптом почула ніжний, срібний жіночий сміх.

Перед хатиною сиділа білолиця жінка, рум'яна, мов дитина, і весело реготала у відповідь на слова другої жінки, яка стояла на порозі. Та, що сиділа, струшувала велику кучму темного волосся, висушуючи його під теплим, привітним сонячним промінням.

З хвилину Лі Ван стояла, ніби прикипівши до місця. Тоді немов спалахнуло якесь сліпуче світло і щось розірвалося. Жінка, що сиділа перед хатиною, зникла, зникла й хатина, і високі сосни, і нерівна, ламана лінія неба, і Лі Ван побачила іншу жінку, у світлі іншого сонця. Вона теж розчісувала свої густі чорні коси й співала. Лі Ван чула слова пісні, розуміла їх і знову була дитиною. Вона була вражена цим видивом. У ньому були всі її бентежні сни, усі непевні образи й тіні, і все стало ясне, просте й зрозуміле. Картини забутого минулого тлумилися навколо неї, перед нею перебігали дивні краєвиди, дерева, квіти, люди; вона бачила й знала їх усіх.

— Коли ти була маленькою пташкою... — прошепотів Канім, впиваючись у неї гарячим поглядом.

— Коли я була маленькою пташкою... — відказала вопа так невиразно й тихо, що він ледь учув.

Вона нахилила голову, стягнуту ременем, і знову пішла за чоловіком. Але вона знала, що сказала неправду.

І таке було все це дивне, що все справжнє стало тепер несправжнім. Миля шляху, далі зупинка на березі струмка здавались їй ніби епізодом з якогось кошмару. Вона варила м'ясо, годувала собак, розв'язувала клунки, але все наче вві сні, і опам'яталась тільки тоді, коли Канім почав складати план дальшої подорожі.

— Клондайк впадає в Юкон, — сказав він. — Це величезна річка, більша за Макензі, яку ти знаєш. Ми підемо за водою до Форту Юкону. Взимку з собаками туди буде двадцять снів дороги. Звідти, так само за

водою, повернемо на захід, буде сто або й двісті снів, не знаю добре скільки, знаю лише, що це дуже далеко. Тоді вийдемо до моря. Ти зовсім не знаєш, що це таке, але я тобі поясню. Як острів лежить на озері, так уся земля лежить серед моря. Усі річки течуть у нього, і воно не має кінця-краю. Я бачив море в Гудзоновій затоці, а тепер подивлюсь на нього з Аляски. Ми з тобою, Лі Ван, попливемо через нього великим човном, а може, підемо понад берегом на південь, і так мине багато сотень снів. А далі ще невідомо, куди ми подамося, — я знаю лишень одне, що я Канім-Човен, далекий мандрівник по землі.

Вона сиділа і слухала, а серце стискав страх від думки про ті безмежні дикі пустелі, що їй доведеться переходити.

— Важкий буде шлях, — тільки того вона й сказала, покірно опустивши голову на коліна.

Раптом блискуча думка стрілила їй, і вона вся запалилась. Вона зійшла до струмка і змила з обличчя засохлу глину, а коли вода заспокоїлась, довго й уважно вдивлялась у своб лице, відбите водою. Сонце й негода позначились на нім, шкіра зашкарубла, засмагла і не була вже ніжна, як у дитини. Але думка все ж таки чудова! І, вся радісно схвильована, Лі Ван залізла під хутряну ковдру й лягла поруч з чоловіком.

Вона не спала і дивилась на синяву неба, чекаючи, коли Канім засне першим міцним сном. Коли він нарешті заснув, вона тихенько й обережно вилізла з-під ковдри, підтикала її під чоловіка і встала. Тільки вона ступила крок, Ваш сердито загарчав. Вона пошепки вгамувала його й озирнулась на Каніма. Він голосно хропів. Лі Ван повернулась і, безгучно ступаючи, швидко пішла назад стежкою, якою вони прийшли.

Місіс Евелін Ван-Вік лагодилася спати. Їй надокучили обов'язки, які накладало на неї суспільство, набридло багатство, її щасливий стан удови, і вона поїхала на Північ та стала господарювати в затишній

хатині край копалень. Тут, за допомогою і в товаристві своєї приятельки Міртл Гідінгс, вона гралась у життя, близьке до природи, і ревно намагалася витворити з себе первісну жінку.

Їй хотілося втекти від культури й вишуканості багатьох поколінь і поновити загублений її предками зв'язок із землею. Вона силкувалася думати так, як, за її щирим переконанням, мали думати люди кам'яної доби; і оце зараз, зачісуючи на ніч волосся, вона тішила собі уяву картинами палеолітичного залицяння. Тут були й печери, і розтрощені кістки мозку, і дикі хижаки, і оброслі густою шерстю мамути, і бійки грубими кремневнми ножами. Це було чарівно! І в ту мить, коли Евелін Ван-Вік уже бігла крізь темні лісові хащі, утікаючи від занадто палкого низьколобого залицяльника, завинутого в шкури, двері раптом без попередження відчинились, і ввійшла закутана в шкури жінка, дика й первісна.

— О боже!

Одним стрибком, якому позаздрила б і печерна жінка, міс Гідінгс опинилась у безпечному місці — за столом. Але місіс Ван-Вік не відступила. Бачивши, що несподівана гостя дуже схвильована, вона хутко зирнула позад себе, аби переконатись, чи вільна дорога до ліжка, де під подушкою лежав великий кольт.

— Привіт тобі, о жінко з надзвичайним волоссям, — сказала Лі Ван.

Але вона сказала це своєю мовою, якою розмовляють тільки в маленькому закутку землі, і жінки не зрозуміли її.

— Покликати на допомогу? — спитала тремтячим голосом міс Гідінгс.

— Бідолашне створіння ніякої шкоди не заподіє, я гадаю, — відповіла місіс Ван-Вік. — Подивись-но тільки на її вбрання, обдерте, обдрипане!

Це — щось унікальне. Я куплю його для своєї колекції. Подай мені, будь ласка, мою торбинку, Міртл, і приготуй вагу.

Лі Ван стежила за рухом її губ, але слів не збагнула і тепер уперше з подивом подумала про те, що їм не спосіб порозумітися. У нестямі від своєї німоти, вона широко змахнула руками і крикнула:

— О жінко, ти ж моя сестра!

Сльози текли їй по щоках, вона вся поривалась до цих жінок, голос її зривався від туги, яку вона не могла передати словами. Але міс Гідінгс тремтіла, і навіть місіс Ван-Вік була збентежена.

— Я хочу жити так, як ви живете, ваші звичаї хай будуть моїми звичаями, хай буде у нас один звичай. Мій чоловік Канім-Човен. Він великий і чудний, і я боюся його. Його шлях проліг через цілий світ, і нема йому краю, а я так стомилась. Моя мати була схожа на тебе. У неї були такі самі коси і такі самі очі. І тоді мені було добре жити, і сонце гріло мене.

Вона покірно стала на коліна і припала головою до ніг місіс Ван-Вік. Але місіс Ван-Вік, перелякана її запальністю, відскочила назад.

Лі Ван підвелась, задихана, марно силкуючись спромогтися на слово. Її німі уста, не могли зрозуміло сказати, як гостро вона усвідомила те, що вона одного роду з цими жінками.

— Продавати? Ти продавати? — спитала місіс Ван-Вік тією каліченою мовою, до якої в таких випадках вдаються панівні народи.

Вона доторкнулась до подертих шкур, які були на Лі Ван, щоб пояснити їй свій намір і, насипавши на вагу на кількасот доларів золота, мішала й спокусливо цідила крізь пальці блискучий пісок. Але Лі Ван бачила тільки пальці, молочно-білі, гнучкі, тонкі, з гарними, рожевими,

як самоцвіти, нігтями. Вона поклала поруч свою мозолясту й загрубілу від роботи руку і заплакала.

Але місіс Ван-Вік нічого не розуміла.

— Це золото! — хотіла вона потішити її. — Добре золото! Ти продавати? Ти міняти? — Вона знову поклала руку на шкури, що були на Лі Ван. — Скільки? Продавати? Скільки? — наполягала вона і гладила рукою проти шерсті, аби переконатись, що шви позшивані нитками з сухих жил.

Та Лі Ван була як глуха, слова місіс Ван-Вік були для неї тільки звуки й не мали ніякого змісту. Її пойняв розпач. Як вона пояснить цим жінкам, що вона одного з ними роду? Вона знала, що це так, що вони сестри по крові серед усіх чоловіків і серед усіх жінок, що належать чоловікам. Очі її гарячково блукали по кімнаті, спиняючись на порозвішуваних м'яких завісках, на жіночих сукнях, на овальному дзеркалі і на гарненькому туалетному приладді, що лежало перед ним. Усі ці речі не давали їй спокою, бо вона раніше бачила такі самі, і коли дивилась на них тепер, то губи складались для слів, що поривалися з грудей. І раптом в її голові промайнула думка, і вона підбадьорилась. Треба бути спокійною. Вона мусить тримати себе в руках, тепер не можна дозволити ніяких непорозумінь, а то… І, вся здригаючись від ледь стримуваних ридань, вона оволоділа собою.

Лі Ван поклала руку на стіл.

— Стіл, — виразно і ясно сказала вона, — Стіл, — повторила ще раз.

Вона глянула на місіс Ван-Вік, і та кивнула головою. Лі-Ван тріумфувала, але силою волі стримувала себе.

— Грубка, — сказала вона далі. — Грубка.

На кожне ствердження місіс Ван-Вік збуджувалась Лі Ван усе більше. Деякі забуті слова поволі відновлювались у пам'яті, а деякі дуже швидко, і залежно від цього вона або затримувалась і запиналась, або з якоюсь гарячковою хапливістю ходила по кімнаті, називаючи одну по одній різні речі. Нарешті вона спинилася, випроставшись, закинула голову назад і з тріумфом чекала.

— Кішка! — засміялась місіс Ван-Вік і повільно й виразно, як у дитячому садку, розтягла по складах: — Я бачу — кіш-ка зло-ви-ла миш-ку.

Лі Ван поважно кивнула головою. Тепер вони починають її розуміти, ці жінки. Від цієї думки темний рум'янець заграв на її бронзових щоках. Вона усміхнулась і енергійно закивала головою.

Місіс Ван-Вік обернулась до своєї приятельки:

— У якійсь місіонерській школі дістала поверхову освіту і прийшла похвалитись.

— Напевне, — усміхнулась міс Гідінгс. — От дурне дівча, через її хвальковитість ми не можемо вчасно лягти спати.

— Так, а проте мені потрібна її куртка. Якщо вона стара, то чудової роботи — це розкішний зразок. — Вона повернулась до своєї гості: — Ти мінятися, га? Ти? Поміняєшся? Скільки? Слухай, скільки?

— Може, вона б хотіла помінятись на сукно або на що інше, — висловила гадку міс Гідінгс.

Місіс Ван-Вік підійшла ближче до Лі Ван і на мигах силкувалась пояснити, що хоче поміняти своє вбрання на її куртку. Щоб прискорити діло, вона взяла Лі Ван за руку і, притиснувши її до мережив і стрічок на своїх пишних грудях, стала водити пальцями Лі Ван по матерії, щоб та

відчула, яка вона ніжна. Коштовний метелик, що правив за застіжку, враз розстебнувся і розкрив білі, пружисті перса, що ніколи не знали дотику дитячих уст.

Місіс Ван-Вік спокійно застебнулась, але Лі Ван голосно скрикнула і, хапливо розірвавши свою шкіряну куртку, розкрила й свої груди, такі ж самі білі й пружисті, як і в місіс Евелін Ван-Вік. Лі Ван бурмотіла неврозумливо і швидко показувала щось на мигах, силкуючись переконати цих жінок, що вона одного з ними роду.

— Мішана кров, — пояснила місіс Ван-Вік. — Я це одразу подумала, коли побачила її волосся.

Міс Гідінгс зробила бридливий рух.

— Пишається білою шкірою свого батька! Яке свинство!.. Дай їй що-небудь, Евелін, і випровадь з хати.

Друга жінка зітхнула.

— Нещасне створіння! Мені хотілося б чим-небудь допомогти їй.

Надворі під чиєюсь важкою ходою зарипів нарінок, двері широко розчинились, і ввійшов Канім. Міс Гідінгс вирішила, що це прийшла її смерть, і заверещала, але місіс Ван-Вік зустріла прибульця спокійно.

— Чого вам треба? — спитала вона.

— Як ся маєте? — ввічливо привітався він і, показуючи на Лі Ван, додав: — Це моя жінка.

Він простяг руку до Лі Ван, але та відвела її.

— Скажи, Каніме, скажи їм, що я…

— Дочка Пау-Ва-Кан. Хіба це щось важить для них? Я краще скажу їм, що ти погана дружина, що ти здатна покинути ложе свого чоловіка, коли важкий сон склепить йому очі.

Він знову простяг руку, але вона кинулась до місіс Ван-Вік і з благанням намагалась припасти їй до колін. Місіс Ван-Вік відступила і поглядом дозволила Канімові взяти Лі Ван. Він схопив жінку за плечі і поставив її на ноги. Вона в божевільному розпачі видиралась від нього. Він засапався, але не випускав її і проволік так до половини кімнати.

— Пусти мене, Каніме, — ридала вона.

Він скрутив їй руку, і вона перестала чинити опір.

— Спогади маленької пташки занадто сильні і завдають багато клопоту… — почав Канім.

— Я знаю! Я знаю! — не дала вона йому докінчити. — Я бачу чоловіка в снігу так виразно, як ніколи раніше! Він повзе руками й ногами, а я — маленька дівчинка і сиджу у нього на спині. Це було ще до Пау-Ва-Кан і до того часу, коли я стала жити в маленькому закутку землі.

— Ти знаєш, — сказав він, штовхаючи її до дверей, — проте ти підеш зі мною берегом Юкону і все забудеш.

— Я ніколи не забуду! Доки моя шкіра біла — я пам'ятатиму! — Вона одчайдушно схопилась за одвірок і востаннє з благанням обернулась до місіс Евелін Ван-Вік.

— Тоді я примушу тебе забути, я, Канім-Човен!

І, це мовивши, він відірвав пальці Лі Ван від дверей і потяг її за собою на стежку.

СПІЛКА СТАРИХ ЛЮДЕЙ

У Казармах судили чоловіка за тяжкі злочини. Це був старий індіянин з річки Білої Риби, що впадає в Юкон нижче озера Ле-Барж. Його справа збурила всю людність не в самому тільки Доусоні, але й на тисячі миль вгору й униз по Юкону. Грабіжники на морі й на суходолі, англосакси мали звичай запроваджувати серед упокорених народів свої закони, і часто дуже суворі. Проте цим разом здавалось, що закон занадто м'який і не відповідає злочинам Імбера. Здавалось, що годі й кару знайти, яка б урівноважила ці злочини. Присуд був ясний наперед, і хоч це найжорстокіша кара, проте вона була легша за злочини, бо Імбер міг заплатити лише одним своїм життям, а сам він занапастив цілі десятки життів.

Власне, на його руках було стільки крові, що несила було й полічити всіх убивств, які він заподіяв. Люди намагались, сидячи де на привалі з люлькою в зубах або гріючись коло грубки, хоч приблизно підрахувати усіх, хто загинув від його рук. Він убивав і по одному, і по двох, і навіть цілими гуртами… І всі ці нещасні — були білі, самі тільки білі. Ці безглузді й безцільні вбивства залишались загадкою для кінної поліції і тоді, коли владу тут посідали поліційні офіцери, і тоді, коли почали розробляти річки і з домініону приїхав губернатор, щоб примусити країну платити за своє багатство.

А найзагадковіше було те, що Імбер сам прийшов у Доусон і доброхіть віддався властям. Пізньої весни, коли Юкон клекотів і вирував у своїх крижаних кайданах, старий індіянин звернув із стежки, що йшла через лід, і насилу видерся на берег. Тут він спинився і, кліпаючи очима, подивився на головну вулицю. Повз нього проходили люди і помічали, що він дуже кволий і ледве ногами переступає. Недалечко лежали колоди на хату. Індіянин, хитаючись, доволікся до них і сів. Він просидів там цілий день, дивлячись просто перед себе на безупинний людський

потік. Багато хто зацікавлено обертався і здибав його пильний погляд, а в декого вихоплювались і голосні зауваження на адресу старого сиваша з таким чудним виразом на обличчі. Потім знайшлася сила людей, що згадували, як їх вразила його незвичайна постать, і до самої смерті вони похвалялись, що так швидко завважили цю незвичайність.

Але справжнім героєм дня виявився Дікенсен, Маленький Дікенсен. Він приїхав у цей край з великими мріями і з повними кишенями грошей. Проте разом з грішми розвіялись і мрії, і, щоб заробити на дорогу назад до Штатів, він став за рахівника в маклерську контору "Голбрук і Мейсон". Потойбіч вулиці, саме напроти цієї контори, і лежали ті колоди, що на них сидів Імбер. Дікенсен побачив його через вікно, коли йшов снідати. Повернувшись після сніданку в контору, він знов подивився у вікно: старий сиваш, як і перше, сидів на купі дерева.

Дікенсен раз по раз позирав у вікно і потім також усе своє життя дуже пишався власною проникливістю. Він був романтичний хлопець, і старий поганин там на колодах вдавався йому наче втіленням племені сивашів, яке незворушно споглядає навалу англосаксів на рідну землю.

Минали години по годинах, а Імбер усе сидів, не міняючи пози, не поворухнувши жодним м'язом. Дікенсен згадав випадок з чоловіком, який сидів на санках посеред головної вулиці, де ввесь час сновигали люди. Усі думали, що він спочиває, але згодом, коли до нього доторкнулись, виявилось, що він уже замерз і захолов, і це серед найлюднішої вулиці в місті. Тіло, щоб розігнути, — інакше його не можна було покласти в труну, — довелось волокти до вогню, аби воно відтануло. Дікенсен аж здригнувся на ці спогади.

Пізніше Дікенсен вийшов на вулицю викурити сигару й трохи прогулятись. За яку хвилину на вулиці з'явилась Емілі Тревіс. Це була вродлива, з вишуканими манерами, чарівна дівчина, що вбиралась і в Лондоні, і на Клондайку, як і личить дочці гірничого інженера-мільйонера. Маленький Дікенсен поклав сигару на підвіконня так, щоб потім взяти її знову, і підняв капелюха.

Вони розмовляли хвилин, може, з десять, коли це Емілі Тревіс, глянувши через його плече, злякано скрикнула.

Озирнувшись, Дікенсен мимохіть і собі здригнувся. Імбер перейшов вулицю і став біля них, немов якась похмура тінь, вп'явшись голодними очима в дівчину.

— Чого тобі треба? — хоробро спитав Дікенсен тремтячим голосом.

Імбер щось пробубонів і підійшов впритул до Емілі Тревіс. Він уважно й пильно оглянув її всю, з голови до п'ят. Найбільше його зацікавило її шовковисте каштанове волосся і рум'янець на щоках, вкритих ніяшим пухом, як крильця метелика. Він обійшов навколо неї і оглянув її так, немов перед ним був який кінь або човен. Випадково її рожеве вушко опинилось між його поглядом і променем призахідного сонця і, спаленівши, стало зовсім прозоре. Він спинивсь і довго дивився на нього. Потім уважно приглянувся її голубим очам, знову щось пробубонів, поклав долоню на руку дівчині трохи нижче плеча, а другою своєю рукою зігнув її в лікті. На лиці йому відбився подив і огида, і з презирливим бурчанням він випустив її руку. Вимовивши кілька горлових звуків, він став до дівчини спиною і звернувся до Дікенсена.

Дікенсен його не зрозумів, і Емілі Тревіс засміялась. Імбер похмуро повертався то до Дікенсена, то до дівчини, та вони обоє тільки головами хитали. Він уже хотів був іти собі, коли дівчина раптом скрикнула:

— О, Джіммі, ходіть сюди!

Джіммі перейшов вулицю. Це був високий, дебелий індіянин, одягнений за модою білих людей, із сомбреро на голові, як у королів Ельдорадо. Він заговорив з Імбером, запинаючись і наче давлячись кожним звуком. Джіммі був з племені сітків і погано знав говірки тих індіян, що жили в глибині країни.

— Він Біла Риба плем'я, — пояснив він каліченою англійською мовою, звертаючись до Емілі Тревіс. — Я розумій його не дуже добре. Він хоче бачити головний білий начальник.

— Губернатора, — підказав Дікенсен.

Джіммі ще поговорив з чоловіком із плем'я Білої Риби, і обличчя його споважніло: знати було, що він дуже збентежений.

— Я гадай, йому треба капітан Александер, — пояснив Джіммі. — Він каже, що вбив білий чоловік, білий жінка, білий хлопчик, що він убив багато білий чоловік. Він хоче вмирати.

— Мабуть, божевільний, — зауважив Дікенсен.

— Як ви сказали? — спитав Джіммі.

Дікенсен показав пальцем на голову й покрутив ним.

— Може, може! — відповів Джіммі і повернувся до Імбера, що весь час вимагав найголовнішого серед усіх білих людей.

До них підійшов полісмен з кінної поліції (у Клондайку вона була спішена). Йому передали Імберове бажання. Полісмен був плечистий, кремезний юнак з сильними стрункими ногами, зростом на півголови вищий навіть за Імбера. У нього були сірі очі з холодним, рішучим виразом, і тримався він з тою свідомістю своєї сили, що переходить у спадковість і виховується традицією. Те, що полісмен був надзвичайно молодий, майже хлопчисько, і його ніжні щоки могли б зашарітись так само легко, як у молодої дівчини, ще більш підкреслювало його мужність.

Імбер тепер дивився на полісмена. Вогник спалахнув у старого в очах, коли він глянув на шрам від шаблі на лиці в полісмена. Своєю

висхлою рукою він доторкнувся юнакові до стегна і погладив його м'язи, що випинались на нозі. Він постукав пальцями йому по грудях, помацав і притиснув м'язи, що вкривали, ніби панциром, плечі полісменові. До їхнього гурту пристали цікаві перехожі — дужі золотошукачі, горяни, пограничани, — усе діти довгоногої і плечистої раси. Імбер перебігав очима з одного на іншого і потім щось голосно сказав мовою племені Білої Риби.

— Що він каже? — спитав Дікенсен.

— Він каже, що всі, як один, як цей полісмен, — переклав Джіммі.

Маленькому Дікенсенові — він же був низький на зріст — неприємно стало, що він спитав про це при міс Тревіс. Полісмен пожалів його і поспішив затерти ніякову паузу.

— Я гадаю, — сказав він, — що, може, щось і є в його словах. Краще я заведу його до капітана, хай він розпитає. Скажи йому, Джіммі, щоб він ішов за мною.

Джіммі знову став дивитися, а Імбер у відповідь щось пробурчав задоволено.

— Спитайте його, Джіммі, — втрутилась Емілі Тревіс, — чого йому треба було, коли він брав мене за руку? І що він тоді сказав?

Джіммі переклав запитання і дістав відповідь.

Він каже, ви не злякались, — пояснив Джіммі.

Емілі Тревіс була задоволена.

— Він каже, що ви не скукум, не дужа, а тендітна, як маленька дитина. Він може свої руки розірвати вас на маленькі шматки. Йому смішно і дивно, як ви можете бути матір'ю таких великих і дужих людей, як цей-о полісмен.

Емілі, не змигнувши, стояла, не спускаючи очей, але щоки їй зашарілись. Маленький Дікенсен зніяковіло почервонів. Полісменове обличчя теж геть усе загорілося.

— Ходімо, — гостро кинув він індіянинові, пробиваючи плечем шлях в юрбі.

Оце так Імбер знайшов дорогу до Казарми, і там своєю волею признався у всьому і звідти вже ніколи не вийшов.

Імбер виглядав дуже втомлено. Він був старий і не мав жодної надії, і це було написано йому на обличчі. Його плечі понуро обвисли, а очі пригасли. Цупке волосся на голові мусило б уже бути біле, але сонце й негоди так спалили його, що пасма ці стали безколірні і безживні. Він був зовсім байдужий до того, що діялось навколо нього. Зала суду була повнісінька шукачів золота й мисливців, і зловісні нотки, що покривали часом гомін притишених голосів, долинали Імберові до слуху, як глухий гомін моря доходить до глибоких печер.

Він сидів коло вікна і вряди-годи байдуже поглядав на безрадісну картину надворі. Небо обложили сірі хмари, мрячив дрібненький дощик. На Юконі саме стояла повінь. Крига вже пройшла, і річка затопила місто. По головній вулиці човнами туди й сюди плавали люди, які ніколи не знали спокою.

Іноді він бачив, як човни — то один, то другий — звертали з головної вулиці на майдан перед Казармами, місце для парадів. Вони зникали під вікнами, і Імбер чув, як люди прив'язували човни до стіни, потім влазили вікном у дім. Вода хлюпотіла у них під ногами, коли вони брели через

нижню кімнату. Потім вони піднімалися сходами і з'являлись у дверях суду — з непокритою головою, у важких морських чоботях, що з них стікала вода, — і приєднувались до юрби в залі.

Всі похмуро втуплювалися в Імбера, наперед смакуючи ту кару, до якої його буде присуджено. Імбер дивився на них і роздумував про їхній спосіб життя, про їхній закон, що ніколи не спить і діє безперервно — і за добрих, і за лихих часів, і в голод, і в повідь, незважаючи на біду, жах і смерть, закон, що, як йому здавалось, не спиняючись, діятиме аж до останніх часів.

Чоловік різко постукав по столі, і розмови вщухли. Настала тиша. Імбер поглянув на чоловіка. Неначебто він був начальник, проте Імбер інстинктом угадував, що інший чоловік, отой з широким чолом, який сидить далі коло столу, — отой був начальник над усіма і над тим, хто стукав. Ще один чоловік підвівся з-за того самого столу. В руках у нього було багато тоненьких аркушів паперу. Він став голосно читати їх. Починаючи кожен аркуш, він відкашлювався, кінчаючи — слинив собі пальці. Імбер, звісно, не розумів того, що той читав, але інші розуміли, і він бачив, що вони були сердиті. Іноді вони були дуже сердиті, а один так оскаженів, що став сипати на Імбера прокльони, короткі й люті, аж доки чоловік за столом постукав і примусив його замовкнути.

Чоловік читав страшенно довго. Його нудно монотонний голос навіяв на Імбера сон, і він задрімав. Коли чоловік скінчив читати, хтось звернувся до Імбера мовою плем'я Білої Риби. Він прочнувся і не здивувався анітрошки, побачивши перед собою сина своєї сестри, молодого хлопця, що багато років тому пішов від них і оселився серед білих.

— Ти не пам'ятаєш мене? — спитав його небіж замість привітання.

— Пам'ятаю, — відповів Імбер. — Ти Гаукан, що пішов від нас. Твоя мати померла.

— Вона була стара, — сказав Гаукан.

Але Імбер уже не чув, і Гаукан поклав йому руку на плече, щоб розбудити його.

— Я буду тобі переказувати, що читав той чоловік. Це історія всіх твоїх злочинів, про які ти, о дурню, розповів капітанові Александеру. Ти слухай і скажи, чи правдиво все записано, чи ні. Такий наказ.

Гаукан, пішовши від своїх, потрапив до місіонерів, і вони навчили його читати й писати. Зараз він тримав у руках ті самі тоненькі аркуші, які голосно читав чоловік за столом і які списав був клерк зі слів самого Імбера, коли він за допомогою Джіммі вперше давав своє зізнання капітанові Александеру. Гаукан почав читати. Імбер деякий час слухав. Потім на лиці його з'явився подив, і він раптом втрутився:

— Це мої слова, Гаукаие. Але вони виходять з твоїх уст, хоч твої вуха не чули їх.

Гаукан задоволено посміхнувся. Волосся йому розчесане було з проділом.

— Це все тут, на папері, о Імбере. Мої вуха ніколи, звісно, не чули цього. Це все з паперу йде через очі мені в голову, а мої губи передають їх тобі. Так воно і йде.

— Так і йде? Усе, виходить, на папері? — Голос Імберів з жаху перемінився на шепіт. Він помацав аркуші пальцями і пильно подивився на списані там літери. — Це велике чаклунство, Гаукане! Ти робиш справжнє чудо!

— Це пусте, це пусте, — зневажливо й гордовито відповів юнак і прочитав навмання з документа: "Того року, перше ніж скресла річка,

прийшов старий чоловік і маленький хлопчик, кривий на одну ногу. Їх я також забив. Старий дуже кричав..."

— Цьому правда, — перебив його Імбер, задихаючись, — він дуже кричав і довго не хотів умирати. Але звідки ти про це знаєш, Гаукане? Може, тобі сказав головний білий начальник? Мене ніхто не бачив, і я сказав йому одному.

Гаукан нетерпляче похитав головою.

— Хіба ж я не пояснював тобі, о дурню, що все це тут, на папері?

Імбер знову пильно подивився на списані чорнилом аркуші.

— Отак мисливець дивиться на сніг і каже: тут учора тільки пройшов кролик; тут під кущем він стояв і наслухався, а потім щось почув і кинувся навтіки; тут він повернув на свій старий слід; тут подався бігти, широко стрибаючи; тут ще хуткіш і ще ширшими стрибками за ним погнала рись; тут, де кігті глибоко вгрузли в сніг, вона скочила дуже великим стрибком; тут ударила кролика й покотилася з ним у сніг; тут далі йдуть сліди самої тільки рисі, слідів кролика немає. Отак, як мисливець дивиться на знаки на снігу і каже, що було тут, а що — там, — так і ти дивишся на папір і кажеш, що ось тут це, а там те і що все це вчинив старий Імбер.

— Точнісінько так, — відповів Гаукан. — А тепер слухай і потримай свого баб'ячого язика за зубами, доки тобі скажуть говорити.

Гаукан довго читав йому його сповідь. Імбер мовчав і думав. А коли Гаукан скінчив, він сказав:

— Усе це мої слова, усі вони правдиві, але я старію, Гаукане, і багато того, що я забув, згадується мені тепер. Треба, щоб начальник знав усе. Насамперед був чоловік, що прийшов з-за Крижаних гір. З ним були

хитрі пастки з заліза, щоб ловити бобрів на річці Білої Риби. Я вбив його. Було потім троє людей. Вони шукали золота на Білій Рибі. Це було давно. Їх я також убив і кинув росомахам. І ще коло П'ятьох Пальців я забив чоловіка — він плив на плоту, у нього було багато м'яса...

Деколи Імбер замовкав, силкуючись краще пригадати; Гаукан тим часом перекладав його слова, а клерк записував їх. Зала мляво слухала ці маленькі трагедії, доки Імбер не згадав про рудого зизоокого чоловіка, що він забив стрілою з дуже далекої відстані.

— Чорт! — скрикнув один з перших рядів. У голосі його чувся гнів і біль. Він теж був рудий... — Чорт! — повторив він. — Та це ж був мій брат, Біл!

І поки тривав суд, через певні проміжки часу в залі чути було його люте: "Чорт!" І ані товариші, ані той, що за столом, не могли примусити рудого замовкнути.

Голова Імберова знову схилилась, очі потьмарились, немов яка заслона відгородила їх від цього світу. Він поринув у свої роздуми і розважав, як тільки може старість розважати над даремними пориваннями молодості.

Потім Гаукан знову розбудив його, сказавши:

— Встань, о Імбере, тобі велять, щоб ти сам сказав, навіщо ти вчинив стільки злочинів, убив стількох людей, а тоді сам прийшов сюди шукати закону?

Імбер насилу підвівся, хитаючись від кволості. Він заговорив тихим, трохи тремтячим голосом, та Гаукан перепинив його.

— Цей старий — божевільний, — сказав він англійською мовою, звертаючись до чоловіка з широким чолом, — він дурниці верзе. Його слова — немов дитячий белькіт.

— Ми хочемо чути його слова, що немов дитячий белькіт, — відказав чоловік з широким чолом, — ми хочемо чути їх геть усі до останнього. Зрозумів?

Гаукан розумів. Імбер блиснув очима: він здогадався, про що розмовляв син його сестри з начальником білих людей.

І тоді він почав свою сповідь, справжній епос темношкірого патріота. Цей епос варто було б вилити з бронзи для науки ще не народженим поколінням. Зала дивно принишкла, а суддя з широким чолом, підперши голову рукою, слухав ніби саму душу індіянина, душу всієї його раси. Чути було тільки глухий низький Імберів голос, що ритмічно чергувався з проразливим голосом перекладача, та ще коли-не-коли, неначе церковний дзвін, лунало здивоване й тужливе: "Чорт!" з уст того рудого.

— Я — Імбер. З плем'я Білої Риби, — почав перекладати Гаукан. У ньому враз прокинулась його природна дикість, а полиск культурності й цивілізації зник з першими звуками і ритмом Імберового оповідання. — Мій батько був Отсбаок, дужий вояк. Коли я був маленький хлопець, наш край огрівало сонце, і радість жила в наших серцях. Люди не були ласі на чужі й невідомі речі і не дослухалися до чужих голосів. Як жили їхні батьки, так і вони жили. Дівчата приязно поглядали на юнаків, а юнаки задоволено дивились на них. Немовлята лежали в матерів коло грудей, а жінки мали широкі крижі і множили наше плем'я. Тоді чоловіки були справді чоловіки: і в мир, і в достаток, і в голод, і в війну — вони були справжні чоловіки.

За тих часів у воді було більше риби, а в лісах — більше дичини. Наші собаки були як вовки, їх гріла густа шерсть, і вони добре витримували морози й бурі. Як було нашим собакам, так було й нам, — ми так само

добре витримували морози й бурі. Коли пеллі приходили до нас, ми вбивали їх, а вони вбивали нас. Бо ми були — чоловіки, ми — плем'я Білої Риби. Наші батьки й батьки наших батьків воювали з пеллі і встановили межі наших земель.

Кажу-бо, як нашим собакам було, так і нам. Аж ось одного дня прийшов до нас перший білий чоловік. Він приволікся до нас по снігу і повз на всіх чотирьох. Шкіра в нього була міцно напнута, а з-під неї стирчали кістки. Ще ніколи не було в нас такого чоловіка, і ми дивувалися, з якого він міг бути плем'я і з якої сторони. Він був кволий, дуже кволий, як маленька дитина. Отож ми дали йому місце коло вогнища, теплі шкури, щоб було на чому лежати, і нагодували його, як годують маленьких дітей.

З ним був собака, такий завбільшки, як троє наших, і той був теж кволий. Шерсть у нього була коротка і мало гріла, а хвіст відмерз, і кінчик відпав. Ми й його, цього чужого собаку, також нагодували й поклали коло вогнища і відганяли наших собак, бо вони б загризли його.

Оленина й сушена риба допомогли, і чоловік та собака набиралися сили, погладшали й духом ожили. Чоловік став вигукувати різні слова, сміявся і з старих і з молодих і зухвало поглядав на дівчат. Собака почав гризтися з нашими собаками і, дарма що був виніжений і з короткою шерстю, проте, загриз трьох наших собак в один день.

Коли ми спитали цього чоловіка, з якого він плем'я, він сказав: "У мене багато братів", — і засміявся недобрим сміхом. А коли він зовсім подужчав, то пішов од нас, а з ним пішла й Нода, дочка нашого ватага. Незабаром після цього одна наша сука ощенилась — і ніколи ще в нас не було таких цуценят, головатих, короткошерстих, з грубими щелепами і таких безпорадних. Я добре пам'ятаю свого батька, Отсбаока, дужого чоловіка. Його лице потемніло з гніву, коли він побачив безпорадність цих цуценят. Він узяв каменюку — раз... раз — і цуценят не стало. А за два літа повернулась до нас Нода з маленьким хлопчиком на руках.

Це був початок. Тоді прибув другий білий чоловік з короткошерстими собаками. Їх він залишив у нас, а собі виміняв у брата моєї матері Ку-Со-Ті шість наших найдужчих собак на дивного револьвера, що стріляв шість разів підряд і дуже-дуже швидко. Ку-Со-Ті дуже вихвалявся цим револьвером і сміявся з наших луків і стріл, узиваючи їх "бабською зброєю". З револьвером у руці він пішов проти лисого ведмедя. Тепер ми знаємо, що не годиться полювати на ведмедя з револьвером, а тоді звідки ми могли знати? І як це міг знати Ку-Со-Ті? Він сміливо пішов проти ведмедя й вистрілив з револьвера шість разів. Лисий тільки забурчав і розчавив йому груди, наче яйце, а з голови його потік мозок, як мед із стільника. Ку-Со-Ті був умілий мисливець, і нікого не лишилось, хто приносив би м'ясо його жінці й дітям. Нам усім було дуже тяжко, і ми сказали: "Те, що добре для білих людей, для нас погано". І цьому була правда. Білих людей багато, і вони гладкі, а нас через них стало мало, і ми схудли.

Прийшов і третій білий чоловік з великою силою різних чудесних речей і всяких харчів. Він виміняв у нас двадцять найкращих собак і подарунками та обіцянками звабив і забрав із собою в далеку невідому путь десятеро наших молодих мисливців. Казали потім, що вони загинули в снігах Крижаних гір, де ніколи ще не бувала людина, а може, й у Горах Мовчання — за краєм землі. Але хоч як там не було, а тільки плем'я Білої Риби ніколи більше не бачило ні тих молодих мисливців, ні тих собак.

І що не рік, то приходили все нові й нові білі люди, приносили подарунки і забирали з собою наших хлопців. Часом вони повертались і оповідали дивні речі про небезпеки та про важку працю в тих краях, що за землею пеллі, а часом і зовсім не повертались, і ми сказали: якщо вони не бояться за життя, ці білі люди, то це тому, що в них багато життів. А нас, людей плем'я Білої Риби, мало, і наші молоді хлопці не повинні більше йти від нас. Проте вони йшли. Ішли й дівчата. Ми були дуже розгнівані.

Правда, ми їли борошно, солону свинину, а також пили чай, що нам дуже сподобався, тільки, коли ми не мали чаю, нам було дуже кепсько, ми ставали скупі на слова і швидкі на гнів. Так поступово ми почали жадати тих речей, які нам привозили на обмін білі люди. Обмін! Обмін! Увесь час самий тільки обмін! Одної зими ми продали наше м'ясо за годинники й дзигарі, що не хотіли йти, за терпуги, що були стерті, і за нічого не варті револьвери без набоїв. І тоді прийшов голод, у нас не було м'яса, і сорок чоловік померло, не дочекавшись весни.

"Ми тепер стали виснажені, — казали ми, — і плем'я пеллі нападе на нас і захопить нашу землю". Але як було з нами, так було і з ними. Вони були такі самі виснажені й не могли йти проти нас.

Мій батько, Отсбаок, дужий вояк, був тепер старий і вельми мудрий. От він і сказав ватагові: "Дивись! Наші собаки нічого не варті. У них немає густої шерсті, немає сили. Вони бояться морозу й дохнуть від роботи. Ходімо в селище і перебиймо їх. Лишімо тільки сук вовчої породи. На ніч відв'яжемо їх, щоб вони могли спаруватися з дикими лісовими вовками, і у нас знову буде порода дужих собак з теплою шерстю".

Батькової поради послухались, і ми, плем'я Білої Риби, уславились своїми собаками, найкращими в цілому краї, але тільки собаками — не людьми. Кращі з наших молодих хлопців та дівчат покинули нас і пішли з білими людьми в далекі місця. Дівчата часом вертались до нас старі й знесилені, як Нода, а часом і зовсім не вертались. Молоді хлопці, коли й приходили знову посидіти біля нашого вогнища, то в них були вже погані звичаї, погані слова, вони пили якесь погане питво, днями й ночами гуляли в карти. На серці у них завжди було неспокійно, і на перший поклик білих вони знову йшли від нас не знати куди.

У них не було ні послуху, ні поваги, вони знущалися з давніх звичаїв, глузували у вічі з ватагів і шаманів.

Кажу-бо, стали ми кволим народом, ми — плем'я Білої Риби. Ми віддали наші теплі хутра й шкури за тютюн, за віскі, за тонкі бавовняні тканини, в яких ми тремтіли з холоду. До нас прийшла хворість, і чоловіки й жінки стали кашляти та обливатись потом у довгі ночі, а мисливці, ідучи слідом звіра, випльовували кров на сніг. То в одного, то в другого бухала з горла кров, і він умирав. Жінки стали мало родити, і діти народжувались слабосилі й хоровиті. Потім прийшли до нас від білих людей ще й інші хвороби, яких ми не знали й не розуміли. Віспа, кір — так, я чув, їх називали. І ми вмирали від них, як умирають лососі в тихих протоках після нересту, коли їм уже ні задля чого жити.

Але ось що дивно! Білі люди приходили до нас як подих смерті. Усі їхні звичаї призводять до смерті, вони дишуть нею, а проте самі вони не вмирають. У них віскі, тютюн, короткошерсті собаки; у них усякі хвороби — віспа, кір, кашель, кров з горла; у них біла шкіра, у них револьвери, що стріляють шість разів підряд і нічого не варті. Та дарма: з усіма своїми хворобами вони гладшають, і гараздують, і накладають свою важку руку на цілий світ, і топчуть собі під ноги інші народи. А їхні жінки, матері їхніх чоловіків, ніжні, як маленькі діти; такі тендітні, але живучі. З кволості, хоровитості й випещеності народжується сила, могутність і влада. Вони або боги, або дияволи, не знаю. Та й що можу знати я, старий Імбер, з плем'я Білої Риби? Одне тільки я знаю, що їх не можна зрозуміти, цих білих людей, вічних мандрівників і войовників.

Кажу-бо, в лісі лишалось щораз менше дичини. Правда, у білих людей добрі рушниці, і б'ють вони далеко, але яке з них пуття, коли вже нема чого бити? Коли я був хлопчиком, на землі Білої Риби лосі водились на кожному горбі, і щороку приходила сила оленів. А тепер мисливець може ходити десять днів, і жоден лось не потішить його очей, а оленів-карібу й зовсім уже немає. Невелика ціна рушниці, кажу, хоч вона й далеко б'є, коли нічого бити.

І я, Імбер, думав про це все, дивлячись, як плем'я Білої Риби, і плем'я пеллі, і інші племена в нашім краю переводились, як переводилась дичина в лісах. Багато й довго я думав, розмовляв з шаманами і з

мудрими старими людьми, ішов далеко з селища, щоб ніщо не відвертало мене від моїх думок, не їв м'яса, щоб не обтяжувати шлунка, який заважав би мені бачити й чути. Я довгими годинами просиджував у лісі і, широко розкривши очі, сподівався якогось знаку і напружено слухав, чи не почую слушного слова. Темної ночі я ходив сам-один на берег річки, де стогнав вітер і шуміла вода, і шукав мудрості в привидів колишніх шаманів, що повмирали й живуть у деревах.

І ось одного разу, неначе примара, прийшли до мене короткошерсті, огидні собаки, і все мені стало зрозуміле. За мудрою порадою Отсбаока, мого батька й дужого вояка, наші собаки зберігали чистою свою вовчу породу, і тому вони були витривалі в роботі і шерсть у них була тепла. Я вернувся в селище і вдався до чоловіків зі словами: "Це плем'я білих людей — велике плем'я, — сказав я. — Мабуть, у них немає вже м'яса на їхній землі, і тому вони приходять до нас загарбати нашу землю. Вони зробили нас кволими, і ми вмираємо. Вони — ненажерливе плем'я. На нашій землі вже немає дичини, і коли ми хочемо жити, то треба зробити з ними так, як ми зробили з їхніми собаками".

Я багато говорив і радив боротись. Люди з плем'я Білої Риби слухали, одні казали так, інші — інак, а декотрі говорили зовсім недоречні й непотрібні слова, і ні в кого не знайшлось сміливого слова про подвиги й про боротьбу. Проте в той час, як молодь була квола, наче вода, і налякана, я помітив, що старі сиділи мовчки і в очах їм виблискували вогники. Пізніше, вночі, коли село заснуло і ніхто не міг нічого бачити, я повів старих людей у ліс, там ми ще погомоніли, і всі прийшли до згоди. Ми згадали незабутні молоді літа, коли земля була вільна, скрізь було розкішшя й добробут, радість і сонячне світло. Ми побратались, обіцяли берегти нашу тайну і заклялися страшною присягою визволити нашу землю від лихого плем'я, що напало на неї. Звісно, ми були дурні, але як могли ми що-небудь знати, ми, старі люди з плем'я Білої Риби?

І, щоб підохотити всіх, я почав першим. Я чатував на березі Юкону, поки показався перший човен. У ньому було двоє білих. Я підвівся й підніс руку. Вони змінили напрям і підпливли до мене. Той, що сидів на

носі, підняв голову, щоб спитати, чого мені треба. Моя стріла просвистіла в повітрі і, вдаривши його просто в горло, відповіла йому за мене. Другий, на кормі біля весла, не встиг прикласти до плеча рушницю, як я простромив його списом — ще два списи у мене лишилося.

— Це перші, — сказав я старим, коли вони зібрались круг мене. — Ми зберемо старих людей з усіх племен, потім ми приєднаємо молодих, тих, в яких ще лишилась сила, і діло піде жвавіше.

Забитих ми покидали в воду, а човна, — добрий був човен, — спалили. Речі всі також спалили, тільки перше переглянули їх. Це були ремінні торби, і коли ми порозрізали їх ножами, то побачили в них багато, багато паперу — такого самого, як оце ти читав, Гаукане. Тих значків, що на ньому були, ми, звісно, не розуміли і дуже дивувались, розглядаючи їх. Тепер я став мудрий і знав, що то були людські слова, як ти мені сказав.

Коли Гаукан кінчив перекладати розповідь про човен, в кімнаті почувсь гомін і легкий рух. Хтось голосно сказав:

— Це та пошта, що пропала в дев'яносто першому році, її везли Пітер Джеймс і Ділені. Останнім бачив їх Метьюз на озері Ле-Барж.

Клерк старанно писав, не відриваючись, і до історії Півночі прилучився новий розділ.

— Мені вже мало чого лишилося сказати, — повільно промовив Імбер. — Усе, що ми зробили, все тут на папері. Звичайно, ми були старі люди й не розуміли. Я, Імбер, і зараз не розумію. Ми потай вбивали далі, і ніхто не знав, що це ми. Постарівши, ми стали хитрі і зрозуміли, що справа йде краще, коли не поспішаєш. Коли білі люди прийшли до нас із похмурими поглядами й гострими словами і забрали шестеро наших молодих хлопців, закувавши їх у залізо, ми зрозуміли, що треба вбивати

якнайдалі від нашої землі. Один по одному ми порозходились у далекі, незнані краї — хто за водою, а хто проти води. Це було нелегко нам, бо хоч які ми були рішучі й сміливі, страх перед далекими, незнайомими місцями був найстрашніший для нас, старих людей.

Отже, ми вбивали й убивали, без поспіху і дуже хитро. Убивали в Чілкуті і біля Дельти, від гірських перевалів аж до моря, скрізь, де тільки білі люди таборилися або торували собі шлях. Ми їх убивали, проте користі від цього не було. З-за гір приходили нові, їх усе більшало, а ми старішали, і нас усе меншало. Пам'ятаю, коло Оленячого переходу був табір білого чоловіка, такого маленького. Троє старих напали на нього, коли він спав. Другого дня я натрапив на всіх чотирьох. З них один лише білий ще дихав і мав ще стільки духу, що встиг прокляти мене перед смертю.

Так вони й гинули, старі люди, один по одному. Іноді звістка про смерть кого з них доходила до нас через довгий час, а іноді й зовсім не доходила. Старі люди з інших племен були кволі й полохливі і не хотіли приєднуватись до нас. Час минав, і от лишився один тільки я, Імбер, з плем'я Білої Риби. Мій батько був Отсбаок, дужий вояк. Плем'я Білої Риби — більше нема. Із старих людей лишився тільки я один, а молоді — пішли. Хто оселився в племені пеллі, хто в племені лососів, а найбільше пішли до білих людей. Я вельми старий і дуже втомлений. Дарма я змагався з законом, і ти маєш слушність, Гаукане, тепер я прийшов сюди шукати закону.

— О Імбере, ти справді дурень, — тільки й сказав Гаукан.

Та Імбер уже не чув його. Він заглибився в свої думи. Суддя з широким чолом також задумався. Перед ним велично проходила його раса, закута в сталь і панцир, раса законодавців, що тримала в своїх руках долю цілої низки народів. Він бачив червоно-мерехтливу зорю її народин серед темних лісів і мовчазних морів, її повний розквіт, кривавий і червоний, до яскравого в своїм тріумфі полудня: бачив, як на узгір'ях, де вже впали вечірні тіні, криваво-червоні піски поволі зникали

в нічній темряві. І над усім цим він бачив закон, немилосердний і могутній, неухильний і непорушний, — величніший, ніж ті мізерні людські істоти, що виконують його і що їх він розчавлює, і куди сильніший, ніж він, суддя, серце якого промовляло за милосердя.